

ДОНИШГОҲИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН

Бо ҳуқуқи дастнавис

УДК: 311 (575.3)

ББК: 65.051

A-93

АШУРОВ ФИРЌЗ МАҲМАДАЛИЕВИЧ

ТАҲҚИҚОТИ ОМОРИИ САТҲИ ЗИНДАГИИ АҲОЛИИ ДЕҲОТ
(дар мисоли Ҷумҳурии Тоҷикистон)

Ихтисос: 6D051200-Омор

ДИССЕРТАТСИЯ

барои дарёфти дараҷаи
илмӣ доктори фалсафа (PhD)
доктор аз рӯи ихтисос

Роҳбари илмӣ,

д.и.и., дотсент

Хушвахтзода Қ.Х.

ДУШАНБЕ-2020

МУНДАРИҶА

МУҚАДДИМА.....	4
БОБИ 1. АСОСҲОИ НАЗАРИЯВӢ ВА МЕТОДОЛОГИИ ТАҲҚИҚОТИ	
ОМОРИИ САТҲИ ЗИНДАГИИ АҲОЛИИ ДЕҲОТ.....	15
1.1. Ҷанбаҳои назариявии таҳқиқоти омории сатҳи зиндагии аҳолии деҳот.....	15
1.2. Низоми нишондиҳандаҳои омории сатҳи зиндагии аҳолии деҳот.....	39
1.3. Усулҳои омории баҳодиҳии сатҳи зиндагии аҳоли дар деҳот.....	40
БОБИ 2. ТАҲҚИҚИ ОМОРИИ ДАРОМАДҲОИ ПУЛӢ ЯКЕ АЗ	
НИШОНДИҲАНДАҲОИ САТҲИ ЗИНДАГИИ АҲОЛИИ ДЕҲОТ.....	52
2.1. Арзёбии омории даромадҳои пулии аҳолии деҳот.....	52
2.2. Усулҳои омории ченкунонии даромадҳои пулии аҳолии деҳот.....	63
2.3. Нишондиҳандаҳои интегралӣ сатҳи зиндагӣ ва қашшоқии аҳолии деҳот.....	73
БОБИ 3. МОДЕЛСОЗИИ ИҚТИСОДӢ–ОМОРИИ САТҲИ ЗИНДАГИИ	
АҲОЛИИ ДЕҲОТ.....	105
3.1. Татбиқи моделҳои иқтисодӣ–оморӣ дар пешгӯии сатҳи зиндагии аҳолии деҳот.....	105
3.2. Таҳлили омилҳои нишондиҳандаҳои натиҷавии сатҳи зиндагии аҳоли.....	117
3.3. Таҳқиқи омории нишондиҳандаҳои сатҳи зиндагии аҳолии деҳот, бо истифода аз усули индексӣ.....	130
ХУЛОСАҲО.....	137
РӮЙҲАТИ АДАБИӢТИ ИСТИФОДАШУДА.....	141

НОМГҶИ ИХТИСОРАҶО ВА АЛОМАТҶОИ ШАРТӢ

СҲИР – созмони ҳамкориҳои иқтисодӣ ва рушд;

СУС – созмони умумии савдо;

ИРНИ – индекси рушди нерӯи инсонӣ;

ММД – маҷмӯи маҳсулоти дохила;

ШМА – штатҳои муттаҳидаи Амрико;

СММ – созмони милалӣ мутаҳид;

НҲМ – низомии ҳисобҳои миллий;

ДА – даромади аввала;

ТИ - трансфертҳои иҷтимоӣ;

ТҒТ - ташкилотҳои ғайри тижоратӣ;

ДП - даромади пулӣ;

ИҚШС – иттиҳоди ҷамоҳири шуравӣ сотсиалистӣ;

МММ – маҷмӯи маҳсулоти миллий;

ИАҚ – индекси аҳолии қашшоқ;

СБМ - созмони байналмилалӣ меҳнат;

БФ – банди ғоизӣ.

МУҚАДДИМА

Мубрамӣ ва зарурати баргузории таҳқиқот. Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон зимни ироаи Паёми навбатии худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон қайд намуданд, ки «Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолияти худро ба самти ноил шудан ба ҳадафҳои дар Стратегияи миллии рушд пешбиниғардида равона карда, баланд бардоштани сатҳу сифати зиндагии мардумро тавассути ҳалли масъалаҳои пешрафти устувори иқтисодӣ, тақвияти нерӯи инсонӣ, тақмили низоми идораи давлатӣ, тавсеаи имкониятҳои содиротии мамлакат, беҳтар кардани фазои сармоягузорӣ, инкишофи баҳши хусусӣ ва беҳбуди вазъи бозори меҳнат ҳадафи олии худ эълон намудааст. Ин аз мо тақозо менамояд, ки ба ҳалли масъалаҳои иқтисодиву иҷтимоӣ, аз ҷумла беҳтар ғардонидани сатҳу сифати зиндагии аҳоли ва тақвияти иқтисодии истеҳсолии мамлакат диққати аввалиндараҷа диҳем»¹.

Муҳимияти ин масъаларо ба назар гирифта, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон солҳои 2019-2021-ро солҳои рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ эълон намуд, ки ин ҳолат ба сатҳи зиндагии бештар аз 73-фоизи аҳолии кишвар, ки дар деҳот истиқомат мекунад, бетаъсир намеронад. Ҳамзамон, барои рушди деҳот ва эҳёи ҳунарҳои мардумӣ, як сол басанда нест, зеро бунёди инфрасохтори сайёҳӣ ва омода намудани дахҳо ва садҳо ҳазор ҳунармандони соҳибкасб ва ҷойҳои нави корӣ, як василаи дигаре мебошад, ки таъсири мусбии худро ба сатҳи зиндагии аҳоли, бахусус, дар деҳот мерасонад. Ҳамзамон, дар деҳот аҳолии қувваи коридошта зиёд буда, имконияти ҷалби онҳо дар истеҳсолот камтар аст, ки ин ҳолат ба сатҳи зиндагии онҳо бетаъсир намеронад. Аз ин нуқтаи назар омӯзиш ва таҳқиқи илмӣ сатҳи зиндагии аҳолии деҳот мавзӯи муҳим ҳисобида шуда, мубрамияти онро дучанд мегардонад. Дигар ҷиҳати муҳими масъала аз он

¹Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Сайти расмӣи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26 декабр Душанбе-2018 <http://www.president.tj>. сана 13. 03 2019.

иборат аст, ки рушд ва тараққиёти соҳаҳои гуногуни иҷтимоӣ ва иқтисодии кишвар, тақвияти ҳамкориҳо бо дигар созмон ва ташкилотҳои байналмилалӣ, зарурати омӯзиш, таҳлил ва баҳогузориҳои омории сатҳи зиндагии аҳолиро тақозо менамояд, зеро бо ин васила баҳои сифатии ҳолати иҷтимоии ҷамъият дода мешавад. Ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ, пеш аз ҳама ба баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳолии мусоидат намуда, таъсиси ҷойҳои нави корӣ, боло бурдани нақши соҳаи илму маориф ва фарҳангро таъмин намуда, дар ҷамъият ба болоравии нақши сармояи инсонӣ мусоидат менамояд. Ин ҳолат бевосита ба рушди шаҳру деҳот, ҳудудҳои алоҳида ва тамоми мамлакат таъсир расонида, то андозае ба беҳтаршавии сатҳи зиндагӣ мусоидат менамояд. Ин тамоюл дар навбати худ аз сари нав дида баромадани қонуниятҳои тағйирёбии сатҳи зиндагии аҳолии баҳусус, аҳолии деҳотро, ки аксариятро ташкил додааст, талаб мекунад. Ҳамчунин, мавзӯи таҳқиқот аҳамияти калони амалӣ низ дорад. Аҳамияти амалии он пеш аз ҳама зарурати қонебгардонии талабот ҷиҳати беҳтаршавии сатҳи зиндагӣ ва таъмини ҳаматарафа бо даромади муайян мебошад. Ин ҳолат имконият медиҳад, ки самаранокии сиёсати иҷтимоӣ, баҳусус, дар деҳот, ба манфиати гурӯҳҳои иҷтимоӣ-демографии мушаххас равона гардида, сатҳ ва сифати зиндагии онҳо пурра баҳо дода шавад. Барои омӯзиш ва таҳлили омории сатҳи зиндагии аҳолии деҳот яке аз масъалаҳои асосӣ ва муҳим гузаронидани таҳқиқот ва ба даст овардани маълумотҳои ибтидоӣ мебошад.

Бо назардошти ба вучуд омадани пешравии иҷтимоӣ–иқтисодӣ солҳои охир тафовут ва дигаргуниҳои зиёде ба амал омада, ҳалли муаммоҳои баландбардорӣ сатҳи зиндагии аҳолии деҳотро мушкил мегардонад. Дар ҳудуди деҳот, айни замон, функцияҳои истеҳсолӣ, захирагунҷоишӣ, истеъмоли, тақсимотӣ, фароғатӣ ва муошират иҷро гардида, истиқоматкунандагони деҳот ба дастгирӣ ва кӯмакҳои бештар ниёз доранд. Сатҳи зиндагии аҳолии деҳот дар муқоиса бо аҳолии шаҳр нисбатан пасттар мебошад. Аз ин лиҳоз, даромади ҳақиқии аҳолии деҳотро бо истифода аз дигар имконият ва захираҳои мавҷуда, махсусан, замини наздиҳавлигӣ, ё

дигар сармоя ва имкониятҳое, ки доранд, зиёд намуда, сатҳи зиндагии онҳоро ба сатҳи зиндагии аҳолии шаҳр мувофиқ намудан лозим аст. Баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳолии деҳот, яке аз мақсадҳои асосии Стратегияи миллии рушд-2030, барномаи давлатии рушди хоҷагии қишлоқ ва батанзимдарории бозорҳои маҳсулоти хоҷагии қишлоқ, озуқаворӣ мебошад. Роҳҳои ҳалли муаммои номбаршуда дар барномаҳои гуногуни давлатӣ ва фармонҳои хеле возеҳ дарҷ гардидаанд.

Ҳамаи гуфтаҳои боло муҳимияти мавзӯи таҳқиқоти баён намуда, дақиқкунони онро дар бар гирифтааст, ки омӯзиши иловагиро талаб менамояд.

Дарачаи азхудшудаи масъалаи илмӣ. Масъалаҳои гуногун ва паҳлуҳои алоҳидаи сатҳи зиндагии аҳоли дар давраи собиқ Иттиҳоди Шуравӣ диққати олимони зиёдеро ба худ ҷалб намуда буд. Ба таҳқиқоти сатҳи зиндагии аҳоли асарҳои иқтисоддонҳои намоён, ба монанди: А.Г. Аганбегян, П.И. Буздалов, И.Н. Бузляков, В.Ф. Майер, П.Я. Октябрьский, А.А. Подузов, В.Я. Райцин, Н.М. Римаптевская, А.А. Сжрадов, А.Н. Чернишов, Л.А. Беляева, И.В. Бистужев-Лада, Г.В. Калинина, Н.С. Маликов, ва дигарон бахшида шудаанд.

Чанбаҳои назариявӣ-методологӣ ва амалии таҳқиқоти омории сатҳи зиндагӣ, даромад ва харочоти аҳоли дар асарҳои олимони барҷаста ба монанди: И.И. Елисеева, В.М. Жеребина, Е. Кузнецова, В.Ф. Майер, Д.А. Мостовов, Л.И. Ниворожкин, С.В. Новоселова, Б.М. Райзберг, Л.С. Ржанитсин, Н.А. Римашевской, А.Н. Романова, В.М. Рутгайзер, П. Савченко, А.Е. Суринова, В.С. Тапилина, М.Г. Фролова ва дигарон баррасӣ гардидаанд. Ба масъалаи ташаккулёбии омори минтақавӣ ва сатҳи зиндагии аҳоли таҳқиқоти олимони рус ба монанди Т.А. Агапов, Е.В. Горшеин, А.А. Кисельников, Н.Н. Михеева, Е.В. Поклонова, А.С. Ревайкин, Б.Т. Рябушкин, В.М. Рябцев, Л.П. Харченко, Т.В. Чернова, Г.И. Чудилин, В.Б. Шмелев бахшида шудааст. Андешаҳо оид ба татбиқи усулҳои бисёрченакаи оморий, дар асарҳои олимони барҷаста ба монанди С.А. Айвазян, В.А. Балаш, А.Я.

Кирут, В.С. Мхитарян, Н.В. Шаланова, А.Ю. Шевякова ва дигарон хеле хуб дарч гардидаанд. Ҳамзамон, дар масъалаи таҳқиқи омории иқтисодии деҳот, саҳми олимони иқтисодчӣ, ба монанди: А.Р. Бернвальд, С.Е. Бисенгалиева, Е.В. Исаенко, З.А. Капелюк, И.В. Курцев, А.В. Мороз, Л.П. Наговицин, П.М. Першукевич, ва дигарон хеле саҳми назаррас доранд.

Вобаста ба баланд бардоштани сатҳи зиндагӣ ва беҳтар намудани ҳолати некуаҳволии аҳоли дар Ҷумҳурии Тоҷикистон олимони Ҳ.Н. Фақеров, Н. Нурмаҳмадов, Д.Б. Қодиров, У.Р. Улмасов, К.М. Кабутов, Д.Ш. Дӯстбоев, Р.К. Раҳимов, С.Ҷ. Комилов, Ҳ. Умаров, А.А. Мирзоалиев, Т. Низомова қорҳои илмӣ анҷом додаанд. Вобаста ба хусусиятҳои миллӣ, аз тарафи муҳаққиқони тоҷик муамоҳои омории сатҳи зиндагии аҳолии деҳот таҳқиқ карда нашудааст. Ёдовар мешавем, ки баъзе масъалаҳои омории сатҳи зиндагии аҳоли аз тарафи муҳаққиқон Д.С. Амонова, Қ.Х. Барфиев, С.С. Мирзоев, А.Ҷ. Ҳайдаров, Ф.М. Аҳмадов, М.А. Одинаев ва дигарон қисман омӯхта шудаанд.

Аммо қайд намудан зарур аст, ки бисёре аз ин муҳаққиқони соҳаи омор сатҳи зиндагии тамоми аҳолии мамлакат ё минтақаро омӯхта, аз рӯи мақоми аҳолии шаҳр ва ё деҳот, алоҳида онро ҷудо карда наомӯхтаанд. Аён аст, ки муносибат ба идоракунии ва баландбардории сатҳи зиндагӣ барои аҳолии шаҳр ва деҳот хусусиятҳои худро доранд. Ба андешаи мо ин ҳолат барои таҳияи сиёсати иҷтимоӣ–иқтисодии самаранок дар деҳот имконият дода, то дараҷае муҳимияти назариявӣ ва амалии таҳқиқотро боло мебарад.

Заминаҳои назариявӣ методологии таҳқиқоти диссертатсионӣ иборат аз иттилооти омории мебошад, ки ба ҳолати некуаҳволӣ ва баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳолии деҳот, дар минтақаҳои алоҳидаи Ҷумҳурии Тоҷикистон бахшида шудаанд ва онҳо аз мазмуну муҳтавои санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ ва Қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, Паймони солонаи Президенти кишвар, ки ба ин масъала бахшида шудаанд, барномаҳо ва Стратегияҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, маълумотҳои таҳқиқоти буҷаи хонавода, маълумоти омории маҷмӯаҳо, барӯйхатгирии аҳоли ва дигар

нашрияҳои даврии Агентии омери назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Бонки миллии Тоҷикистон, Вазорати меҳнат, муҳоҷират ва ҳифзи иҷтимоии аҳоли, маълумотҳои таҳлилии СММ, Кумитаи омери байнидавлатии ИДМ, ҳисоботҳои Бонки умумиҷаҳонӣ ва Созмони ҷаҳонии меҳнат, маводи ҷопӣ ва электронии ВАО ва дигар маълумотҳои муаллиф, маводи илмӣ конфронсҳо ва ғайра бармеоянд.

Тавсифи умумии таҳқиқот

Ҳадафи таҳқиқот. Мақсади таҳқиқоти диссертатсионӣ, омӯзиши асосҳои назариявӣ ва тақмили методологияи таҳқиқоти оморӣ сатҳи зиндагии аҳолии деҳот, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад.

Объекти таҳқиқот. Сатҳи зиндагии аҳолии деҳоти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба шумор меравад.

Мавзӯи таҳқиқот. Қонуниятҳои тағйирёбии миқдории сатҳи зиндагии аҳолии деҳот бо назардошти хусусиятҳои сифатӣ он дар шароити муосир.

Масъалаҳои таҳқиқот. Барои расидан ба ҳадафи гузошташуда дар диссертатсия, масъалаҳои зерин ҳалли худро ёфтаанд:

1. Дар асоси банизомдарории консепсия ва назарияҳои гуногуни илмӣ, ошкор намудани мафҳуми сатҳи зиндагии аҳоли, бо назардошти хусусиятҳои методологияи таҳқиқоти оморӣ сатҳи зиндагии аҳолии деҳот;
2. Муайян намудани назарияҳои мавҷудаи концептуалӣ оид ба идоракунии сатҳи зиндагии аҳолии деҳот, бо назардошти омилҳои ба он таъсиррасон;
3. Аз рӯи натиҷаи таҳлили назариявӣ ва амалияи оморӣ муайян намудани алоқамандии омилҳои ба сатҳи зиндагии аҳолии деҳот таъсиррасон ва дар ин асос пешниҳод намудани низоми нишондиҳандаҳои маҷмӯии баҳодихии сатҳи зиндагии аҳолии деҳот, бо назардошти хусусиятҳои иқтисоди миллӣ;
4. Коркарди методологияи оморӣ арзёбии сатҳи зиндагии аҳолии деҳот ва ошкор намудани тафриқа (дифференсиатсия) байни даромад ва хароҷоти хонаводаҳо дар сатҳи деҳот вобаста ба истифодабарии усулҳои

оморие, ки дар таҳқиқ ва арзёбии нишондиҳандаҳои тавсифкунандаи сатҳи зиндагии аҳолии деҳот истифода гардидаанд ва тасвири графיקии он;

5. Муайян намудани тамоюлҳои муосири тағйирёбии ҳолати демографӣ, бо назардошти сатҳи зиндагии аҳолии деҳот, таҳқиқи алоқамандии сохтори харочоти аҳоли дар сатҳи деҳот ва ошкор намудани сабабҳои асосии беҳтаршавии сатҳи зиндагӣ;

6. Коркарди модели концептуалии иқтисодӣ-риёзӣ, таҳқиқоти оморӣ сатҳи зиндагии аҳолии деҳот, ҳамчун асоси институтсионалии баланд бардории он;

7. Такмили методикаи ҳисобкунии нишондиҳандаҳои муқоисашавандаи тағйирёбии сатҳи зиндагии аҳолии деҳот бо истифодаи усули индексӣ.

Усулҳои таҳқиқот. Дар диссертатсия ба мақсади таҳлили таҳқиқоти комплекси усулҳои умумӣ илмӣ ва оморӣ, усули ҷамъбаст ва гурӯҳбандӣ, низоми нишондиҳандаҳои вариатсионӣ, усули таҳлили индексӣ, нишондиҳандаҳои тафовути сохторӣ, қачхатта, коэффитсиенти Чинӣ ва Лоренс, усулҳои таҳлили регрессионӣ ва коррелятсионӣ, усули компонентҳои асосӣ, банизомдарории ҷадвалӣ, усулҳои графикӣ истифода бурда шудааст.

Соҳаи таҳқиқот. Диссертатсия аз рӯи бандҳои зерини шиносномаи КОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯи ихтисоси **6D051200-Омор** иҷро карда шудааст: 1.2. Назарияҳо ва усулҳои асосии оморӣ; 1.7. Усулҳои истифодаи системаи технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ ва барномаҳои муосири коркарди маълумотҳо дар соҳаи омор; 1.9. Усулҳои ченаки оморӣ ва мушоҳидаи ҳодисаҳои иқтисодӣ-иҷтимоӣ, коркарди маълумотҳои оморӣ, арзёбии сифати маълумот оид ба ҳодисаҳо, ташкили ҷаъолияти оморӣ; 1.10. Усулҳои ташаккули нишондиҳандаҳои оморӣ оид ба хусусиятҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ, дар маҷмӯъ, сохтани ҷадвалҳои демографӣ, нишондиҳандаҳои сатҳи зиндагии аҳоли, ҳолати муҳити зист; 1.11. Усулҳои коркарди ахбори оморӣ: таснифот ва гурӯҳбандӣ, усулҳои таҳлили зухуроти иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва равандҳо, моделсозии оморӣ, таҳқиқоти конъюктураи

иктисодӣ, фаъолияти корӣ, ошкоркунии трендҳо ва давраҳо, ояндабинии таракқиёти зухурот ва чараёнҳои иҷтимоӣ-иктисодӣ.

Марҳалаҳои таҳқиқот. Давраи иҷрои кори диссертационӣ солҳои 2016-2020-ро дар бар мегирад.

Пойгоҳи асосии иттилоотӣ ва омӯзишии таҳқиқот. Корҳои илмӣ таҳқиқотӣ дар назди кафедраи баҳисобгирии бухгалтерӣ ва аудити факултети иқтисодиёт ва менецменти Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон гузаронида шудааст.

Эътимоднокии натиҷаҳои диссертационӣ. Бо гузаронидани таҷрибаҳо, дақиқии маълумотҳо, кифоягии ҳаҷми маводи таҳқиқотӣ, коркарди омории натиҷаҳои таҳқиқот ва интишорот тасдиқ мегардад. Хулоса ва тавсияҳо дар асоси таҳлили илмӣ натиҷаи таҳқиқоти назариявӣ ва таҷрибавӣ пешниҳод карда шудааст.

Навгони илмӣ таҳқиқот натиҷаҳои илмӣ зерин ба ҳисоб мераванд:

1. Мафҳуми сатҳи зиндагии аҳоли, бо дарназардошти хусусиятҳои минтақавии Ҷумҳурии Тоҷикистон ошкор гардида, шарҳи муаллифии мафҳуми сатҳи зиндагии аҳолии деҳот пешниҳод гардидааст;

2. Усулҳои гуногуни идоракунии сатҳи зиндагии аҳолии деҳот, бо назардошти назарияҳои мавҷудаи концептуалӣ омӯхта шуда, бо истифодабарӣ аз методологияи таҳлили омӯрӣ, омилҳои таъсиррасон ба сатҳи зиндагии аҳолии деҳот муайян гардида, дараҷаи таъсири онҳо ошкор карда шуд;

3. Дар натиҷаи гузаронидани таҳлил омилҳои асосие, ки ба сатҳи зиндагии аҳолии деҳот таъсир мерасонанд, низоми нишондиҳандаҳои маҷмӯии баҳодиҳии сатҳи зиндагӣ, бо назардошти хусусиятҳои хоси аҳолии деҳот, пешниҳод гардиданд;

4. Методологияи омории арзёбии сатҳи зиндагии аҳолии деҳот коркард карда шуда, дар заминаи он тафриқа аз рӯи даромад ва хароҷот миёни табақаҳои гуногуни аҳолии деҳот, муайян шуда, нишондиҳандаи миёнаи

сатҳи зиндагии аҳолии деҳот пешниҳод гардидааст;

5. Тамоюли муосири тағйирёбии ҳолати демографӣ дар деҳот таҳқиқ гардида, дараҷаи таъсири он ба сатҳи зиндагӣ муайян ва ошкор карда шуд, ки яке аз сабабҳои беҳтаршавии сатҳи зиндагии аҳоли дар деҳот, маҳз танзими равандҳои демографӣ мебошад;

6. Модели иқтисодӣ-риёзи таҳқиқи омилҳои таъсиррасон ба сатҳи зиндагии аҳоли коркард карда шуда, модели оптималӣ ва муносиб барои аҳолии деҳот пешниҳод гардид, ки ҳамчун заминаи асосии баланд бардоштани сатҳи он мусоидат менамояд. Бо назардошти натиҷаҳои таҳқиқот низоми нишондиҳандаҳои таъсиррасон муайян карда шуда, дараҷаи таъсири онҳо ба сатҳи зиндагии аҳолии деҳот, муқаррар гардид;

7. Усули индекси таҳлили омории аҳолии деҳот, бо дарназардошти хусусиятҳои хоси иқтисодиёти миллӣ татбиқ гардида, ҳаҷми истеъмоли мол ва хизматрасонӣ, бо назардошти тағйирёбии шумораи аҳолии деҳот, муайян карда шуд.

Аҳамияти назариявии таҳқиқот. Таҳқиқоти диссертатсионӣ пешниҳодҳои назариявӣю тавсияҳои амалӣ илман асоскардашуда оид ба муаммоҳои сатҳи зиндагии аҳоли, бахусус, аҳолии деҳот, нобаробарии иҷтимоӣ, тафриқаи иҷтимоӣ, фарқияти иҷтимоӣ ва иқтисодӣ дар сатҳи зиндагии онҳоро, фаро гирифтааст. Методологияи омории ҳисоби ин нишондиҳандаҳо, санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ дар ин самт татбиқшаванда, маълумотҳои расмӣ Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва нишондиҳандаҳои асосии таҳқиқоти буҷети хонаводаҳо дар таҳқиқи назариявии масъала истифода бурда шудаанд.

Аҳамияти амалии таҳқиқот иборат аз таҳияи назариявӣю методологияи раванди баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳолии деҳот дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Натиҷаҳои таҳқиқоти мазкур аз тарафи Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Агентии давлатии ҳифзи иҷтимоии аҳоли, бо мақсади арзёбӣ ва баҳодиҳии сатҳи зиндагии аҳолии деҳот, инчунин дар мактабҳои олии, ғангоми омӯзиши курси «Омили аҳоли»,

«Омори иҷтимоӣ» истифода шуда метавонад.

Нуқтаҳои ҷимояшавандаи диссертатсия:

- Ошкор карда шуд, ки мафҳуми сатҳи зинадгии аҳолии деҳот гуногуншакл ва мунтазам тағйирёбанда буда, шарҳи муаллиф доир ба ин мафҳум пешниҳод гардид;
- Низоми нишондиҳандаҳои интегралӣ идоракунии сатҳи зинадгии аҳолии деҳот, бо назардошти омилҳои таъсиррасон, таҳия ва пешниҳод гардид;
- Исбот гардид, ки дараҷаи таъсири нишондиҳандаҳо ба сатҳи зинадгии аҳолии деҳот гуногун аст, бинобар ин, нишондиҳандаҳои асосӣ, гурӯҳбандӣ гардиданд;
- Муайян гардид, ки тафриқа дар байни табақаҳои гуногуни аҳолии деҳот ҷойдошта аз нишондиҳандаи миёнаи сатҳи даромадгирӣ фарқ менамояд;
- Ҳолати тағйирёбии равандҳои демографӣ дар деҳот таҳқиқ гардид, муайян гардид, ки яке аз омилҳои асосии таъсиррасон ва сабаби беҳтаршавии сатҳи зинадгии аҳолии деҳот, равандҳои демографӣ ҳисобида мешавад;
- Моделҳои гуногуни оморию-риёзии оптималӣ ва муносиби арзёбии сатҳи зинадгии аҳолии деҳот, асоснок ва пешниҳод карда шуд;
- Исбот карда шуд, ки бо назардошти хусусиятҳои хосси сатҳи зинадгии аҳолии деҳот, арзёбии омории бо воситаи усули таҳлили индексӣ натиҷаи беҳтар медиҳад.

Саҳми шахсии довталаб. Саҳми шахсии муаллиф аз коркарди тавсияҳои назариявӣ ва амалӣ оид ба арзёбӣ ва баланд бардоштани сатҳи зинадгии аҳолии деҳот иборат аст, ки усулҳои омӯзиши пурра ва ҳамаҷонибаи сатҳи зинадгии аҳолии деҳот, коркард, таҳлил ва пешниҳоди хулосаҳоро аз натиҷаи таҳқиқоти омории дар бар гирифтааст. Натиҷаҳои алоҳидаи таҳқиқоти диссертатсионӣ, дар таҳияи ҳуҷҷатҳои стратегӣ ва татбиқи барномаҳои иҷтимоӣ, ба таври васеъ истифода бурда мешаванд.

Таъйиди диссертатсия ва иттилоот оид ба истифодаи натиҷаҳои он.

Натиҷаҳои асосии таҳқиқоти муаллиф, солҳои 2016-2020, дар маводи конференсияҳои илмию амалии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, Донишгоҳи миллии Тоҷикистон ва Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон рӯи чоп омадаанд.

Интишори натиҷаҳои диссертатсия. Доир ба мавзӯи таҳқиқоти диссертатсионӣ 10 мақола чоп гардидааст, ки аз ин 3,03. ҷ.ҷ. (2.01. ҷ.ҷ. аз муаллиф) буда, аз инҳо 5 мақола дар маҷаллаҳои тақризшавандаи КОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон чоп шудаанд.

Соҳтор ва ҳаҷми диссертатсия. Диссертатсия аз муқаддима, се боб, хулоса, рӯйхати адабиёт, ки аз 156 номгӯй иборат мебошад. Рисолаи илмӣ аз 156 саҳифаи матни чопӣ иборат буда, 11 диаграмма, 5 расм, 35 ҷадвал ва 15 формуларо низ дарбар мегирад.

Қисмҳои асосии таҳқиқот

Дар муқаддима мубрамияти мавзӯи диссертатсионӣ исбот гардида, дараҷаи коркарди масъала баён гардидааст. Мақсад, вазифаҳо, предмет ва объекти таҳқиқот, наwgониҳои илмӣ ва аҳамияти амалии он дарҷ гардидаанд.

Дар боби якуми диссертатсия- «Асосҳои назариявӣ ва методологии таҳқиқоти омории сатҳи зиндагии аҳолии деҳот», ҷанбаҳои назариявии таҳқиқоти омории сатҳи зиндагии аҳолии деҳот дарҷ гардидаанд. Инчунин, низомии нишондиҳандаҳои омории сатҳи зиндагии аҳолии деҳот ва усулҳои муайяни омории баҳодиҳии онҳо пешниҳод карда шудаанд.

Дар боби дуюми диссертатсия- «Таҳқиқи омории даромадҳои пулӣ яке аз нишондиҳандаҳои сатҳи зиндагии аҳолии деҳот», арзёбии омории даромадҳои пулии аҳолии деҳот дида баромада шуда, усулҳои омории ҷенкунонии даромадҳои пулии аҳолии деҳот ва нишондиҳандаҳои интегралӣ сатҳи зиндагӣ ва қашшоқии аҳолии деҳот, ки яке аз масъалаҳои баҳсталаб мебошад, баррасӣ гардидаанд.

Дар боби сеюми диссертатсия- «Моделсозии иқтисодӣ-омории сатҳи зиндагии аҳолии деҳот» ҳамчунин, татбиқи моделҳои иқтисодӣ-оморӣ дар

пешгӯии сатҳи зиндагии аҳоли ва татбиқи амалии онҳо баён карда шуда, таҳлили омили нишондиҳандаҳои натиҷавии сатҳи зиндагии аҳоли ва таҳқиқи омории нишондиҳандаҳои сатҳи зиндагии аҳолии деҳот аз тарафи муаллиф дар асоси маълумотҳои омори расмӣ ва натиҷаи таҳқиқоти буҷети хонаводаҳо пешниҳод гардидаанд.

Дар хулосаи диссертатсия натиҷаҳо ҷамъбаст гардида, тавсия ва пешниҳодҳои мушаххаси муаллиф барои ҳалли муаммоҳои дар диссертатсия баррасигардида, оварда шудаанд.

БОБИ 1. АСОСҲОИ НАЗАРИЯВӢ ВА МЕТОДОЛОГИИ ТАҲҚИҚОТИ ОМОРИИ САТҲИ ЗИНДАГИИ АҲОЛИИ ДЕҲОТ

1.1. Ҷанбаҳои назариявии таҳқиқоти омории сатҳи зиндагии аҳолии деҳот

Баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳоли, яке аз самти асосии сиёсати иҷтимоӣ-иқтисодии давлат буда, ҳалли ин масъала бештар аз самт ва суръати дигаргуншавии сиёсӣ ва иқтисодии ҷамъият вобаста аст. Сиёсати иҷтимоии давлат, ки ҳадафи асосии он бештар гардонидани ҳолати иҷтимоӣ, саломатӣ ва боло бурдани сатҳи зиндагии аҳоли мебошад, маҳз аз ҳадафҳои асосӣ дар солҳои наздик ба шумор рафта, ҳамаи тағйироте, ки боиси дигаргуншавии сатҳи зиндагӣ мегардад, бевосита таъсири худро ба сатҳи зиндагии аҳолии деҳот мерасонад.

Солҳои охир масъалаи боло бурдани сатҳи зиндагии аҳолии деҳот на танҳо объекти омӯзишу таҳқиқи коршиносони иқтисодӣ қарор гирифтааст, балки давлат ва ташкилотҳои байналмилалӣ низ ба омӯзиши ин масъала таваҷҷуҳи бештар медиҳанд. Бинобар ин, муҳим, бамаврид ва рӯзмарра будани масъалаи зикргардида бори дигар шаҳодати он аст, ки аксарияти аҳолии кишвар дар деҳот истиқомат менамояд ва сатҳи зиндагии онҳоро пурра таҳқиқ намудан аз манфиат ҳолӣ нест. Ҳамчунин, доираи омӯзиши омории сатҳи зиндагии аҳолии деҳот ниҳоят васеъ, гуногунпаҳлу ва мураккаб буда, бо фарогирии як нишондиҳанда ё ҳалли як масъалаи ғайриимкон аст. Ҳангоми баҳодихии омории маҷмӯи нишондиҳандаҳои иҷтимоиву иқтисодӣ, сиёсӣ фарҳангӣ, демографию экологӣ ва ҷуғрофӣ истифода гардида, бори дигар аз аҳамиятнокии ин масъала хабар медиҳад, зеро ба сифати объекти таҳқиқ маҷмӯи талаботи аҳолии деҳот, ки беандоза ва беҳудуд мебошад, қарор гирифта, мунтазам дар ҳолати тағйирёбӣ қарор доранд. Боз аҳамияти дигари ин масъала дар он зоҳир мегардад, ки солҳои 2019-2021-солҳои рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ эълон гардидааст, ки ин ба ободии маҳалҳо, хусусан, деҳоти дурдаст мусоидат мекунад. Чунин ташаббусу иқдоми созанда дар зарфи се соли оянда бо ободу

зебо шудани маҳаллу деҳоти кишвар ва беҳтар гардидани сатҳи зиндагии аҳоли дар деҳот оварда мерасонад.

Мафҳуми сатҳи зиндагии аҳоли предмети омӯзиши бисёр илмҳо, аз ҷумла, омор низ мебошад. Дар адабиёти оморӣ-иқтисодӣ ин мафҳум вобаста ба мақсад ва вазифаҳои таҳқиқот бо тарзҳои гуногун шарҳу тавзеҳ дода мешавад.

Дар аксарияти таҳқиқоти олимон ва оморшиносон, ки ба ин мавзӯ бахшида шудааст, танҳо самтҳои ҷудогонаи сатҳи зиндагии аҳоли баррасӣ гардида, масъалаи сатҳи зиндагии аҳолии деҳот дар алоҳидагӣ омӯхта нашудааст, ҳамзамон, таҳқиқи оморӣ ин масъала, бахусус, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз мадди назар дур мондааст.

Инчунин, мавҷуд будани ҷанбаҳои гуногуни назариявӣ илмӣ масъала боиси он мегардад, ки бештари мулоҳизаҳои мавҷуда бахснок буда, дақиқ омӯхта нашудаанд. Дар шароити мунтазам тағйирёбии иқтисоди миллӣ ин мушкилот бо назардошти аҳамиятнок будани масоили мавриди назар, таҳқиқи навро талаб менамояд. Дар ин ҷода андешаҳои гуногун дида мешавад, танҳо дар баъзе мавридҳо мувофиқати ақидаҳоро вохӯрдан мумкин аст. Муҳаққиқи рус В.Т. Чернова чунин мешуморад, ки «Сатҳи зиндагии аҳоли ҳамчун категорияи иҷтимоиву иқтисодӣ дар худ сатҳ ва ҳолати қонеъ гардонидани талаботи истеъмолии одамонро бо неъматҳои моддӣ, маишӣ ва хизматҳои маданӣ таҷассум мекунад»².

Солҳои охир олимони бештар оид ба ҳолати таъминоти иҷтимоӣ ва ҳифзи иҷтимоии аҳоли диққат дода, нуқтаи назар ва андешаҳои илмӣ худро баён намудаанд, аммо ба масъалаи таҳқиқи оморӣ сатҳи зиндагии аҳоли, хусусан аҳолии деҳот кам диққат дода шудааст.

Муҳаққиқи дигари рус В.И. Левашов чунин муқаррар намудааст, ки «Сатҳи зиндагӣ категорияи иқтисодӣ ва низоми иҷтимоист, ки дараҷаи қонеъ будани талаботи ҷисмонӣ, маънавӣ ва талаботи иҷтимоии аҳолиро

² Чернова Т.В. Экономическая статистика: Учебное пособие / Т. В. Чернова.— Таганрог: Изд – во ТРТУ, 1999. – 140 с. –130 с.

тавсиф мекунад. Қисмати асосии низоми сатҳи зиндагӣ инҳоянд: саломатӣ, истеъмолот, даромаду хароҷоти аҳоли, шароити манзилию истиқоматӣ, дороиҳои хона, хизматрасонии пулакӣ, сатҳи фарҳангии аҳоли, шароити меҳнат ва истироҳат, таъминоти иҷтимоӣ ба шумор мераванд».

Аслан аксарияти олимон ба он андешаанд, ки қисми муҳими ташкилдихандаи сатҳи зиндагиро пеш аз ҳама даромади аҳоли, таъминоти иҷтимоӣ, истеъмоли неъматҳои моддӣ ва дараҷаи қонеъгардонӣ бо хизматрасониҳо фаро гирифтааст.

Аз нуқтаи назари методологияи омор ин масъала баррасӣ гардида, ақидаҳои оморшиноси рус Ю.В. Иванов ва пешниҳоди В.И Левашов мантиқан ба яқдигар монанданд. Чунончӣ, онҳо мефармоянд: «Сатҳи зиндагӣ пеш аз ҳама ҳамчун маҷмӯи маҳсулот ва хизмат, ки ҳар фарди алоҳида, оила ё гурӯҳи иҷтимоии аҳоли онро доро мебошанд, муайян карда мешавад. Аз ин рӯ, яке аз индикаторҳои нисбатан муҳими сатҳи зиндагӣ, чун қоида, нишондихандаи даромади хоҷагиҳои хонавода, имконияти онҳо барои харидории молҳо, хизматҳо ва дороиҳои гуногун доништа мешавад»³.

Яъне, гуфтан мумкин аст, ки тибқи методологияи омор сатҳи зиндагӣ дар худ дастрасии аҳолиро на танҳо ба мол ва неъматҳо таҷассум мекунад, балки хизматҳоро, ки боиси беҳдошти некӯаҳоли мегардад, фарогир мебошад.

Дар асарҳои муҳаққиқони оморшинос мафҳуми ягонаи категорияи «Сатҳи зиндагии аҳоли» пешниҳод намегардад, балки онро дар алоқамандӣ ва мутобиқ бо нишондихандаҳои баҳодиҳии миқдорӣ ва сифатии оморӣ онро шарҳ медиҳанд. Намояндагони мактаби марксистӣ таърифи дигарро пешниҳод кардаанд: «Синфи коргар, барои он ки сатҳи зиндагии муқаррарии худро нигоҳ доранд, бояд меъёри камтарини шумораи воситаҳои зиндагии заруриро ба даст оранд, гарчанде ки якчанд тағйирот метавонад дар таркиби маҳсулотҳои онҳо ба амал ояд»⁴.

³ Иванов Ю.Н. Экономическая статистика. /Ю.Н. Иванов. Учебник М – ИНФРА – М, 2002. –393 с.

⁴ Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения.: Т. 25. Ч. 1. – С. 206.

Андешаи олими дигари рус Гурев В.И дар ин бора чунин аст: «Сатҳи зиндагии аҳоли ин бузургии параметрии интегратсияшудаи муҳимест, ки дар давраи муайяншуда ҳолати қонеъгардонии талаботи моддӣ ва маънавии аҳолиро инъикос мекунад. Сатҳи зиндагии аҳоли дар миқдору сифати неъматҳо, хизматҳои истеъмолшудаи одамон ва нархгузориҳои низоми нишондиҳандаҳо таҷассум меёбад»⁵.

Аз нуқтаи назари истеҳсолот сатҳи зиндагӣ вобаста ба сатҳи рушди қувваҳои истеҳсолӣ, сохтор ва самаранокии истеҳсолоти ҷамъияти дида баромада мешавад. Масалан, И.Н. Бузляков қайд намудааст, ки дар адабиёти иқтисодӣ «Сатҳи зиндагӣ ҳамчун миқдори маводи истеъмолшаванда, маданӣ–маишӣ ва дараҷаи қонеъгардонӣ ба онҳо дар марҳалаи рушди қувваҳои истеҳсолӣ фаҳмида мешавад»⁶.

Ақидаи И.Н. Бузляков аз фаҳмиши болоӣ фарқкунанда мебошад. Ба ақидаи ӯ зери мафҳуми сатҳи зиндагӣ «Таъминоти аҳоли бо неъматҳои моддӣ ва хизматрасонии зарурӣ, дараҷаи дастрасшудаи истеъмоли онҳо ва дараҷаи қонеъгардонии талаботи зарурӣ, ки арзиши ҳаётро ташкил медиҳад, баҳои пулии некуаҳволӣ ва хизматрасонӣ фаҳмида мешавад»⁷.

Ҳангоми омӯзиши омории сатҳи зиндагӣ дар маънои маҳдуд дар аксарияти мавридҳо суҳан дар бораи талаботи моддӣ ва маънавии муҳим меравад. Мо низ ба ин нуқтаи назар ҳамфикр мебошем.

Ба талаботи моддӣ чун қоида талабот ба озуқа, либос, манзил, предметҳои маишӣ, нақлиёт, нигоҳдории тандурустӣ ва дигарҳо мансуб мебошад. Ба талаботи маънавӣ маълумот, рушди фарҳанг ва ғайра мансуб мебошанд. Қайд намудан зарур аст, ки ҳамаи талабот асоси моддӣ доранд, яъне хароҷоти моддиро талаб мекунанд, ки сарчашмаи пӯшониданашон даромад мебошад. Барои ҳамин даромади ба сатҳи зиндагӣ истифодашавандаро ҳамчун талабот ва сарчашмаи қонеъгардонии талабот

⁵ Гурьев В.И. Основы социальной статистики. /В.И. Гурьев М: Финансы и статистика, 1991. –410 с.

⁶ Бузляков Н.И. Методы планирования повышения уровня жизни /И.Н. Бузляков. -М.: Экономика, 1969 – 124 с.

⁷ Бузляков Н.И. Методы, планирования и повышения уровня жизни /И.Н. Бузляков М., 1999. – 280 с.

маънидод мекунанд. Қайд намудан лозим аст, ки маҷмӯи талаботи муайянкардашуда тағйир ёфта метавонанд. Мувофиқ ба нишондодҳои дараҷаи рушди иҷтимоӣ–иқтисодии ҷамъият ва шартҳои табиӣи мавҷудияти инсон баъзе талабот аз байн рафта, баъзеашон ба қатори талаботи зарурӣ илова мешаванд. «Талаботи инсон бетағйир намеронанд. Онҳо вобаста ба эволютсияи тамаддуни инсоният рушд меёбанд. Ин пеш аз ҳама ба талаботи маънавӣ дахл дорад»⁸.

Омӯзиши илмӣи масъалаи таҳия ва коркарди низоми нишондиҳандаҳои оморӣ ба сатҳ ва сифати ҳаёти аҳоли алоқаманд дар давраи пайдоиши капитализм сар шудааст. Таҳқиқот дар ин самт дар қорҳои У. Петти оғоз гашта, Ф. Кенэ ба сарчашмаҳои воқеӣи баландбардорӣи сатҳи зиндагии аҳоли баҳо додааст. А. Смит ба паҳншавӣи камбизоатӣ дар байни оммаи мардум диққат дод ва хоҳиши одамонро барои баландбардорӣи некуаҳоли табиӣ шуморидааст. Ҷ.М. Кейнс ва А. Маршалл дар рушди назариявии ташаккули шарҳҳои молиявии баландбардорӣи сатҳи зиндагии аҳоли ҳиссаи назаррас гузоштаанд. К. Маркс мазмуни иқтисодӣ ва иҷтимоӣи категорияи сатҳи зиндагиро хеле васеъ ошкор намудааст.

Аз нимаи дуюми асри XIX дар ақидаҳои илмӣи олимони ғарб ивазшавӣи нуқтаи назар оид ба баҳои иқтисодӣ–сиёсӣ ба иқтисодӣ–оморӣи сатҳи зиндагӣ ба амал омад. Дар ин вақт муҳаққиқон, асосан, сатҳи воқеӣи зиндагӣ ва истеъмоли аслии қоргаронро таҳлил намуданд. Дар оянда ҳангоми таҳқиқоти сатҳи зиндагӣ ба масъалаҳои қам қардани муқовимат ва ҳамоҳангсозӣи манфиатҳои табақаҳои гуногуни аҳоли, татбиқи амалии маҳдудияти беасосӣ тафриқаи даромадҳо ва бартаарафқунии камбизоатӣ аҳамияти бештар меоданд.

Дастовардҳои олимони ғарб аз татбиқи наздикшавӣи тафриқавӣ ва баҳои параметрҳои миёнаи сатҳи зиндагӣ иборат мебошад, ки дар шароити

⁸ Макарова В.И. Уровень жизни населения как критерий оценки эффективности социально-экономической государства дисс. ... на соискание ученой степени кандидата экономических наук. 08.00.01. /В.И. Макарова Москва 2004. -23 с.

кутбикунони имкониятҳои иқтисодӣ дар раванди қонеъгардони талаботи ин ё он табақаи аҳоли, махсусан, муҳим мебошад.

Таҳаввулот дар рушди назарияи сифати ҳаёт пайдошуда боиси гузаронидани таҳқиқоти фарогир оид ба сатҳи зиндагӣ дар шаҳрҳо гардид. Дар омӯзиши ин масъала муҳаққиқони мактаби Чикаго Р. Парк, Э. Берджесс ва дигарон саҳми бузург гузоштаанд. Онҳо чунин омилҳоро, аз қабili ифлосшавии муҳити атроф, ғавғо, зичии аҳоли ва дигар масъалаҳои вобаста ба сатҳи зиндагиро таҳқиқ намудаанд.

Дар баробари таҳқиқоти СММ гузаронида олимони алоҳида ба коркарди низоми махсуси (амалӣ) нишондиҳандаҳо ва нишондиҳандаи интегралӣ сатҳи зиндагии аҳоли машғуланд. Дар соли 1970 олимони америқой М. Чонс ва М. Флекс модели сифатан нави тарзи ҳаётро дар шаҳрҳои калони ШМА коркард намуданд. Ин модел иборат аз 14 блоки нишондиҳандаҳои даромад, бекорӣ, камбизоатӣ, таъмини манзил, маориф, саломатии ҷисмонӣ ва руҳӣ, ифлосшавии ҳаво, тарбияи ҷисмонӣ, мушкилоти итиҳодияҳо, иштироки аҳоли дар идоракунӣ, рафтори табиӣ одамонро тавсифдиҳанда иборат мебошад. Ҳамчунин, соли 1973 Ҷ. Вилсон таҳлили омили 72 нишондиҳандаи иҷтимоиро барои муайянкунии фарқи сифати ҳаёти аҳолии 50 штати ШМА гузаронид. Модели сифати зиндагӣ аз нух блоки зерин иборат буд: мақоми инфиродӣ, баробарӣ, маориф, рушди иқтисодӣ, тағйирёбии технологӣ, хоҷагии қишлоқ, шароити зиндагӣ, саломатӣ ва бехатарии иҷтимоӣ. Ин низоми нишондиҳандаҳо доимо аз ҳисоби коркарди нишондиҳандаҳои интегралӣ пурра мегардид. Қариб 30 сол пеш таҳқиқотчиёни машҳури Амриқой Нордхауз ва Тобин нишондиҳандаи ченаки некуаҳволии иқтисодиро (ЧНИ) коркард намуданд. Ин нишондиҳанда дар асоси аз ММД тарҳ намудани омилҳое, ки ба сатҳи некуаҳволи мансуб нестанд ва илова намудани омилҳои ба некуаҳволи таъсиркунанда ва дар ММД ба ҳисоб гирифтанишуда, ҳосил мегардад.

Дар соли 1995 олимони Амриқой Кобб, Халстед ва Рау индекси пешравии воқеиро пешниҳод намуданд, ки 20 ҷанбаи иқтисодиро дарбар

мегирад. Ин чанбаҳо бо нишондиҳандаҳои ММД инъикос намегарданд, аз ҷумла: тақсимои даромадҳо; арзиши хизматрасонии хоҷагиҳои хонаводагӣ барои истеъмоли худӣ истеҳсолнамуда; арзиши хизматрасонӣ, ба нигоҳубини иҷтимоӣ–иқтисодии кӯдакон алоқаманд; арзиши хизматрасонӣ, дар асоси талаботҳои ибтидоӣ иҷрокардашуда; таъсир ба некуаҳволӣ, сатҳи ҷинойткорӣ, ифлосшавии муҳити атроф, камшавии захираҳои табиӣ ва дигарҳо. Таҳқиқотҳои олимони скандинавӣ (А.К. Сен, М. Нуссбаум) нишон доданд, ки баҳои сифати ҳаёт бояд ба усулҳои гуногуни як қатор ҷанҳои иҷтимоӣ–иқтисодиро дарбаргиранда, марбут бошад. Масалан, И. Сакс индикатори ММД ба ҳар сари аҳолиро олооти номукамал ва дағали ҷенкунии сифати ҳаёт номидааст. Масъалаи таҳияи чунин низоми нишондиҳандаҳои иҷтимоӣ–иқтисодӣ, ки ба қадри кофӣ арзиши хизматрасонӣ, ҷаъолияти бозори ғайрииқтисодӣ ба монанди истеҳсоли маҳсулот ва хизматрасонӣ барои эҳтиёҷоти худӣ, хизматрасонии давлатии бепардохт ба аҳолиро пешниҳод менамояд, методикаи баҳодиҳии сатҳи зиндагиро дарбар мегирад.

Зеро омилҳои, гуногун ба монанди танзими ҷашну маросим, дастрасӣ бо оби тоза, тозагии муҳити атроф, ҷойгиршавии аҳоли дар минтақаҳо, дастрасӣ ба неъматҳои табиӣ, офатҳои табиӣ, оромии сиёси ва ғайраҳо ба дараҷаи дарозумрӣ таъсир мерасонанд⁹.

Дар мавриди таҳқиқи омории сатҳи зиндагии аҳолии деҳот ин нишондиҳандаҳо низ бояд татбиқ гарданд. Яъне, мафҳуми сатҳи зиндагӣ бо миқдор ва сифати талаботи некуаҳволӣ ва хизматрасонии инсон, яъне, нисбати даромади аҳоли ба арзиши ҳаёт ифода карда мешавад.

Ба андешаи муаллиф дар маънои васеъ сатҳи зиндагӣ ба воситаи тавсифи дараҷаи рушди инсонӣ (вазъи саломатӣ ва имконияти аҳоли барои таъмини талабот) ва шартҳои ҷаъолияти (асосии) ҳаётии аҳоли (вазъи манзил ва бехатарии аҳоли) ифода карда мешавад. Бо ибораи дигар, сатҳи зиндагӣ

⁹ Мирзоев С.С., Аҳмадов Ф.М., Одинаев М.А. Таҳлили омории сохтори хароҷоти аҳоли ҳамчун нишондиҳандаи асосии сатҳи зиндагии аҳоли / С.С. Мирзоев., Ф.М. Аҳмадов., Одинаев М.А. // Тоҷикистон ва ҷаҳони имрӯз, маҷаллаи илмӣ. - №3. Маркази тадқиқоти стратегияи назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе 2019. – С. 133-143.

дар ҷанбаи додашуда ҳамчун шартҳои иҷтимоӣ-иқтисодии ғайриқонунии ҳаётӣ барои қонунигардонии талаботҳои моддӣ ва маънавии аҳоли дида баромада мешавад¹⁰.

Сатҳи зиндагии яқоя ҳамчунин бо мафҳумҳои ҳаммаъно ва истилоҳҳои аз рӯи мазмун наздик: неқуаҳволии мардум, сифати ҳаёт ва дигарон истифода бурда мешавад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таркиби тамоми нишондиҳандаҳои ифодакунандаи сатҳи зиндагии аҳоли тағйирот дида мешаванд, ки ин тағйирот беҳтаршавии сатҳи зиндагиро ифода мекунанд¹¹.

Сифати ҳаёт мафҳуме мебошад, ки дар иҷтимоӣёт, иқтисодиёт, сиёсат, тиб ва дигар соҳаҳо истифода бурда мешавад. Ин мафҳум маҷмӯи шартҳо ва тавсифи ҳаёти инсонро ифода мекунад. Мувофиқи баъзе ақидаҳо «Вай нисбат ба сатҳи зиндагӣ мафҳуми васеъ буда, омилҳои объективӣ ва субъективиро аз қабилӣ вазъи саломатӣ, дарозумрии ҳаёти эҳтимолӣ, шароитҳои муҳити атроф, озӯқа, беҳдошти шароити маишӣ, муҳити иҷтимоӣ, қонунигардонии талаботи маънавӣ, беҳдошти равонӣ ва ғайраро дарбар мегирад»¹².

Бояд қайд кард, ки аксарияти ақидаҳои илмӣ пешниҳодгардида ҷанбаҳои назариявии сатҳи зиндагии аҳоли ва пеш аз ҳама, ин неқуаҳволии халқро фарогир буда, чун мафҳуми нисбатан васеъ ва гуногуншакл аз назари таҳқиқи омӯрӣ дуртар мондааст. Дар адабиёти иқтисодӣ зери мафҳуми неқуаҳволии халқ як падидаи мураккаби иҷтимоӣ–иқтисодии тавсифи ҳолат ва сифати аҳолиро мутахидкунанда фаҳмида мешавад, ки ҳар кадомашон як ҷузъи ягона, лекин бисёрҷабҳа ва ҳаҷман калони ҷамъиятро ифодакунанда

¹⁰Силин А.Н., Симонов С.Г., Шеломенцев В.П. Уровень жизни и социально – экономическая ситуация при проведении рыночных реформ в Республике Казахстан. /А.Н. Силин, С.Г. Симонов, В.П. Шеломенцев– Тюмень: Изд –во Вектор Бук, -33-34 с.

¹¹Мирзоев С.С., Аҳмадов Ф.М., Одинаев М.А. Таҳлили омӯрии сохтори хароҷоти аҳоли ҳамчун нишондиҳандаи асосии сатҳи зиндагии аҳоли / С.С Мирзоев., Ф.М Аҳмадов., Одинаев М.А. // Тоҷикистон ва ҷаҳони имрӯз, маҷаллаи илмӣ. - № 3. Маркази тадқиқоти стратегияи назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе 2019. – С. 133-143.

¹²Райзберг Б.М., Лазовский Л.Ш., Стродубцева Е.Б. Качество жизни. / Б.М. Райзберг, Л.Ш. Лазовский, Е.Б. Стродубцева Современный экономический словарь -2 –е изд., испр.М.: ИНФРА–М, 1999. –479 с.

мебошад. Ҳаминро бояд қайд намуд, ки «Некуахволии халқ рушди талаботи одамон, ҳолат ва тарзи қонеъгардонии онҳоро дар соҳаҳои асосии фаъолияти онҳо, аз ҷумла, соҳаи меҳнат, истеъмол, маданият, рафтори репродуктивӣ, ҳаёти ҷамъиятӣ сиёсӣ ва ғайраҳоро ифода мекунад»¹³.

Дар мавриди таҳқиқи омории сатҳи зиндагии аҳолии деҳот мафҳуми сифат ва сатҳи зиндагӣ, ки якдигарро пурра мекунанд, истифода мегардид ва ин мафҳумҳо тавсифи миқдории маҷмӯи муносибатҳои муосирро дар якҷоягӣ бо дигар масъалаҳои рушди иқтисодӣ ва тамоюли баландбардории сатҳи зиндагӣ фаро гирифтаанд ва таҳқиқи ин масъала бори нахуст нест. Дар зиннаҳои гуногуни рушди иқтисодӣ андешаҳои нав ба нав ба амал меояд, ки ҷавоб гардонидан ба ин масъалаҳо таҳқиқи омории ҷанбаҳои иқтисодӣ ва иҷтимоии сатҳи зиндагиро тақозо менамояд ва мақсади ниҳонии таҳқиқоти оморӣ ба ҳисоб мераванд. Ҳамзамон, консепсияи муосири сифати ҳаётӣ ва рушди инсонӣ мумкин аст дар давраҳои қадим вобаста ба анъанаҳо ва расму ойинҳо муайян карда шавад¹⁴.

Ба ақидаи муҳаққиқони тоҷик Мирзоев С.С. ва Холов Р.Ш. «Дар омор зери мафҳуми сатҳи зиндагӣ, ҳолати некуахволиӣ, истеъмоли мол ва иҷрои хизматҳо, шароитҳои меҳнат ва шуғли аҳолиӣ, ҳолати маданияту маишӣ, тандурустӣ, илм, муҳити атроф ва дар маҷмӯъ шароит ва нишондиҳандаҳоеро мефаҳманд, ки қонеъкунандаи талаботи асосӣ аст. Бахусус ҳолати даромаднокиӣ ва афзоиши даромади аҳолиӣ нақши муҳим дорад»¹⁵.

Сатҳи зиндагии аҳолиӣ ва динамикаи он муайянкунандаи сатҳи рушди иқтисоди миллӣ, ҳаҷм ва сохтори боигарии миллӣ, истеҳсол ва истифодабарии маҷмӯи маҳсулоти миллӣ, тақсим ва азнавтақсимкунии даромадҳо дар муҳити макроиқтисодӣ мебошанд. Ҳангоми омӯзиши сатҳи

¹³ Арт Я. «Покер лжецов» по-русски /Я. Арт// Профиль. — 2007.-№8.-С. 18-24.

¹⁴ Бьюкенен Дж. Конституция экономической политики сочетания, серия «Нобелевские лауреаты по экономике». Т. 1. Фонд экономической инициативы. /Дж. Бьюкенен. М.: Таурус Алфа, 1997. -27 с.

¹⁵ Мирзоев С.С., Холов Р. Ш. Омори иҷтимоӣ – иқтисодӣ. Васоити таълимӣ / С.С. Мирзоев, Р.Ш. Холов– Душанбе, 2016.– 320с. –126 с.

зиндагӣ ба сифати объекти таҳқиқот хоҷагиҳои хонагӣ, гурӯҳҳои алоҳидаи иҷтимоӣ демографӣ ва тамоми аҳоли интиҳоб карда мешаванд.

Дар аксарияти адабиётҳои омӯри чунин ҷузъиёти асосии сатҳи зиндагии аҳоли барои арзёбии ҳолати он истифода бурда мешавад:

- ҳолати саломатӣ ё бехдошти аҳоли;
- сатҳи даромади аҳоли;
- шароити манзил ва истиқомати аҳоли;
- моликияти шахсии аҳоли;
- сатҳи фарҳангии ҷомеа;
- шароити меҳнат ва истироҳати аҳоли;
- кафолати иҷтимоии аҳоли;
- ҳифзи иҷтимоии табақаи осебпазири ҷомеа.

Ба ақидаи муаллиф бо назардошти ғояи мактабҳои гуногуни иқтисодӣ ва концепсияҳои мавҷуда аз назари омӯр сатҳи зиндагии аҳолии деҳот ин маҷмӯи категорияҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ мебошад, ки дараҷаи қонеъгардонии талаботи моддӣ-маънавӣ ва иҷтимоии шахсонро, ки дар деҳот истиқомат мекунанд, дарбар гирифтааст.

Албатта, таҳқиқи омӯрии сатҳи зиндагии аҳолии деҳот бе омӯзиш ва баҳодиҳии нишондиҳандаҳои номбаргардида ғайриимкон аст, лекин масъалаи аз ҳама муҳим ин афзоиши босуръати шумораи аҳолии деҳот ва ҳиссаи он дар шумораи умумии аҳолии давлат мебошад, ки дар асоси он мувофиқа кардани масъалаҳои зиёди иҷтимоӣ-иқтисодӣ ҳалталаб, низ ба вучуд меоянд. Бинобар ин, барои таҳқиқи омӯрии ин масъала ҳолат ва тамоюли зиёдшавии аҳолии деҳотро дида мебароем, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон хусусиятҳои ба худ хос дорад. Бо назардошти он, ки солҳои охир мунтазам тамоюли зиёд гардидани шумораи аҳолии деҳот ба назар мерасад, бинобар ин, аҳамиятнокии масъала меафзояд. Динамикаи афзоиши шумораи аҳолии деҳотро аз рӯи маълумотҳои омӯри расмӣ дида мебароем.

**Чадвали 1.1. Динамикаи афзоиши шумораи аҳолии деҳот дар
Ҷумҳурии Тоҷикистон**

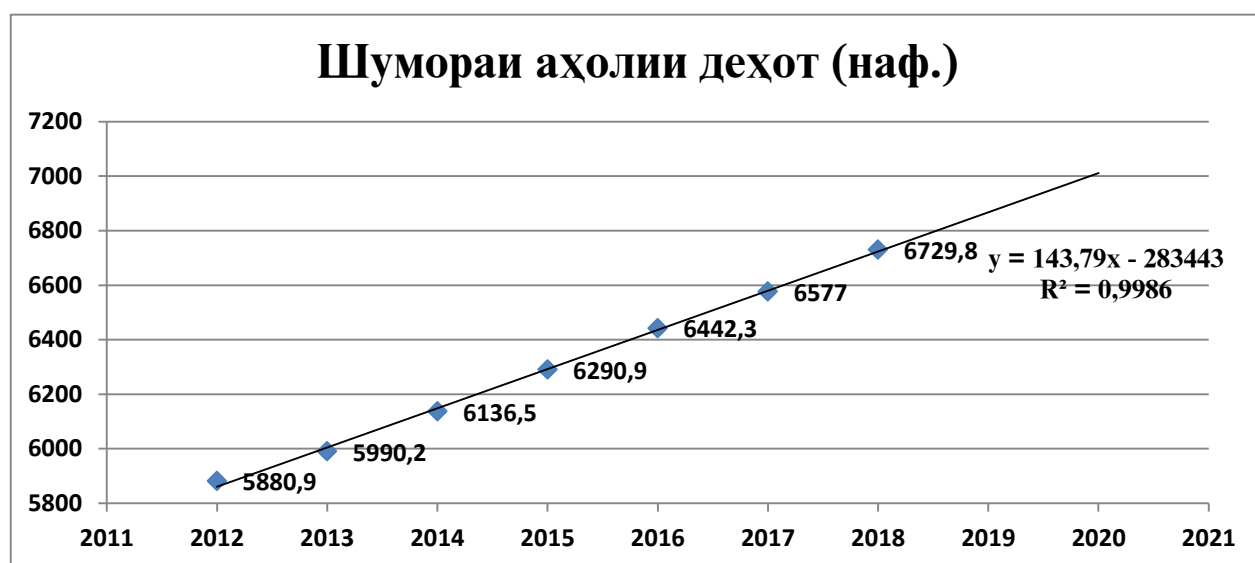
	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	соли 2018 нисбат ба соли 2012 %
Шумораи аҳолии деҳот (наф.)	5880,9	5990,2	6136,5	6290,9	6442,3	6577,0	6729,8	14,4
Бо % дар шумораи умумии аҳоли	73,6	73,4	73,5	73,6	73,7	73,6	73,7	0,1 б.ф.
Суръати афзоиши аҳолии деҳот	-	1,01	1,02	1,03	1,02	1,02	1,02	-

Сарчашма: Аз тарафи муаллиф, дар асоси нишондиҳандаҳои асосии таҳқиқоти бучети хонаводаҳо ва омили солони Ҷумҳурии Тоҷикистон, Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе– 2019, тартиб дода шудааст.

Тавре, ки аз маълумотҳои дар чадвали 1.1. дарҷгардида маълум гардида дар соли 2018 нисбат ба соли 2012 шумораи аҳолии деҳот 14,4% афзӯда, ҳиссаи аҳолии деҳот дар шумораи умумии аҳоли қариб бетағйир аст, лекин суръати миёнасолони афзоиши аҳоли 1,02% буда, ба ҳисоби миёна шумораи аҳолии деҳот ҳар сол 2-2,3% зиёд гардида истодааст. То 01. 01. 2019 шумораи умумии аҳолии деҳот 6741,7 ҳазор нафарро ташкил намудааст. Аз ин шумора 2393,1 ҳазор нафар ё 35,5%-ро аҳолии хурд ғайри қобили меҳнат ва 3970,8 ҳазор нафар ё 58,9%-ро аҳолии қобили меҳнат ва 377,8 ҳазор нафар ё 5,6%-ро аҳолии аз синну соли қобили меҳнат калонтар дар бар гирифтааст. Дар шумораи умумии аҳолии деҳот ҳиссаи ҷавонони синни 14-30 сола 31,1% ё 2093,9 ҳазор нафарро ташкил намуда, дар муқоиса бо соли 2012, ки ҳиссаи ҷавонон 34,4%-ро ташкил мекард, ин нишондиҳанда дар давраи таҳлилшаванда 3,3 б.ф коҳиш ёфтааст. Аз ин ҷо ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки дар сохтори синну соли аҳолии деҳот тағйиротҳо ба вуҷуд омада, ҳиссаи ҷавонон дар шумораи умумии аҳолии деҳот мунтазам кам гардида, тамоюл ё ҳолати пиршавии аҳолии деҳотро дидан мумкин аст. Ҳамзамон, тасдиқи ин далел тағйир ёфтани синну соли миёна мебошад, ки дар аҳолии деҳот ин нишондиҳанда соли 2012 ба 24,6 сол ва соли 2019 то 25,9 сол боло рафта, синну соли медианӣ дар ин муддат аз 21,2 то 22,8 сол афзудааст. Албатта, тағйир ёфтани сохтори синнусолӣ ба сатҳи зиндагии аҳолии деҳот бе таъсир намеронад. Ин ҳолат тамоюли тағйирёбии коэффитсиенти сарбории демографиро ба вуҷуд меорад. Ин нишондиҳанда

ба сатҳи зиндагии аҳолии деҳот бевосита алоқаманд буда, таъсири ҷиддии худро мерасонад. Коҳиш ёфтани ин нишондиҳанда маънои онро дорад, ки мушкилӣ ё вазнинӣ ба уҳдаи аҳолии синни қобили меҳнат камтар мегардад. Агар ба маълумотҳои оморӣ рӯй оварем, мебинем, ки соли 2012 коэффитсиенти сарбории демографии аҳолии деҳот 699 промил буда, ин нишондиҳанда соли 2019 то 697 промил кам гардидааст, лекин ин тағйирот он қадар зиёд набуда, ҳоло ҳам мушкилии аҳолии синни қобили меҳнат дар деҳот нисбат ба шаҳр зиёдтар буда, имконияти бехтар гардидани сатҳи зиндагии онҳо камтар мешавад.

Тамоюл ё ҳолати босуръати афзоиши шумораи аҳолии деҳотро ба шакли графикӣ ифода кардан мумкин аст. Тибқи маълумотҳои дар ҷадвал дарҷгардида шумораи мутлақи аҳолии деҳот ба ҳисоби миёна ҳар сол 143,7 ҳазор нафар зиёд гардида истодааст ва ин ҳолатро аз ҷадвал хеле хуб пай бурдан мумкин аст. Ҳамзамон, коэффитсиенти детерминатсия ба 0,99 баробар гардида, маънои онро дорад, ки алоқамандии байни нишондиҳандаи шумораи умумии аҳолии деҳот вобаста ба вақт хеле зич ва ростхатта буда дар шакли мутлақ ин шумора мунтазам афзуда истодааст. Ба ақидаи муаллиф динамикаи шумораи аҳолии деҳотро дар шакли диаграмма чунин ифода намудан мумкин аст.

Диаграммаи 1.1. Динамикаи шумораи аҳолии деҳот.

Сарчашма: Аз тарафи муаллиф, дар асоси маълумотҳои омери солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Агентии омери назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2019.

Ҳаминро бояд қайд намуд, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон аз: 3 вилоят, 51 ноҳия, аз ҷумла, 4 ноҳия дар шаҳри Душанбе, 18 шаҳр, 62 шаҳрак, ва 370 ҷамоати деҳот иборат мебошад. Қайд кардан бамаврид аст, ки тибқи маълумотҳои дар китоби «Тақсимои маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон» пешниҳодгардида, шумораи деҳаҳо дар ҳудуди ҷумҳурӣ 4223 адад нишон дода шудааст, ки мувофиқи ин феҳрист номи 753 деҳа (17,8%) иваз гардидааст. Аз рӯи маълумотҳои омили расмӣ шумораи деҳаҳо дар ҷумҳурӣ ба ҳолати 01.01.2018, 4099 ададро ташкил додааст (нисбати маълумотҳои қаблӣ 124 адад кам), ки аз ин шумора 3641 деҳа расман тасдиқ гардида, 458 деҳа қарор надоранд, аз он ҷумла 167 деҳаи хурд. Тамоюли зиёд гардидани шумораи аҳолии деҳот ба он оварда мерасонад, ки шумораи аҳолии дар инҷо истиқоматкунанда низ босуръат зиёд гардидааст.

Бинобар ин, вазифаи асосии омӯзиши омили сатҳи зиндагии аҳоли ин пеш аз ҳама ошкор намудани қонуниятҳои тағйирёбии ҳолати некуаҳволии аҳолие, ки дар деҳот истиқомат мекунанд ва дар ин асос андешидани чораҳои гуногуни иҷтимоию иқтисодӣ баҳри беҳтар гардидани сатҳи зиндагии онҳо мебошад. Бо назардошти маълумотҳои натиҷаи дурнамоӣ ҳалли масъалаҳои стратегӣ ва беҳтар намудани инфраструктураи рушди деҳот муҳим ҳисобида мешавад. Бо ин мақсад таҳқиқоти гурӯҳҳои алоҳидаи иҷтимоӣ ва синнусолии аҳолии деҳот гузаронида шуда, натиҷаи ба даст овардашуда таҳлил ва ба тамоми аҳоли мансуб доништа мешаванд. Мақсади ниҳой аз ин таҳқиқот тавсифи ҳолати иҷтимоӣ-иқтисодии аҳолии деҳот ва гурӯҳҳои алоҳидаи иҷтимоию демографии он буда, омилҳои ҷудогонаи иқтисодӣ-иҷтимоӣ, доираи фарогирии ин равандҳо таҳқиқ карда мешавад, ки мақсади асосиаш муайян ва ошкор намудани табақаҳои гуногун ва эҳтиёҷмандии аҳолии деҳот ба шумор меравад. Ҳаминро қайд намудан зарур аст, ки дар мавриди таҳқиқи омили сатҳи зиндагии аҳолии деҳот, инчунин, нишондиҳандаи муайяни истеъмоли молҳо ва хизматрасониҳои алоҳида ба ҳар сари аҳоли, оила, аз рӯи гурӯҳҳои иҷтимоӣ, минтақа ё ҳудудҳои муайян, нишондиҳандаи таъмини молҳои истифодашон тӯлонӣ, ҳолати таъминоти аҳоли бо манзил ва ғайраҳо

низ истифода мегарданд. Ҳамчунин, ин нишондиҳандаҳо дар шакли натуралӣ ва арзишӣ ифода карда мешаванд.

Нишондиҳандаҳои натуралии сатҳи истеъмор ва таъминот ба маводи гуногунро ба истеъморӣ ва ғайриистеъморӣ тавсиф медиҳанд. Барои он ки оид ба сатҳи қонеъгардонии талаботи мушаххас маълумот пайдо намоем, мумкин аст якҷанд нишондиҳанда истифода бурда шавад. Масалан, барои он ки сатҳи қонеъгардонии талаботи аҳолии деҳот ба маҳсулоти хӯрокаи муайян карда шавад, маълумот оид ба миқдори маҳсулоти истеъморӣ, меъёри истеъмоли хӯрокаи ва ғизонокии онро доништан зарур аст, ки ин нишондиҳандаҳо бо меъёрҳои муқарраргардидаи байналмилалӣ бояд муқоиса карда шаванд.

Дар ин ҳолат истеъмоли маҳсулоти асосии хӯрокаи ба ҳар сари аҳолии деҳот бо назардошти меъёри истеъмоли маҳсулотҳои дар мамлакат истеҳсолкарда ва воридшуда новобаста аз шакли истеъмор ва тарзи фурӯши молҳо ба аҳоли муайян карда мешавад.

Дигар омиле, ки ҷанбаи назариявии таҳқиқоти омории сатҳи зиндагии аҳолии деҳотро фаро гирифтааст, ин дараҷаи қонеъгардонии талабот бо шаклҳои гуногуни хизматрасонӣ ва ҳолати таъмини талаботҳои маънавӣ мебошад. Бинобар ин, нишондиҳандаи арзишӣ барои қонеъгардонии талаботи мушаххас ва динамикаи онҳо истифода бурда мешавад. Ин нишондиҳандаҳо аз рӯи навъҳои талаботи аҳоли дар деҳот низ гурӯҳбандӣ мешаванд. Масалан, хароҷот барои озӯка, пардохтҳои ҳатмии хизматрасонии коммуналӣ, пӯшок, ашёи муҳлати истифодаашон дарозмуддат, ташкили истироҳат ва саёҳат, қонеъгардонии талаботи фарҳангӣ ва ғайра. Бояд қайд намуд, ки ҳолати таъминоти умумӣ бо неъматҳои моддӣ ва хизматрасонӣ бо ифодаи арзиши ҳамаи хароҷот барои хариди мол ва хизматрасонӣ ва баҳои пулии неъматҳои истеъморшуда аз истеҳсоли худӣ иборат аст, масалан маҳсулоти хоҷагиҳои ёрирасони худӣ. Ҳисобкунии ин нишондиҳанда имконият медиҳад, ки дараҷа ва сохтори истеъмор дар алоқаманди бо маҷмӯи

даромадҳои аҳолии дида барои шавад ва ба қадри кофӣ тавсифи пурраи қонегардонии талаботи хусусияти истеъмолидошта, асосан, муайян гардад.

Ташаккулёбии нишондиҳандаи омории индекси нархҳои истеъмолий, дар сатҳи ҷумҳурӣ ва минтақаҳои он дар заминаи бақайдгирии моҳонаи нарху тарифҳои номгуӣ муайяни моли маҳсулот ё хизматрасонӣ муайян карда мешавад, ки тибқи таснифоти алоҳидаи истеъмолий аз рӯи ҳадафҳо гурӯҳбандӣ гардида, дар амалия истифода бурда мешавад ва ҳамчун фишанги таъсиррасон ба сатҳи зиндагӣ фаҳмида мешавад.

Аз рӯи таснифоти омории маҷмӯи моли хизмат аз се гурӯҳ: маҳсулоти озуқаворӣ, молҳои ғайриозуқаворӣ ва хизматрасонии пулакӣ ба аҳолии ҷудо мегардад.

Ба нишондиҳандаҳои интегралӣ умумикардани сатҳи зиндагӣ индекси рушди неруи инсонӣ ё (индекси рушди инсон) индекси неруи зехнии ҷамъият, сармояи инсонӣ ба ҳар сари аҳолии, коэффитсиенти қобилияти ҳаёт доштани аҳолии мансуб мебошанд. Ҳамаи нишондиҳандаҳои зикршуда дар омӯзиши сатҳи зиндагии аҳолии деҳот низ истифода гардида, дар амалияи омили байналмилалӣ ҳисоб карда мешаванд. Бинобар ин, нишондиҳандаҳои асосии ташаккулдиҳандаи сатҳи зиндагии аҳолии деҳотро муфассал дида мебароем, зеро ин нишондиҳандаҳо барои таҳлили сатҳи зиндагии аҳолии деҳот дар миқёси ҷумҳурӣ васеъ истифода бурда мешаванд.

1.2. Низомии нишондиҳандаҳои омории сатҳи зиндагии аҳолии деҳот

Масъалаи сатҳи зиндагии аҳолии ҳама вақт яке аз масъалаҳои муҳим ва ҳалталаб ба ҳисоб рафта, дар мадди аввали сиёсати иҷтимоии давлат қарор гирифтааст. Бинобар ин, дар Паёми имсолаи Президенти кишвар, ки 26-уми декабри соли 2019 ба Маҷлиси Олӣ ироа гардид, доир ба ин масъала чунин қайд гардидааст: «Татбиқи чорабиниҳои «Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030» ва «Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016-2020» Ҷиҳати расидан ба ҳадафи олии мо, яъне баланд бардоштани сатҳу сифати

зиндагии мардуми шарифи кишварамон мусоидат намуд. Тайи солҳои зикршуда даромади пулии аҳоли беш аз ду баробар ва музди меҳнати миёнаи як корманд 2,4 баробар афзоиш пайдо кард. Бақияи пасандозҳо дар низоми бонкии кишвар соли 2019 беш аз 9,5 миллиард сомони ро ташкил карда, дар ҳафт соли охир 45 фоиз зиёд гардид. Сатҳи камбизоатӣ ба 27,5 фоиз паस्त шуда, дарозумрии миёнаи шаҳрвандон то 75 сол боло рафт. Ҳамзамон бо ин, тибқи таҳлилҳо дар замони соҳибистиклолӣ нишондиҳандаи умумии ғавт қариб ду баробар, аз ҷумла ғавти кӯдакони синни то панҷсола 3,2 баробар кам шудааст»¹⁶. Ҳамаи дастовардҳои қайдгардида шаҳодати он аст, ки баланд бардоштани сатҳи сифати зиндагии аҳоли ҳадафи асосии роҳбарияти олии кишвар ба ҳисоб меравад, бинобар ин, омӯзиш ва таҳқиқи ин масъала аҳамияти бештареро касб намуда истодааст. Бахусус дар деҳот мунтазам беҳтар гардидани ин ҳолат ба назар мерасад. Аз ин ҷо бармеояд, ки ҳадафи стратегии давлату ҳукумат зина ба зина амалӣ шуда истодааст. Барои амалӣ гардидани ин ҳадафҳои олии тамоми ҷораҳо аз ҷониби давлат роҳандозӣ гардида, мақсадҳои муайян гузошта шудааст. Айни ҳол ба масъалаи таъсиси ҳарчӣ бештари ҷойҳои корӣ дар деҳот, рушди соҳибкории хурду миёна, ривочу раванқи ҳунарҳои мардумӣ ва шуғли хонагӣ диққати асосӣ дода мешавад, ки омилҳои асосии таъсиррасон ба сатҳи зиндагии аҳолии деҳот мебошанд. Қайд намудан лозим аст, ки нишондиҳандаҳои иҷтимоӣ-иқтисодии сатҳи зиндагии аҳолии деҳот дар асоси маълумотҳои оморӣ оид ба ҳаҷм, таркиб ва тавсифи самтҳои асосии истифодабарӣ тақсимот баъни гурӯҳҳои алоҳидаи даромадҳои пулии аҳоли, инчунин, бо истифодабарии дигар маълумотҳои натиҷаи ниҳони сиёсати иқтисодӣ ва иҷтимоиро дар вилоятҳо инъикоскунанда ба ҷанбаҳои гуногуни сатҳи зиндагии аҳолиро таъсиркунанда ташаккул меёбанд. Ногуфта намонад, ки дар раванди таҳқиқоти интихобӣ иттилооти зарурӣ оид ба тақсими ҳудудии аҳоли дар деҳоти кишвар, оид ба категорияи хоҷагиҳои омӯхташаванда аз рӯи шумораи

¹⁶ Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Сайти расмии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26 декабри соли 2019 <http://www.president.tj>. сана 07. 01. 2020.

аъзоёни хонавода, аз рӯи бузургии маҷмӯи даромад ба ҳар сари аҳоли дар деҳот, мавҷудияти фарзандон ва дигар нишондиҳандаҳо муайян карда мешавад. Бо назардошти ин маълумот даромади аҳоли дар деҳот, таркиби даромад ва хароҷоти пулии онҳо, истеъмоли маҳсулотҳои озукаворию ғайриозукаворӣ ва хизматрасонӣ, ҳолати чандирияти истеъмол, нишондиҳандаҳои тафриқавии даромаду хароҷот ва ғайраро муайян ва ошкор кардан мумкин аст. Барои ҳисоби дурусти низоми нишондиҳандаҳои сатҳи зиндагии аҳоли, бояд миқдор ва шумораи хонаводаҳои таҳқиқшаванда дар деҳот аз ҳамаи табақаҳо дуруст интихоб карда шаванд, ки ба он намоёндагони ҳамаи соҳаҳои фаъолият, аз қабилӣ савдо, илм, фарҳанг, санъат, идоракунии давлатӣ, мудофия, ҳимояи бехатарӣ ва ҳифзи тартиботи ҷамъиятӣ ворид шуда бошанд.

Бинобар ин, бояд қайд намуд, ки ба вазъи моддии сатҳи зиндагӣ, ҷанбаҳои иҷтимоӣ-иқтисодии рушди ҷамъият дар давраи таҳқиқшаванда баҳо дода, оид ба сатҳи зиндагии аҳолии деҳот хулоса баровардан мумкин аст. Барои баҳогузориҳои вазъи моддӣ таҳлил ва тавсифи таркибӣ, даромадҳои пулӣ ва истифодаи онҳо зарур аст.

Даромади пулии аҳоли яке аз нишондиҳандаҳои асосии сатҳи зиндагӣ дар таҳқиқи омӯрӣ мебошад. Даромадҳои пулии аҳолии деҳот музди меҳнати пардохтшудаи коргарони кироӣ, нафақа, ёрдампулиҳо, идрорпулӣ, дигар трансфертҳои иҷтимоӣ, даромад аз моликият дар намуди фоиз ва ғайраро дарбар мегирад.

Даромадҳои пулӣ ба ҳар сари аҳолии деҳот ҳамчун аз рӯи маблағи умумии даромади пулӣ ба шумораи аҳолии деҳот муайян карда мешавад. Таркиби даромади умумии хонаводаҳоро ба ҳисоби миёна дар мисоли узви хонавода дар як моҳ, дар маҳалҳои деҳот аз рӯи нишондиҳандаҳои асосии таҳқиқоти буҷети хонаводаҳо, ки соли 2019 гузаронида шудааст, таҳлил карда мебароем¹⁷.

¹⁷ Нишондиҳандаҳои асосии таҳқиқоти буҷети хонаводаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон // Маҷмӯаи омӯрӣ, Душанбе, АОПҶТ, 2016.

Маълумот оид ба таркиби даромади умумии хонаводаҳои аҳолии деҳот дар чадвали зерин оварда шудааст.

Чадвали 1.2. Таркиби даромади хонаводаҳои деҳот ба ҳисоби миёна ба як узви хонавода дар як моҳ, (сомонӣ)

Нишондиҳанда	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	Соли 2018 нисбат ба соли 2011
ҷамъи даромад, аз он ҷумла:	219,87	255,79	289,77	308,74	280,67	343,75	361,16	399,35	1,8 мар.
1.даромадҳои меҳнатӣ	75,04	88,29	103,20	115,92	122,10	132,17	142,78	161,65	2,1 мар.
2.трансфертҳои ичтимоӣ, аз ҷумла;	9,26	11,55	15,44	20,93	22,41	21,8	24,4	25,51	2,7 мар.
нафақа	8,76	11,09	14,82	18,29	18,66	20,96	23,83	24,98	2,8 мар.
қўмакпулӣ ва дигар пардохтҳо	0,50	0,46	0,62	0,54	0,77	5,02	3,01	0,02	4%
3. даромад аз ҳочагии ёрирасон	61,18	67,94	73,38	46,85	20,85	58,82	26,67	30,12	49,2%
4.даромад аз фуруши амволи ғайриманқул	0,05	0,45	0,83	0,20	0,08	0,21	0,47	0,11	2,2
5.даромад аз моликият	0,05	0,21	0,08	0,16	0,22	0,22	0,28	0,23	4,6
6.дигар мадохилот	74,29	87,35	96,84	98,16	81,26	96,03	126,88	181,71	2,4

Сарчашма: Аз тарафи муаллиф, дар асоси нишондиҳандаҳои асосии таҳқиқоти буҷети хонаводаҳо, Душанбе–2019 тартиб дода шудааст.

Ҷамъи даромадҳои пулии аҳолии деҳот дар давраи таҳқиқгардида дар маҷмӯъ 1,8 баробар афзудааст ва дар сохтори ин даромадҳо тағйиротҳои зиёд ба вуҷуд омадааст. Ба ғайр аз қўмакпулӣ, дигар пардохтҳо ва даромади ҳочагии ёрирасон, ки соли 2018 дар муқоиса бо соли 2011 кам гардидааст, дигар манбаҳои даромади аҳоли томоҷули афзоишёбӣ доранд.

Аз ҷадвали 1.2. аён аст, ки даромади умумии хонаводаҳо дар деҳот соли 2018 нисбат ба соли 2011 81,6% ва нисбат ба соли 2012 56,1% зиёд гардидааст. Аммо аз рӯи баъзе манбаъҳои даромадгирӣ, ки қисми таркибии даромадҳо мебошанд, даромад баръакс кам шудааст. Масалан, даромад аз ҳочагии ёрирасон соли 2018 нисбат ба соли 2011, 49,2% ва қўмакпулию дигар пардохтҳо ҳамагӣ 4% соли 2011 таъкил намудаанд. Дар соли 2018 нисбат ба соли 2011 даромади меҳнатӣ 2,1 маротиба зиёд гардида, трансфертҳои

ичтимоӣ, аз ҷумла нафақа 2,8 маротиба афзудаанд. Даромад аз фурӯши амволи ғайриманқул ва даромад аз хоҷагиҳои ёрирасонии шахсӣ дар деҳот тамоюли аз ҳама бештар зиёдшавӣ дошта, аз 2,2 то 4,6 маротиба афзӯдаанд.

Дар соли 2018 агар даромади умумӣ ба як узви хонавода дар сатҳи ҷумхурӣ ба 409,78 сомонӣ баробар бошад, дар хонаводаи маҳалҳои шаҳрӣ ин нишондиҳанда ба 430,52 сомонӣ ва хонаводаи маҳалҳои деҳот ба 399,35 сомонӣ баробар буд, ки аз нишондиҳандаи сатҳи ҷумхурӣ 2,5% ё 10,4 сомонӣ камтар мебошад. Дар муқоиса бо сатҳи даромади хонаводаҳои деҳот соли 2011, ки ҳамагӣ 219,87 сомони ро ташкил медод, агар таҳлил карда бароем, сатҳи даромади аҳолии деҳот 179,5 сомонӣ ба ҳисоби миёна ба як узви хонавода ё 81,6% зиёд гардидааст. Афзудани ҷамъи даромадҳо ба ҳисоби миёна ба як нафар узви хонавода дар деҳот бевосита ба бештар гардидани сатҳи зиндагии аҳоли оварда мерасонад.

Ҳамзамон, даромадҳои меҳнатӣ, ки ҳиссаашон дар сохтори умумии даромадҳои аҳолии деҳот хеле зиёд (40,5%) аст, мунтазам афзуда истодааст. Ҳиссаи даромадҳои меҳнатӣ дар сохтори умумии даромади аҳолии деҳот агар соли 2011 34,1% ташкил намуда бошад, пас соли 2018 ҳиссаи даромадҳои меҳнатӣ 6,4% зиёд гардидааст. Агар соли 2018 даромадҳои меҳнатӣ ба як нафар узви хонавода дар деҳот 161,6 сомони ро ташкил намуда бошад, ин нишондиҳанда дар соли 2011 ҳамагӣ ба 75 сомонӣ баробар буд, ки қариб 2,2 маротиба ё дар шакли мутлақ 86,6 сомонӣ афзоиш ёфтааст. Ҳамзамон, тамоюли босуръат афзудани нафақа ба ҳисоби миёна ба як нафар узви хонавода дар деҳот ба назар мерасид. Ҳиссаи нафақа дар сохтори умумии даромади аҳолии деҳот агар соли 2011 ҳамагӣ 4,2 фоизро ташкил намуда бошад, пас соли 2018 ин нишондиҳанда то 6,4% зиёд гардида, 2,2% афзоиш дорад. Инчунин, даромад аз хоҷагиҳои ёрирасонии шахсӣ, ки қариб 51% афзудааст лекин ҳиссаашон дар сохтори даромади умумии хонаводаҳо дар маҳалҳои деҳот 20,3% кам гардидааст. Даромад аз хоҷагии ёрирасонии шахсӣ агар соли 2011 27,8 фоизи сохтори даромади умумии аҳолии деҳотро ташкил дода бошад, пас ин нишондиҳанда соли 2018 ҳамагӣ ба 7,5 фоиз баробар

гардидааст. Даромад аз фурӯши амволи ғайриманкул ва даромад аз моликият, ки ҳиссаашон дар сохтори даромади умумии хонаводаҳои аҳолии деҳот он қадар назаррас нест, тамоюли зиёдшавӣ низ дорад. Агар ба маълумотҳои омили расмӣ назар кунем, мебинем, ки дар воқеъ даромади пулии аҳоли дар ин давра ба андозаи 2,1 маротиба зиёд шудааст. Агар васеътар дар сатҳи макроиктисодӣ омӯзиши масъаларо таҳқиқ намоем, дар воқеъ мебинем, ки музди меҳнати ҳармоҳаи як корманд аз 556 сомони соли 2012 то 1234 сомони соли 2018 афзуда, 678 сомони ё 2,2 маротиба зиёд гардидааст, ки, бешубҳа ба беҳтаршавии сатҳи зиндагии аҳоли, аз ҷумла, дар деҳот, албатта, бе таъсир намеронад. Афзоиши даромадҳои пулии аҳоли мутаносибан ба афзудани хароҷоти онҳо оварда мерасонад. Дар ин муддат тамоюли босуръат афзудани хароҷоти аҳоли дар деҳот низ ба назар расида, аз 22409,6 млн. сомони соли 2012 то 42346,4 млн. сомони соли 2018 ҳолати зиёдшавии хароҷоти аҳоли дида мешавад, ки 19936,8 млн. сомони ё ин ки 1,9 маротиба афзоиш дорад, гарчанде афзоиши хароҷоти аҳоли қисман ба афзоиш ё болоравии нархҳо вобаста бошад, лекин қисман ин афзоиши хароҷоти пулӣ ба беҳтаршавии сатҳи зиндагии аҳоли алоқамандӣ дорад.

Ин ҳолат метавонад дифференциатсия ё тафовутро якбора ба зиёд шудани гуногунсатҳӣ дар таркиби аҳоли аз рӯи табақаҳои алоҳидаи иҷтимоӣ–иктисодӣ оварда расонид.

Бояд қайд намуд, ки омор ду навъи зерини тақсимои даромадҳоро дар байни аҳоли пешниҳод менамояд:

- тақсимои аҳоли аз рӯи андозаи даромадҳои пулӣ ба ҳар сари аҳоли;
- тақсимои ҳаҷми умумии даромадҳои пулии аҳоли, ки дар маҷмӯъ пурра оид ба тақсимои даромад маълумот медиҳад. Дар навъи зикргардида барои омӯзиши омили сатҳи даромаднокии аҳолии деҳот қобили қабул аст ва мавриди истифода қарор дорад.

Дар таҳқиқи омили сатҳи зиндагии аҳолии деҳот меъёрҳои иҷтимоӣ ҳамчун самти асосноккардашудаи ҷараёнҳои иҷтимоӣ дар ҷамъият нақши

муҳим мебозад. Чунин меъёрҳои иҷтимоӣ мавҷуданд: инкишофи заминаи моддии соҳаи иҷтимоӣ, даромад ва хароҷоти аҳоли, таъминоти иҷтимоӣ ва хизматрасонӣ, истеъмоли неъматҳои моддӣ ва хизматрасонии пулакии аҳоли, шароити ҳаётгузаронӣ, буҷаи истеъмоли ва ғайра. Нишондиҳандаҳои меъёрӣ метавонанд ба бузургҳои мутлақ ё ин ки нисбии меъёр баробар шаванд. Ин меъёрҳо бо нишондиҳандаҳои гуногуни мутлақ, нисбӣ, миёна, натуралӣ ё ин ки бо ифодаи фоиз (вариантҳои имконпазири меъёрҳо: лаҳзавӣ, фосилавӣ, минималӣ, максималӣ), инчунин, афзуншаванда нисбат ба ду навъи нишондиҳанда ифода карда мешаванд, ки мазмунашро дар натиҷаи таҳлили омӯрӣ пурра мегардонад.

Муносибати бевосита ба сатҳи зиндагӣ буҷаи истеъмоли дорад. Ин буҷа ҷамъбасти меъёрҳои истемоли неъматҳои моддӣ ва хизматрасонии аҳоли, тақсимот аз рӯи гурӯҳҳои иҷтимоӣ ва синну соли ҷинсӣ, шароит ва мушкилоти меҳнат, иқлими минтақаҳо, ҷойи зист ва ғайраро дарбар мегирад. Буҷаи истеъмоли мувофиқи таснифоти омӯрӣ ба минималӣ ва оқилона чудо мешавад, ки аз сатҳи зиндагии аҳоли вобастагии калон дорад. Ҳамчунин, ба он кумакҳои асосии иҷтимоӣ ё трансфертҳои иҷтимоӣ мансубанд: кумакпулӣ барои муваққатан қобилияти корӣ надоштан ва музди меҳнати минималӣ, кумакпулӣ барои бекорӣ, нафақаҳои минималии меҳнатӣ ва иҷтимоӣ барои пиронсолон ва шаҳрвандони қобилияти корӣ надошта, маъҷубон, кӯмакпулиҳои мақсадноки мунтазам ё ин ки якбора (ба серфарзандон, оилаҳои камбизоат, модарони танҳо ва ғайра).

Онҳо якҷоя низоми кафолатҳои минималии иҷтимоии аҳолиро бо андозаи минималии музди меҳнат ва нафақаи меҳнатӣ, имконият барои гирифтани кумакпулӣ дар ҷаҳорҷӯбаи суғуртаи иҷтимоии давлатӣ (аз ҷумла, оид ба бекорӣ, беморӣ, ҳомиладорӣ ва таваллуди кӯдак, нигоҳубини кӯдак то якуним солагӣ, дафн ва ғайра), ҷамъоварии минималии хизматрасониҳои дастрас ва бепардохт, тандурустӣ ва фарҳанг таъмин менамояд. Хароҷоти минималии зиндагӣ асоси сиёсати иҷтимоии давлат ва инчунин баҳои арзиши сабади истеъмоли, ҳамзамон, ҷамъоварӣ ва пардохтҳои ҳатмиро

нишон медиҳад. Бинобар ин, бо мақсади рушди низоми суғуртаи иҷтимоӣ ва нафақа, бехтар намудани сатҳи хизматрасониҳои иҷтимоӣ ба нафақахӯрон ва таъмини устувории низоми молиявии суғуртаи иҷтимоӣ ва нафақа, бахусус, дар деҳот як қатор корҳо ба анҷом расонида шудаанд. Барои мисол, бучети суғуртаи иҷтимоӣ ва нафақа, ки соли 2013 1683,0 млн. сомони ро ташкил менамуд, дар соли 2020 дар ҳаҷми 3,2 млрд. сомонӣ пешбинӣ гардидааст, ки дар муқоиса бо соли 2013 қариб ду баробар зиёд мебошад. Ҳамчунин, дар сиёсати иҷтимоии ҳукумат дастгирии молиявии муассисаҳои ҳифзи иҷтимоӣ ва оилаҳои камбизоат афзалият дорад ва ин бартарият минбаъд низ идома ёфта, то андозае ба бехтар гардидани сатҳи зиндагии аҳоли, бахусус дар деҳот таъсири мусбӣи худро мерасонад. Албатта, омӯзиши комплекси сатҳи зиндагии аҳоли фақат бо ёрии низоми нишондиҳандаҳо имконпазир аст, ки татбиқи амалии он имконияти аз назари омор арзёбӣ намудани сатҳи зиндагии аҳолиро дар деҳот таъмин менамояд.

Низоми нишондиҳандаҳои баҳодиҳии сатҳи зиндагӣ дар таркиби низоми нишондиҳандаҳои оморӣ нақши муҳим мебозад. Қисми зиёди ин нишондиҳандаҳо барои таъсиррасонӣ ба тавсифи умумии ҷанбаҳои гуногуни некуаҳволии аҳоли ва ҳам дар соҳаи иҷтимоӣ барои татбиқи сиёсати иҷтимоии давлат истифода бурда мешавад. Дар адабиёти оморӣ барои тавсифи сатҳи зиндагӣ нишондиҳандаҳо, асосан, ба се гурӯҳи зерин ҷудо мешаванд:

❖ нишондиҳандаҳои умумие, ки дар шакли арзишӣ ифода ёфтаанд (ММД, фонди истеъмоли, даромади умумии аҳоли ва ғайраҳо);

❖ нишондиҳандаҳои натуралие, ки ҳаҷми истеъмоли неъматҳои моддии мушаххасро чен мекунанд (таъмин будан бо амволи шахсӣ, истеъмоли маҳсулоти озуқаворӣ, шумораи мусофирони кашонидашуда ва ғайраҳо);

❖ нишондиҳандаҳое, ки таносуб ва сохтори тақсимоати аҳолиро бо назардошти ҳолати некуаҳволӣ дарбар гирифтаанд (тақсимоати даромад ва хароҷоти аҳоли аз рӯи гурӯҳҳои дахфиоиза, нишондиҳандаҳои ифодакунандаи

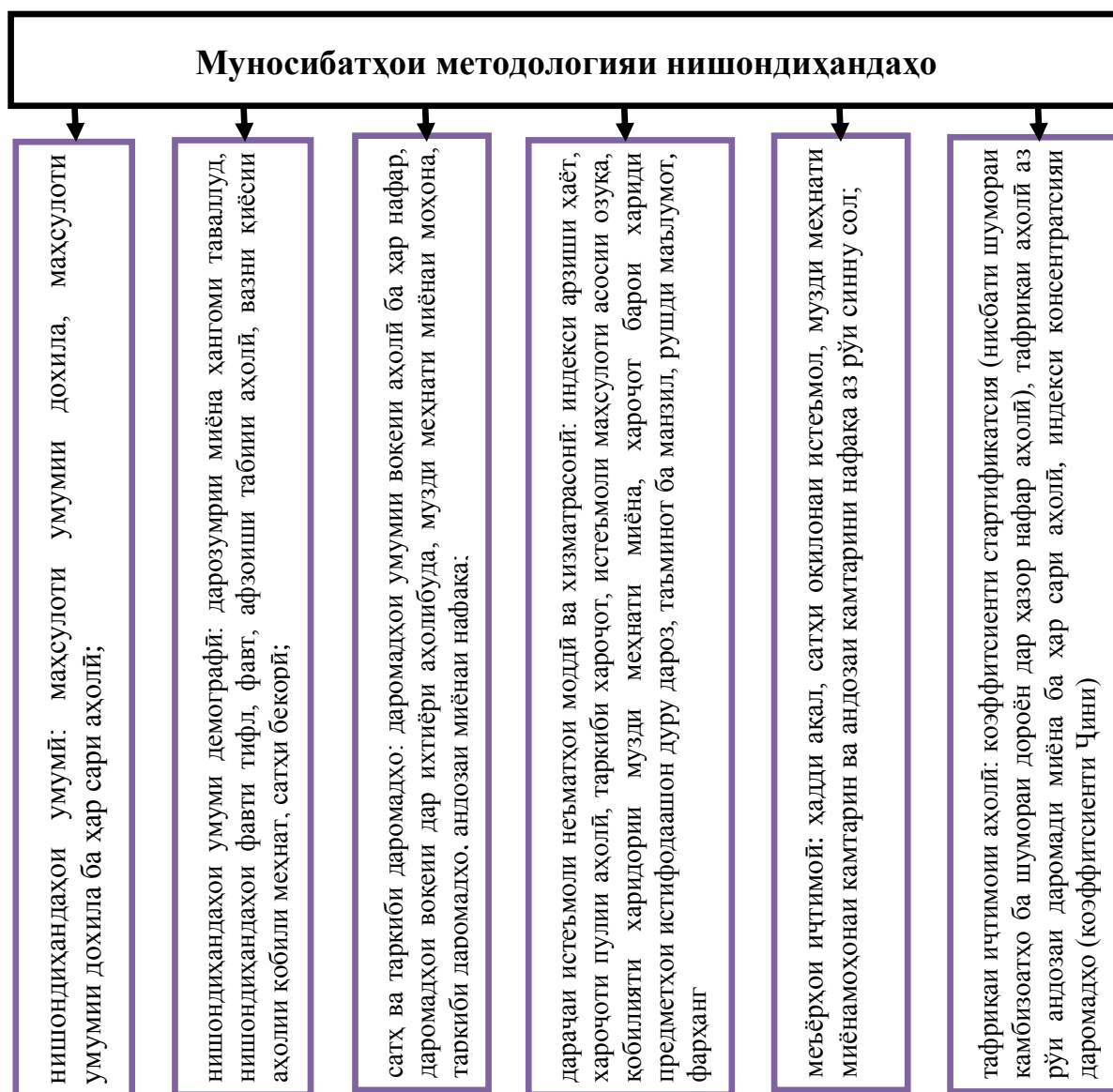
тафрикаи (дифференсиатсияи) даромадҳо ва истеъмолот, қачхаттаи Лоренс, коэффитсиенти Чини, Сен ва ғайраҳо.

Тағйирёбии сатҳи зиндагии аҳолиро, ҳамчунин, дар деҳот метавон бо ёрии низоми нишондиҳандаҳои байни ҳам алоқаманди ифодакунандаи шартҳои асосии фаъолияти зиндагии аҳоли баҳо дод. Дар ин ҳолат мумкин аст, ки як нишондиҳандаи муттаҳида омехтакардашуда ё ин ки индекс ба кадри кофӣ эътимодноқ ва аниқ барои арзёбии сатҳи зиндагӣ истифода гардад. Асосноккунии методии ин гуна нишондиҳанда бояд пеш аз муайянкунии низоми нишондиҳандаҳои базавии сатҳи зиндагӣ ба амал ояд.

Аз натиҷаи таҳқиқи омории масъала як қатор низоми нишондиҳандаҳои заминавии баҳодиҳии сатҳи зиндагии аҳолиро метавон пешниҳод намуд, ки аз таҳқиқи методологӣ ҳосил шудааст:

- якум, аз сабаби мураккабӣ ва бисёрченака будани сатҳи зиндагӣ барои ченкунии он мумкин аст, ки гурӯҳи нишондиҳандаҳои ҷанбаҳои гуногун ва шароити фаъолияти зиндагии инсонро инъикоскунанда тартиб дода шавад;
- дуум, нишондиҳандаҳои сатҳи зиндагӣ бояд аз нуқтаи назари муносибати низоми ба ченкунии категорияи таҳқиқшаванда муайян карда шавад. Дар ҳолати баръакс, маҷмӯи нишондиҳандаҳоро ҳамчун низом дида баромадан нодуруст мебошад;
- сеюм, нишондиҳандаҳои сатҳи зиндагии ба як блок ва ё гурӯҳ мансуб бояд сифатан якҷинса буда, аз рӯи самти инъикоси объекти таҳқиқшаванда наздик бошанд;
- чорум, фарқи байни гурӯҳҳои алоҳидаи нишондиҳандаҳои сатҳи зиндагӣ аз рӯи мазмуни аломат бояд хурдтарин бошад;
- панҷум, низоми нишондиҳандаҳои сатҳи зиндагӣ аз рӯи миқдори нишондиҳандаҳо бояд ба мақсад мувофиқ, назоратшаванда ва барои гузаронидани сиёсати иҷтимоии самаранок кифоя бошад.

Бо назардошти методологияи омор талаботро аз рӯи имконият ба шаш қисми зерин тақсим намудан мумкин аст:

Расми 1.1. Муносибатҳои методологияи нишондиҳандаҳо.

Сарчашма: Аз тарафи муаллиф тартиб дода шудааст.

Дар нақшаи пешниҳодгардида тамоми нишондиҳандаҳое, ки дар омӯзиши сатҳи зиндагии аҳоли, аз ҷумла, аҳолии деҳот истифода мегарданд, асосан, ба 6 гурӯҳ тақсим гардидаанд. Ҳаминро бояд қайд намуд, ки дилхоҳ низоми нишондиҳандаҳо бояд ба нишондиҳандаи умумикардашуда оварда расонад. Ин нишондиҳандаҳо ягонагии методологияи ҳамаи дигар нишондиҳандаҳои ҷузъии низомро таъмин намуда, ба сатҳ ва динамикаи чараёни таҳқиқшаванда баҳои яққимата медиҳанд¹⁸.

¹⁸ Силин А.Н., Симонов С.Г., Шеломенцев В.П. Уровень жизни и социально – экономическая ситуация при проведении рыночных реформ в Республике Казахстан. /А.Н. Силин, С.Г. Симонов, В.П. Шеломенцев– Тюмень: Изд –во Вектор Бук, -33-34 с.

Андешаҳои гуногун оид ба муайянкунии мафҳуми сатҳи зиндагии аҳоли аз рӯи дараҷаи истеъмол ва дараҷаи қонеъгардонии талабот мавҷуд аст. Ҳамчунин, дар баъзе адабиётҳои илмӣ дар шакли дигар ин нишондиҳандаҳо номгузорӣ гардида, аслан, онҳоро нишондиҳандаҳои сатҳу сифати ҳаёти аҳолиро тавсифдиҳанда номгузорӣ намудаанд. Ин нишондиҳандаҳо шароити зиндагӣ, некуаҳволӣ, сифати зиндагӣ, арзиши ҳаёт, ҳолати саломатӣ ва ғайраро дарбар мегиранд.

Бо назардошти ин ҳолат низоми нишондиҳандаҳои иҷтимоӣ–иқтисодӣ, ки барои таҳқиқи омории сатҳи зиндагии аҳолии деҳот истифода мегардад, бояд ба чунин талабот ҷавобгӯ бошад:

- ❖ тамоми паҳлуҳои муҳими сатҳи зиндагии аҳолии деҳотро пурра инъикоскунанда ва фарогир бошад;

- ❖ сатҳи зиндагии аҳолии деҳотро дарбар гирифта, ҳамаи сарчашмаҳои даромади имконпазирро шарҳ дода тавонад;

- ❖ ба арзёбии миқдории сатҳи зиндагии тамоми аҳолии мамлакат, аз ҷумла, аҳолии деҳот аз рӯи минтақаҳо, гурӯҳҳои иҷтимоии аҳоли, тамоюли тағйирёбии он, таъсири омилҳои гуногун имконият дода шавад;

- ❖ мақсади таҳлил, пешгӯи ва банақшагирии сатҳи зиндагии аҳолии деҳот ва мамлакат бояд ягона бошад. Ин ҳолат имконият медиҳад, ки тағйирёбии талаботи инсон, имконият ва роҳҳои қонеъгардонии он ба назар гирифта шавад;

- ❖ ба низоми нишондиҳандаҳои сатҳи зиндагии аҳолии деҳот, ки дар муқоисаҳои байнидавлатӣ истифода бурда мешаванд бояд мувофиқ бошад.

Баъзе муҳаққиқон нишондиҳандаҳои сатҳи зиндагиро ба омилӣ, яъне ба нишондиҳандаҳое, ки шартҳои ташкилёбии ин ва ё он сатҳи зиндагиро тавсиф медиҳанд ва натиҷавӣ, нишондиҳандаҳое, ки бо ёриашон ба натиҷаи нишондиҳандаҳои омилӣ баҳо дода мешавад, ҷудо мекунанд, ки ҳангоми усулҳои омории арзёбии сатҳи зиндагии аҳоли ба таври васеъ истифода мегарданд. Барои дақиқтар омӯختани сатҳи зиндагии аҳолии деҳот усулҳои омории арзёбии онро дида мебароем.

1.3. Усулҳои оморӣ баҳодихии сатҳи зиндагии аҳоли дар деҳот

Дар амалияи омор имрӯз шаклҳои гуногуни баҳодихии сатҳи зиндагии аҳоли истифода бурда мешавад, ки ин усулҳо мунтазам такмил ёфта, мукамал гардида, ба талаботи замон мувофиқ шуда истодаанд. Таҳқиқоти оморӣ ҷиҳатҳои миқдории нишондиҳандаҳои сатҳи зиндагиро дар алоқамандӣ бо хусусиятҳои сифатиашон фаро гирифта, ҳолати тағйирёбии онҳоро дар фазо ва вақт меомӯзанд.

Дар адабиёти илмӣ омор пешниҳодҳои гуногун оид ба ҳисоби нишондиҳандаҳои умумикардашудаи сатҳи зиндагии аҳоли дар асоси нишондиҳандаҳои алоҳидаи онҳо пешниҳод шудааст.

Дар муҳлати дурудароз ба сифати нишондиҳандаҳои умумикардашуда, инчунин, нишондиҳандаҳои демографӣ ба монанди эҳтимолияти дарозумрии аҳоли, сатҳи ғавти кӯдакон, бахусус, кӯдакони хурдсол ва ё нишондиҳандаи иқтисодӣ, ба монанди маҷмӯи маҳсулоти дохила (ММД) ба ҳар сари аҳоли, индекси нархи истеъмоли истифода бурда мешавад. Тамоюли оморӣ байни маҷмӯи маҳсулоти дохилии истеҳсолшуда ва истифодашуда нишондиҳандаи махсуси дар низомӣ ҳисобҳои милли барои баҳои умумии сифати ҳисобкуниҳо истифода бурда мешавад. Вай тамоюли байни қиматҳои ММД-и бо усулҳои гуногун ҳисобкардашуда нишон медиҳад: чун суммаи арзиши иловагии умумӣ дар давраи истеҳсол ва чун суммаи истеъмоли интиҳӣ ва андухт дар давраи истифодабарӣ¹⁹. Масъалаи муҳим тамоюли босуръат афзоиши шумораи аҳолии деҳот мебошад, ки дар асоси дурнамоии тағйирёбии ин шумора ҳалли масъалаҳои зиёди вобаста ба сатҳи зиндагӣ амалӣ карда мешаванд. Бинобар ин, дурнамои тағйирёбии шумораи аҳолии деҳотро бо истифода аз усулҳои хосси оморӣ дида мебароем.

Дурнамои афзоиши шумораи аҳолии деҳот то давраи соли 2023 дар Ҷадвал бо усулҳои гуногуни оморӣ оварда шудааст.

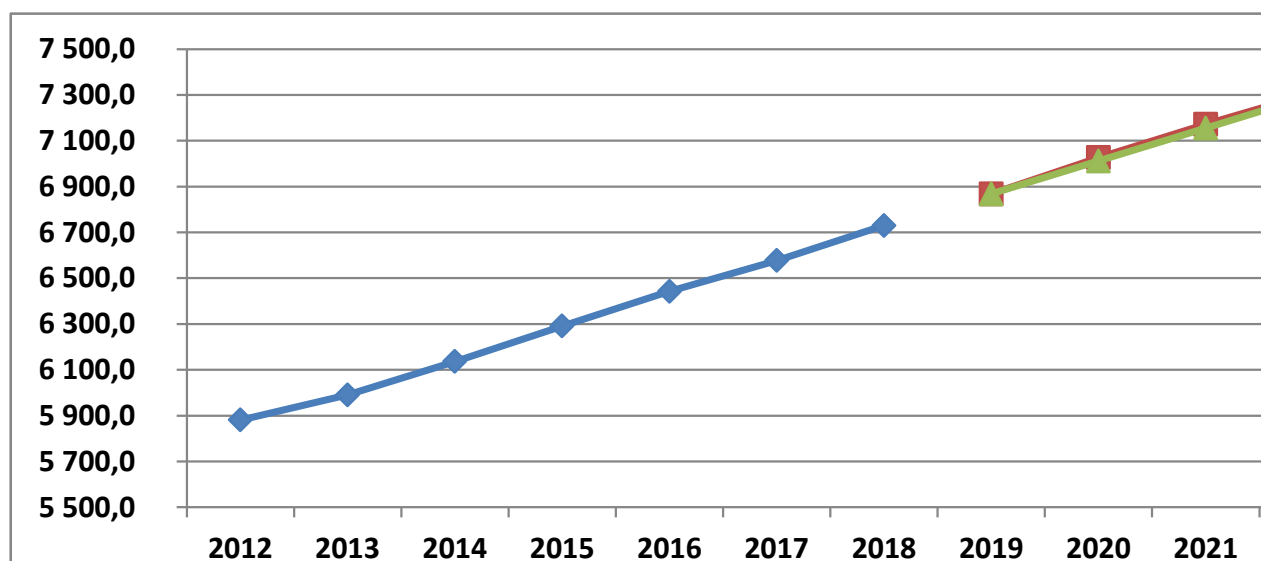
¹⁹ Зарипов Э.Ш., Муродова М.И. Оморӣ иҷтимоӣ-иқтисодӣ. Дастури таълимӣ / Э.Ш. Зарипов, И.М. Муродова –Душанбе, 2009 147 с.

Ҷадвали 1.3. Дурнамои тағйирёбии шумораи аҳолии деҳот бо усулҳои гуногуни омӯрӣ

Солҳо	Шумораи аҳолии деҳот	Усули экстраполятсия	Усули тамоюли ҳағтӣ	Усули функсия ҳағтӣ
2012	5880,9			
2013	5990,2			
2014	6136,5			
2015	6290,9			
2016	6442,3			
2017	6577,0			
2018	6729,8			
2019		6867,67	6867,67	6873,6
2020		7025,95	7011,46	
2021		7171,65	7155,25	
2022		7308,27	7299,04	
2023		7445,53	7442,83	7448,7

Сарчашма: Аз тарафи муаллиф, дар асоси нишондиҳандаҳои асосии таҳқиқоти буҷети хонаводаҳо. Душанбе– 2019 тартиб дода шудааст.

Дурнамои тағйирёбии шумораи аҳолии деҳот, ки бо усулҳои гуногун ба даст оварда мешавад, дар шакли нақшавӣ дарҷ намудан мумкин аст. Дурнамои тағйирёбии шумораи умумии аҳолии деҳотро дар 4 соли минбаъда дар шакли диаграмма чунин пешниҳод менамоем.

Диаграммаи 1.2. Дурнамои тағйирёбии шумораи аҳолии деҳот.

Сарчашма: Аз тарафи муаллиф, дар асоси нишондиҳандаҳои асосии таҳқиқоти буҷети хонаводаҳо, Душанбе – 2019 тартиб дода шудааст.

Масъалаи дигаре, ки ба сатҳи зиндагии аҳолии деҳот алоқамандии бевосита дорад, ин тамоюл ва дурнамои тағйирёбии минбаъдаи шумораи аҳолии деҳот мебошад. Бо дарназардошти маълумотҳои натиҷаи пешгӯиҳои масъалаҳои зиёди иҷтимоӣ-иқтисодӣ, экологӣ, демографӣ ва сиёсии ба сатҳи зиндагии аҳоли вобаста ҳалли худро меёбанд. Бинобар ин, дар таҳқиқи омори усулҳои гуногуни дурнамоӣ, ба монанди усули экстраполятсия, усули тамоюли хаттӣ, усули функсияи хаттӣ барои пешгӯӣ татбиқ мегардад, ки натиҷаҳои ин пешгӯиҳо ба якдигар наздик аст. Аз рӯи маълумотҳои пешгӯӣ дар давоми 5 соли охир шумораи аҳолии деҳот дар ҷумҳури ҳолати босуръат зиёдшавӣ дорад. Масалан, бо усули экстраполятсия то соли 2023 шумораи аҳолии деҳот то 7445,5 ҳазор нафар, бо усули тамоюли хаттӣ то 7442,8 ҳазор нафар, лекин бо усули функсияи хаттӣ то 7448,7 ҳазор нафар меафзояд. Яъне, тағйирёбии мутлақи шумораи аҳолии деҳот соли 2023 нисбат ба соли 2018 715,4 ҳазор нафар ё 8,4% зиёд буда, ба ҳисоби миёна ҳар сол шумораи аҳоли 143,7 ҳазор нафар меафзояд. Бинобар ин, то 7448,7 ҳазор нафар афзудани шумораи аҳолии деҳот дигар масъалаҳои иҷтимоӣ-иқтисодии вобаста ба сатҳи зиндагии аҳолии деҳотро ба миён меорад, ки ҳалли онҳо ба сиёсати иҷтимоии давлат ва беҳдошти сатҳи зиндагии аҳоли алоқамандии бевосита дорад.

Рушди ҷомеаи ҷаҳонӣ исбот намуд, ки рушди иқтисодӣ на ҳама вақт ба ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ ва беҳдошти ҳолати он оварда мерасонад. Ин натиҷаҳо ҳангоми таъмин намудани шароити хуб баҳри баланд бардоштани маълумотнокии аҳоли, рушди варзиш, дастрасӣ ба хизматрасонии тиббӣ, кам шудани хавфи бекорӣ ва ғайра ба амал меоянд. Дар натиҷа зарурат барои таҳияи низоми нишондиҳандаҳои сатҳи зиндагии аҳоли ба вучуд омад, ки нишондиҳандаҳои демографӣ ва иҷтимоӣ-иқтисодиро дарбар мегирад. Ин нишондиҳандаҳо аҳамиятнокии гуногунҷабҳаи рушди инсониро инъикос менамояд. Методикаи омории ҳисобкунии онҳо мукамал ва таснифоти байналмилалии онҳо коркард шудаанд.

Агар ба таърих назар афканем, маълум аст, ки ханӯз дар соли 1978 СММ низоми нишондиҳандаҳои оморӣ сатҳи зиндагиро коркард намуда буд, ки аз 12 гурӯҳи нишондиҳандаҳо иборат аст. Дар навбати худ зарурати пешниҳоди нишондиҳандаи ягонаи интегралӣ ва ё умумикардасудаи сатҳи зиндагӣ ба амал омад, ки паҳлуҳои гуногуни рушди иқтисодӣ–иҷтимоиро фаро гирифтааст.

Аксарияти оморшиносон зери мафҳуми сатҳи зиндагӣ фақат ниёз доштанро мефаҳманд. Сатҳи зиндагӣ навъ ва ҳаҷми талаботро тавсиф медиҳад.

Дар ҳуҷҷатҳои асосии СММ қайд карда шудааст, ки сатҳи зиндагӣ ҳамчун дараҷаи қонеъгардонии талаботи аҳоли бо маҷмӯи молҳо ва хизматрасонии дар воҳиди вақт истифодашаванда муайян карда мешавад.

Дар мамлакатҳои гуногун зери мафҳуми сатҳи зиндагӣ категорияҳои гуногун фаҳмида мешавад. Масалан, дар Қазоқистон зери мафҳуми сатҳи зиндагӣ маҷмӯи категорияҳои иҷтимоӣ–иқтисодие фаҳмида мешавад, ки дараҷаи рушд ва сатҳи қонеъгардонии талаботҳои моддӣ, маънавӣ ва иҷтимоии инсон дар ҷамъият ҳаёт ба сар барандаро фаро гирифтааст²⁰.

Дар мамлакатҳои гуногун ва мақомоти омори байналмилалӣ барои баҳодиҳии сатҳи зиндагии аҳоли миқдори гуногуни нишондиҳандаҳо қабул карда шудааст.

Дар сессияи 29-уми Комиссияи оморӣ СММ (феврари соли 1997) маҷмӯи минималии маълумотҳои омори иҷтимоӣ, ки гурӯҳи корӣ оид ба барномаҳои омори байналмилалӣ ва ҳамоҳангсозии Шӯрои иқтисодӣ ва иҷтимоии СММ ҳамчун нишондиҳандаҳои сатҳи зиндагӣ пешниҳод намудааст, тасдиқ карда шуд. Бо супориши СММ гурӯҳи олимони модели некуаҳволии ҳаёти одамонро аз 12 параметр таҳия намудаанд. Мувофиқи ин модел дараҷаи некуаҳволии одамонро дар ҳолати зерин нисбатан беҳтар ҳисобидан мумкин аст: шахс ҳар рӯз аз 2500 то 4000 ккал озуқа истеъмол

²⁰ Тулегенова Э.Н. Моделирование и прогнозирование показателей уровня жизни населения. / Э.Н. Тулегенова Алматы, - 25 с.

намояд; се навъ либос ва се чуфт пойафзол барои ҳар як шахс; хоҷагии хонаводагӣ як комплект зарф барои ошхона дошта бошад; 100 л. оби тоза дар як рӯз; манзили истиқомати на камтар аз 6 м² барои як одам; дараҷаи саводнокии пурраи аҳоли ва, ақаллан, маълумоти шашсола барои кӯдакон; яктогӣ радио ва дучарха барои хоҷагии хонаводагӣ; як телевизор барои 1000 истиқоматкунанда; 10 духтури маълумоти олидор ва 500 кати беморӣ барои 100 ҳазор нафар; доруворӣ ва дигар маводи тиббӣ на камтар аз маблағи 100 доллар; одамони қобили меҳнат ҷойи коре дошта бошанд, ки тамоми аъзои хонаводаро таъмин карда тавонанд; низоми ҳифзи иҷтимоӣ барои беморон, маъюбон ва пиронсолон мавҷуд бошад.

Низоми нишондиҳандаҳои сатҳи зиндагии ШМА аз 13 қисми зерин иборат аст: 1) муҳити атроф; 2) вазъи демографӣ; 3) шуғл; 4) шароити меҳнат; 5) сатҳи зиндагӣ; 6) таъминоти иҷтимоӣ; 7) тандурустӣ; 8) маълумот; 9) шароити манзил; 10) фарҳанг, истироҳат, фароғат; 11) таъминоти нақлиётӣ; 12) мудофияи миллӣ; 13) ҳимояи ҳуқуқи шаҳрвандон²¹.

Низоми нишондиҳандаҳои омили иҷтимоии Фаронса, ки Донишқадаи миллии омори ва таҳқиқоти иқтисодӣ коркард намудааст бо хусусиятҳои хоссашон фарқ менамояд. Дар он 4 гурӯҳи нишондиҳандаҳои зерин мавҷуд аст, ки ҳар кадомашон муносибати бевосита ва ё ин ки бавосита ба ҳадоҳои доранд: 1) шумора ва таркиби аҳоли, захираҳои меҳнатӣ ва шароити меҳнат; 2) тақсимкунӣ, азнавтақсимкунӣ ва истифодаи даромадҳо; 3) шароитҳои фаъолияти асосӣ; 4) ҷиҳатҳои иҷтимоии сатҳи зиндагии аҳоли²².

Агентии омили Ҷумҳурии Қазоқистон барои ҳадоҳои сатҳи зиндагӣ 11 (ёздаҳ) нишондиҳандаҳои асосии иҷтимоӣ–иқтисодиро қабул намудааст²³.

Дар омили Федератсияи Россия барои ҳадоҳои сатҳи зиндагии аҳоли 35 номгӯи нишондиҳанда қабул карда шудааст. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон барои ҳадоҳои сатҳи зиндагӣ миқдори

²¹ Берлин Е. Чтобы не отстать навсегда /Е. Берлин// Профиль. 2006. - № 38. - С. 58-59.

²² Бек У. Общество риска. На пути к другому модерну пер. с нем. / У. Бек., М. Федоровой. М.: Прогресс-Традиция, 2000. —384 с.

²³ Шеломенцева В.П. Управление уровнем жизни населения региона. –Тюмень: /В.П. Шеломенцева Изд –во Вектор Бук, -96 с.

нишондиҳандаҳоро расман муайян накардааст. Бояд қайд намуд, ки сатҳи зиндагии қисми зиёди аҳолии деҳоти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз сабаби паст будани даромади пулии он ба меъёри муқаррарнамудаи озуқа дар модели сохтаи СММ ҷавобгӯ нест.

Рафти таҳқиқи иқтисодӣ-оморӣ муайян намуд, ки мафҳуми сатҳи зиндагии аҳоли на танҳо даромади аҳолиро дар шакли воқеияшон ифода мекунад, балки дар шакли даромадҳои пулӣ ва шартан бо пул арзиши маҷмӯи истеъмолотро низ фарогир аст. Ҳамзамон, бо назардошти рушди хусусиятҳои иқтисоди миллӣ ба сатҳи зиндагии аҳоли на ҳама вақт даромадҳои пулӣ таъсир мерасонанд, балки он аз омилҳои гуногун ба монанди об, замин, ки мавриди истифодаи бештари аҳолии деҳот қарор доранд, вобаста аст. Дар мавриди дастрасӣ ба меъёри муқарраркардаи оби тоза низ, на ҳамаи аҳолии мамлакат имкониятҳои баробар доранд. Бархе аз аҳоли дар деҳот ва минтақаҳои кӯҳии ноҳияҳои ҷумҳурӣ ҳаёт ба сар мебаранд, аз таъминот бо оби тоза танқисӣ мекашанд ва нуқтаҳои таъминкунӣ оби тозаро надоранд. Ҳамчунин, оби тозаро барои нигоҳдории ҳаёти инсон омили аввалиндараҷа меҳисобанд, ки дар ҳифзи саломатии одамон мавқеи асосиро мебозад. Мутаассифона, дар ҷумҳурии мо, бахусус, дар деҳот на ҳамаи сокинон бо оби тозаи аз ҷиҳати экологӣ ва санитарӣ ҷавобгӯ ба меъёрҳои байналхалқӣ дастрасӣ доранд. Чорабинии муҳим дар таърихи муосир ин эътирофи ҳукуки инсон ба об ва санитария мебошад. Тибқи қатъномаи аз ҷониби Ассамблеяи генералии СММ дар моҳи июли соли 2010 қабулшуда, ҳар як инсон барои дастрасӣ ба миқдори муайяни об барои истифодаи шахсӣ ва талаботи маишӣ (аз 50 то 100 литр) дар як шабонарӯз ҳуқуқ дорад. Ҳамзамон, об бояд беҳатар, ҷавобгӯ ба сифат, дорои нархи мувофиқ бошад, яъне, арзиши об набояд аз се фоизи даромади хонавода зиёд бошад ва ё манбаи об бояд дар ҳудуди 1000 метр дуртар аз хона ҷойгир набошад ва барои дастрасии он на бештар аз 30 дақиқа вақт сарф гардад.

Тибқи маълумотҳои КВД-и «Обу қорези Душанбе» дар соли 2019 нархи 1м³ об бо назардошти коэффитсиенти татбиқшаванда барои хоҷагикҳое,

ки ҳисобкунакҳои обиро истифода мебаранд, (аслан, дар шахрҳо) 2,34 сомонӣ ва хоҷагикҳое, ки ҳисобкунакҳои обиро истифода намебаранд, асосан, дар деҳот ба ҳар нафар узви хонавода 8,42 сомонӣ дар як моҳ муқаррар гардидааст.

Аз рӯи маълумотҳои нишондиҳандаҳои асосии таҳқиқоти буҷети хонаводаҳо дар соли 2019 маълум гардид, ки даромади умумии хонаводаҳо ба ҳисоби миёна ба як узви хонавода дар як моҳ барои аҳолии деҳот 399,35 сомони ро ташкил мекунад. Натиҷаи таҳқиқот муайян намуд, ки дар маҷмӯъ 1850 хонавода дар маҳалҳои деҳот бо фарогирии 11356 нафар мавриди омӯзиш қарор гирифта, ба ҳисоби миёна 6,14 нафар, дар хоҷагикҳои хонаводаи деҳот рост меояд. Дар ин ҷо даромади умумии хоҷагикҳои хонаводаи деҳот ва ҳиссаи хароҷоти онҳо барои истифодаи об дар ҷадвали зерин нишон дода мешавад:

Ҷадвали 1.4. Даромади умумии хоҷагикҳои хонаводаи деҳот ва арзиши миёнаи истифодабарии об дар онҳо

Нишондиҳанда	Шумораи хонаводаҳои таҳқиқшаванда дар деҳот	Шумораи миёнаи аъзои хонавода (нафар)	Арзиши об м ³	Даромади хонаводаҳо ба ҳисоби миёна ба як узви (сомонӣ)	Арзиши миёнаи оби сарфшуда (сомонӣ)	Ҳиссаи хароҷот ба об дар ҳаҷми умумии даромади хонавода (бо %)
Хонаводаҳои таҳқиқшаванда дар деҳот	1850	6,14	8,42	399,35	51,69	2,1

Сарчашма: Аз тарафи муаллиф, дар асоси нишондиҳандаҳои асосии таҳқиқоти буҷети хонаводаҳо тартиб дода шудааст Душанбе 2019.

Агар ҳаҷми умумии даромади хонаводаҳо таҳлил гардад аз рӯи он, ҳиссаи хароҷот барои об 12,9%-и даромади умумии хонаводаҳоро ташкил намудааст, лекин ба як нафар узви хонавода ин нишондиҳанда ба 2,1% баробар аст, ки ба меъёрҳои байналмилалӣ мувофиқат намекунад.

Ҳамзамон, дар солҳои охир ба сифати индекси интегралӣ, ки дараҷаи рушдро, умуман, фаро мегирад ва ҳангоми муқоисакунии байналмилалӣ минтақавӣ истифода бурда мешавад, индекси рушди иқтисодии инсонӣ

(ИРИИ) ба ҳисоб меравад. Аз рӯи натиҷаи ҳисоби ин индекс давлатҳо раддабандӣ гардида, вобаста ба нишондиҳандаи ин индекс тартиби ҷойгиршавии мамлакатҳо аз рӯи сатҳи рушдашон муайян карда мешавад.

Индекси рушди иқтисодӣ (потенсиали) инсонӣ дар асоси инъикоси се омили зерин вобаста ба таъминоти ҳаёти инсон муайян карда мешавад:

➤ дарозумрӣ, ки аз рӯи давомнокии эҳтимолии ҳаёт ҳангоми таваллуд дар таърихи рӯзи мушаххас ҳисоб карда мешавад;

➤ маълумот аз рӯи ҳиссаи аҳолии босаводи синни балоғат, кӯдакон ва наврасони дар муассисаҳои таълимии гуногун мувофиқи синну соли гурӯҳҳояшон таълимгиранда;

➤ даромад аз рӯи маҷмӯи маҳсулоти дохила (ММД) ба ҳар сари аҳоли бо назардошти қобилияти ҳампоягии асъори миллӣ бо доллари ШМА ҳисобкардашуда.

Ба ақидаи муаллиф нақшаи концептуалӣ ва ё муҳими инкишофи иқтисодӣ инсонӣ дар чор унсури асосии зерин сохта шудааст:

✓ **Маҳсулноқӣ.** Одамон уҳдадоранд, ки имконияти татбиқи дониш ва қобилияташонро барои баланд бардоштани натиҷаи фаъолиятҳои дошта бошанд. Дар ташкили даромад ва ба даст овардани мукофот барои меҳнаташон ҳамаатарафа иштирок намоянд. Ҳамин тариқ, барои ташаккули инсон рушди иқтисодӣ ва динамикаи шуғлу даромад зарур аст.

✓ **Баробарӣ.** Дар ибтидо барои тамоми одамон имконияти якхела ва баробар бояд дода шавад.

✓ **Устуворӣ.** Эҳтимолияти худтатбиқшавӣ на танҳо барои имрӯз, балки барои наслҳои оянда низ зарур аст. Дар ин ҷо тақсимои дурусти имкониятҳои ташаккули байни наслҳо ва ҳар як насл дида барои маҷмӯи мешавад.

✓ **Васеъкунӣ имкониятҳо.** Ин зиёдшавии масъулияти одамонро барои тақдирӣ оилашон, давлат ва тамоми халқ мефаҳмонад.

Ҳангоми инъикоси индексҳои муайян якҷоя бо бузургии дараҷаи аслии нишондиҳандаҳо бузургиҳои максималӣ ва минималии муқарраркардашуда истифода бурда мешавад, ки нуқтаҳои ибтидоӣ номида мешаванд.

Барои дилхоҳ ташкилдиҳандаи индекси рушди иқтисодии инсонӣ (ИРИИ) индексҳои муайяне истифода бурда мешавад (индекси дараҷаи маълумоти дастрасшуда, индекси дарозумрии эҳтимолӣ ҳангоми таваллуд, индекси маҷмӯи маҳсулоти дохила (ММД) ба ҳар сари аҳоли) ва он аз рӯи формулаи зерин муайян карда мешавад:

$$\text{Индекс} = \frac{\text{аслӣ} - \text{min}}{\text{max} - \text{min}}, \quad (1)$$

дар ин ҷо мафҳумҳои ҳақиқӣ, min ва max – қиматҳои нишондиҳандаҳои воқеӣ, минималӣ ва максималӣ мебошанд. Дар ҳолати мавҷуд будани маълумотҳои зарурӣ мо имконияти ҳисоби ин нишондиҳандаро барои аҳолии деҳот низ дорем.

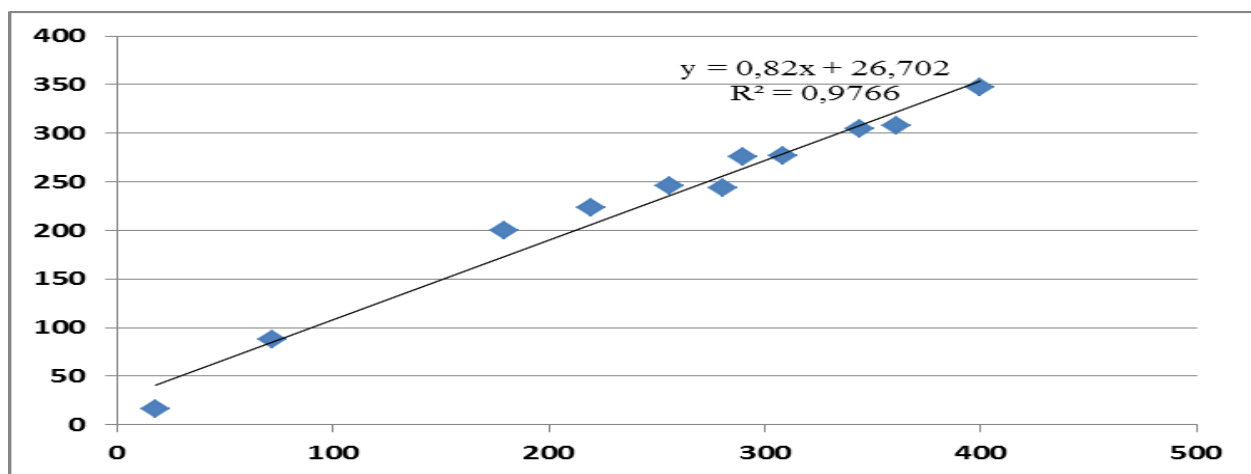
Дар ҷадвали пешниҳодгардида маълумотҳои зарурӣ оид ба нишондиҳандаҳои сатҳи зиндагии аҳолии деҳот аз рӯи маълумотҳои асосии таҳқиқоти буҷети хонаводаҳо оварда шудааст.

Ҷадвали 1.5. Нишондиҳандаҳои сатҳи зиндагии аҳолии деҳот

Солҳо	Музди меҳнати миёнаи моҳонаи як корманд (сомонӣ)	Ҷамъи даромади аҳолии деҳот ба ҳисоби миёна ба як нафар	Ҷамъи хароҷоти аҳолии деҳот ба ҳисоби миёна ба як нафар	Андозаи миёнаи нафақаи якмоҳа (сомонӣ)
2000	15,57	17,50	16,24	4,06
2005	83,58	71,96	87,69	27,51
2010	354,44	179,49	200,30	125,24
2011	442,13	219,87	223,74	152,30
2012	555,29	255,79	245,93	181,82
2013	694,89	289,77	275,89	228,27
2014	816,27	308,74	276,51	230,14
2015	878,91	280,67	243,87	228,17
2016	926,16	343,75	304,92	272,13
2017	1144,19	361,16	308,27	270,67
2018	1233,82	399,35	347,48	309,94

Сарчашма: Аз тарафи муаллиф, дар асоси нишондиҳандаҳои асосии таҳқиқоти буҷети хонаводаҳо. Душанбе, 2019. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе- 2019 тартиб дода шудааст.

Аз маълумотҳои дар ҷадвали 1.5. пешниҳодгардида муайян аст, ки дар соли 2000 ҷамъи даромади аҳолии деҳот нисбат ба ҷамъи хароҷоти он зиёдтар мебошад, лекин ин тамоюл солҳои минбаъда, яъне то соли 2011 ҳолати баръакс гирифта, ҷамъи хароҷот нисбат ба даромадҳои аҳолии деҳот зиёд гардидааст. ҷамъи даромадҳои аҳолии деҳот соли 2018 нисбат ба соли 2000 22,8 маротиба ва ҷамъи хароҷоти аҳолии деҳот 21,4 маротиба афзудааст, ки суръати афзоиш қариб баробар аст. Суръати миёнасолони афзоиши даромад ва хароҷоти аҳолии деҳот ба ҳисоби миёна дар ин муддат гуногун аст. Масалан, агар афзоиши миёнасолони даромадҳои аҳолии деҳот 1,367 ё 36,7% ба ҳисоби миёна дар давоми 18-соли охир бошад, лекин афзоиши миёнасолони хароҷоти аҳолии деҳот дар ин муддат ба ҳисоби миёна 1,358 ё 35,8%-ро ташкил додааст. Дар соли 2018 ҷамъи даромад ва ҷамъи хароҷоти аҳолии деҳот нисбат ба солҳои қаблӣ хеле афзудааст. Аз ин таҳлилҳо бармеояд, ки ҷамъи даромади аҳоли дар соли 2000 нисбат ба соли 2017 22 маротиба зиёд гардида, ҷамъи хароҷоти аҳоли бошад мутаносибан 19 маротиба афзудааст. Дар солҳои охир ҷамъи даромадҳо барои хароҷоти ҷорӣ қифоя буда, то қадри имкон дар беҳтар гардидани сатҳи зиндагии аҳолии деҳот мусоидат намудааст. Бо истифодабарии модели регрессияи хаттии ҷуфт ва коэффитсиенти ҷандирӣ алоқамандии даромад ва хароҷоти аҳолии деҳотро таҳлил менамоем. Ба ақидаи муаллиф ин алоқамандӣ дар шакли диаграмма чунин ифода мегардад.

Диаграммаи 1.3. Алоқамандии даромад ва хароҷоти аҳолии деҳот.

Сарчашма: Аз тарафи муаллиф тартиб дода шудааст.

Натиҷаи таҳлил муқаррар намуд, ки коэффитсиенти детерминатсия $R^2=0,97$ ё 97% буда, чунин маъно дорад, ки тағйир ёфтани ҳаҷми хароҷоти аҳолии деҳот то 97% аз тағйир ёфтани ҳаҷми даромади онҳо вобаста буда, 3%-и боқимонда бо таъсири дигар омилҳо буда метавонад. Аз ин ҷо ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки, дар ҳақиқат, вобастагии назаррас байни сатҳи даромад ва меъёри хароҷот дар аҳолии деҳот дида мешавад ва ин хусусиятро бо воситаи коэффитсиенти чандирӣ дақиқтар омӯхтан имконият дорад, ки тарзи ҳисоби он чунин аст:

$$\Theta_{xy}=a_1 * X/\bar{Y}=0,82*248/230,1=0,88$$

Барои таҳлили муқоисавии таъсири омилҳо дар таҳқиқи оморӣ сатҳи зиндагии аҳолии деҳот метавонем коэффитсиенти чандириро истифода барем. Истифодабарии коэффитсиенти чандирӣ бо назардошти натиҷаи таҳқиқ муқаррар намуд, ки дар мавриди 1 фоиз зиёд гардидани хароҷоти аҳоли дар деҳот бевосита ба 0,8 фоиз афзудани даромадҳои аҳоли оварда мерасонад.

Айни замон дар таҷрибаи байналмилалӣ арзёбии оморӣ сатҳи зиндагии аҳолиро бо чунин тарзҳо гузаронидан мумкин аст:

1. Баҳодиҳӣ бо ёрии низоми нишондиҳандаҳои иҷтимоӣ.
2. Баҳодиҳӣ ба воситаи индекси ҷамъбасти сатҳи зиндагӣ, ки дар асоси нишондиҳандаи алоҳида ҳисоб карда мешавад ва ин тарзи ҳисобкуниро дар мавриди аҳолии деҳот низ татбиқ намудан имконпазир аст.

Ба андешаи муаллиф тарзи низоми нишондиҳандаҳои сатҳи зиндагии аҳолии деҳот чунин буда метавонад.

Расми 1.2. Низоми нишондиҳандаҳои сатҳи зиндагии аҳолии деҳот.
Сарчашма: Аз тарафи муаллиф тартиб дода шудааст.

Татбиқи ин нишондиҳандаҳо дар таҳқиқи илмии сатҳи зиндагии аҳолии деҳот аз он ҷиҳат муҳим дониста мешаванд, ки тавассути онҳо баҳои умумии сатҳи зиндагӣ дода шуда, ҳамаи ҷанбаҳои сатҳи зиндагии аҳоли фаро гирифта мешавад. Бахусус аҳолии деҳот дар ҷумҳурӣ хусусиятҳои хоси худро дошта дар доираи таҳқиқоти омӯрӣ имконияти баррасии паҳлӯҳои сатҳи зиндагӣ имконият дошта, омилҳо ва шароитҳои асосии таъсиррасон муайян ва ошкор мегарданд. Бинобар ин, усулҳои омӯрӣ ва тартиби ҳисобу татбиқи амалии ин нишондиҳандаҳоро дар боби минбаъда муфассал дида мебароем.

БОБИ 2. ТАҲҚИҚИ ОМОРИИ ДАРОМАДҲОИ ПУЛӢ ЯКЕ АЗ НИШОНДИҲАНДАҲОИ САТҲИ ЗИНДАГИИ АҲОЛИИ ДЕҲОТ

2.1. Арзёбии оморӣ даромадҳои пулии аҳолии деҳот

Дар шароити муосир барои арзёбии пурраи оморӣ сатҳи зиндагии аҳоли ҳар сол таҳқиқоти буҷети хонаводаҳо (оилаҳо) аз ҷониби Агентии омор гузаронида мешавад, ки он яке аз воситаҳои муҳими таъмини маълумоти оморӣ мебошад, ки, асосан, сатҳи зиндагӣ ва таъминоти моддӣ аҳолиро фаро гирифтааст. Маълумотҳои ба даст овардашуда ҳолати воқеӣ ва тағйироти сатҳу сохтори даромаду хароҷот, истеъмолот ва андӯшти гурӯҳҳои гуногуни аҳолиро фаро гирифта, имконият медиҳанд, ки вобаста ба тамоми паҳлуҳои сатҳи зиндагии аҳоли дар шаҳр ва деҳот маълумот ба даст оварда шавад. Ин маълумотҳо дар бораи нақши манбаъҳои алоҳидаи ташаккули даромадҳои аҳоли ва дараҷаи (динамикаи) талаботи истеъмолии онҳо буда, омили буҷети хонаводаҳо (оилаҳо) мувофиқи қарори Шӯрои Вазирони Иттиҳоди Шӯравӣ аз 3-юми ноябри соли 1951, №4354 гузаронида мешудааст. Мақомоти омили ҷумҳурӣ ба таври мунтазам аз соли 1952 таҳқиқоти интихобии буҷети коргарон, хизматчиён ва колхозчиёро гузаронидааст. Дар ҷумҳурӣ 1250 оила, аз онҳо 853 оилаи коргарони ҳамаи соҳаҳои хоҷагии халқ, 357 оилаи колхозчиён ва 40 оилаи нафақахӯрон, аз ҷумла: коргарон, хизматчиён ва колхозчиён таҳқиқ карда мешуданд.

Мувофиқи Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1-уми октябри соли 2008, № 497 дар бораи ворид шудани тағйирот ба қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 22-юми августи соли 1996, № 354, мувофиқи моддаи 43-и Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ» Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 22-юми августи соли 1996, № 354 «Дар бораи минбаъд ҳам аниқ омӯختани сатҳи зиндагии аҳоли», аз 1-уми январи соли 2009 миқдори хонаводаҳои таҳқиқшаванда, аз 925 хонаводаи ҳар моҳ таҳқиқшаванда то ба 3000 хонаводаи дар ҳар семоҳаи давра ба давра таҳқиқшаванда расонда шудааст.

Айни замон дар ҷумхури бучети 3000 хонавода, ки аз онҳо 1150 хонавода (38,3%) дар шаҳр ва 1850 хонавода (61,7%) дар деҳот зиндагӣ мекунанд, таҳқиқ карда мешавад. Миқдори хонаводаҳои таҳқиқшаванда имконият медиҳад, ки дар маҷмӯъ, ба таври муътамад ва пурра оид ба сатҳи зиндагии аҳолии мамлакат, инчунин, дар сатҳи 5 минтақа иттилоот ба даст оварда шавад. Доир ба масъалаи баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳолии мамлакат, бахусус, дар деҳот ҳукумат диққати махсус медиҳад, чунки аксарияти аҳолии мамлакат дар деҳот истиқомат мекунад. Бинобар ин, миқдори хонаводаҳои таҳқиқшаванда дар деҳот 61,7% қабул гардидааст. Дар натиҷаи ислоҳоти иқтисодии мамлакат, ба муносибатҳои нави бозорӣ гузаштани он, шароити моддии ҳаёти аҳолии қисман тағйир меёбад. Гуногунии сохтории иқтисодӣ ба хусусияти шӯғли аҳолии қобили меҳнат таъсир расонида, манбаъҳои нави даромад пайдо шуда, шумораи бекорон ва ашхоси манбаъҳои даромадашон номунтазам афзуд. Шароити нав ба таркиби хароҷоти истеъмолии аҳолии, сохтори истеъмоли молҳои озуқаворӣ, ғайриозуқа ва ё хизматрасонӣ таъсир мерасонад. Дар мавриди таҳқиқи омории сатҳи зиндагии аҳолии воҳиди таҳқиқоти хонавода қабул карда мешавад, ки вай ҳамчун маҷмӯи зиндагии якҷояи ашхос, барои онҳое, ки бучеташон ва ҷои зиндагиашон умумӣ мебошад, (хона, хучра, гурӯҳи хучрахое, ки ба кӯча баромади алоҳида доранд) муайян карда мешавад. Дар чунин маврид муносибату робитаҳои ҳешовандӣ шартҳои ҳатмӣ шуда наметавонанд, яъне, дар истиқомати якҷоя ва пеш бурдани хоҷагии умумӣ, аъзои хонавода метавонанд, хешу табор набошанд. Аз маҷмӯи умумии хонаводаҳо, хонаводаҳои оилавӣ ҷудо карда мешаванд ва ин муайянкунандае мебошад, ки шароити ҳатмии робитаҳои ҳешовандӣ ва аъзои хонаводаро пурра мегардонад. Бучети хонаводаҳо ба мақсади дастрас намудани маълумотҳои омӯрӣ дар бораи сатҳи зиндагии гурӯҳҳои гуногуни иҷтимоии ҷомеа ва гурӯҳҳои аҳолии омӯхта мешавад.

Маълумотҳо дар бораи бучети хонаводаҳо дар таҳқиқи қонунии истеъмолот аҳамияти бузург дорад. Онҳо дараҷаи қаноатмандии моддӣ ва

истеъмолати аҳолиро дар гурӯҳҳои ҷомеа, инчунин, вобаста ба сатҳи даромадашон тавсиф менамоянд ва вобастагии истеъмолотро аз сатҳи даромаднокии сарикасӣ ошкор намуда, ҳаёати оила ва дигар аломатҳои иҷтимоӣ иқтисодии хонаводаҳоро маълум менамоянд.

Омори буҷети хонаводаҳо маълумоти ҳисоботи давлатиро, ки сатҳи зиндагии аҳолии мамлакатро тавсиф менамоянд, пурра мегардонад. Ҳангоми таҳқиқи буҷети аҳоли, махсусан, муҳим аст, ки пуррагӣ, муътамадии маълумоти буҷетии хонаводаҳо таъмин карда шавад. Ин ҳангоми паҳн намудани маълумоти ҷамъбасти таҳқиқоти ҳамаи аҳолии мамлакат аҳамияти калон дорад. Ин дурустии таҳлили маълумотҳоро дар бораи сатҳи зиндагӣ ва тағйирёбии он мувофиқи замон, муайян менамояд. Маълумоти таҳқиқоти буҷети хонаводаҳо (оилаҳо) сарфи назар аз он ки тавсифи бевоситаи сатҳи зиндагии гурӯҳҳои ҷудогонаи иҷтимоиро нишон медиҳанд, дар ҳисобу таҳлили иқтисодӣ омӯрӣ ба таври васеъ истифода гардида, ҳангоми тақсими маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ аз рӯи категорияҳои хароҷот, ҳангоми ҳисоби сатҳи даромадҳои аҳоли, барои тартиб додани тавозун (баланс)-и истеҳсолот ва истифодаи маҳсулоти кишоварзӣ, ҳангоми ҳисоби индексҳои арзиши ҳаёт (индексҳои нархҳои истеъмоли ба молҳо ва хизматрасонӣ), дар низоми ҳисоби милли, ба таври васеъ истифода мегарданд. Таҳқиқоти буҷет дар мавриди риояи принципи ихтиёри пеш бурдани буҷети хонаводаи худ аз тарафи шахрвандон ба таври доимӣ гузаронида мешавад. Таҳқиқотро бо роҳи пурсиши аъзои калонсоли хонаводаҳо дар бораи даромади онҳо, хароҷот, истеъмолот ва ғайра мегузаронанд. Дар ин маврид қорбании омӯрӣ дар хонаводаҳо, сабти даромаду хароҷот, инчунин, маълумот дар бораи музди қор, нафақа, кумакпулӣ ва ғайраҳо (хучҷатишуда) истифода карда мешаванд. Чунин усули таҳқиқоти хонавода ба пуррагӣ эътимоднокии маълумотҳо қанолат дода метавонад. Ин маълумотҳо маҳз манбаи асосии омӯзиши сатҳи даромад, хароҷот ва умуман, сатҳи зиндагӣ ҳисобида мешаванд. Таҳқиқоти диссертатсионӣ бо истифода аз маълумоти гуногун сатҳи даромади аҳолии

деҳотро ҳисоб, таҳлил ва пешниҳоди нишондиҳандаҳои заруриро фаро гирифтааст. Мувофиқи таснифоти омории даромади пулӣ ҳаҷми воситаҳои пулии дар ихтиёри хоҷагиҳои хонаводаи деҳот буда, он барои таъмини хароҷоти худӣ ва тартиб додани аломатҳо бе ҷалби воситаҳои пешакӣ ҷамъшуда ва қарзҳо мебошад. Аз рӯи мазмуни иқтисодӣ мафҳуми даромади пулӣ, ки ба ибораи дигар, нишондиҳандаи даромадгирӣ шарҳ дода шудааст, бештар ба стандарти НҲМ наздик мебошад ва мазмуни омории он чунин фаҳмида мешавад:

- ❖ маблағи хароҷоти пулии хоҷагиҳои хонаводагӣ;
- ❖ тағйирёбии дороиҳои молиявӣ дар давраи ҳисоботӣ (фарқи байни маблағҳои амонатӣ, ки аз ҳисоби воситаҳои худӣ ва маблағи ҷамъшудаи васитаҳои пештара).

Даромади пулӣ, даромадҳои хоҷагиҳои хонаводагии аз:

- фаъолияти истеҳсолӣ;
- моликияти худӣ;
- азнавтақсимкунии амалиёти дар шакли пулӣ гирифташударо дарбар мегирад.

Аз рӯи таснифоти омории таркиби даромадҳои пули аҳолии иборат аст:

- пардохти музди меҳнат;
- трансфертҳои иҷтимоӣ (нафақа, ёрдампулӣ, идрорпулӣ ва дигарҳо);
- воридоти маблағ аз фӯруши маҳсулоти хоҷагии қишлоқ;
- даромадҳо аз моликият (дивиденд, фоиз аз пасандозҳо ва ғайра);
- даромади шахсони ба фаъолияти соҳибкорӣ машғулбуда;
- воридшавӣ аз низомҳои молияви (баргардонидани суғуртаҳо, қарзҳо, бурди лоторея ва ғайра);
- даромад аз фӯруши асъори хориҷӣ;
- дигар даромадҳо (аз фӯруши ашё дар мағозаи арзоншуда, ҳиссаи ашёи хом, металли харида ва дигарҳо);

Даромади умумии хоҷагиҳои хонаводагӣ дарбар мегирад:

- ✓ даромадҳои пулӣ;

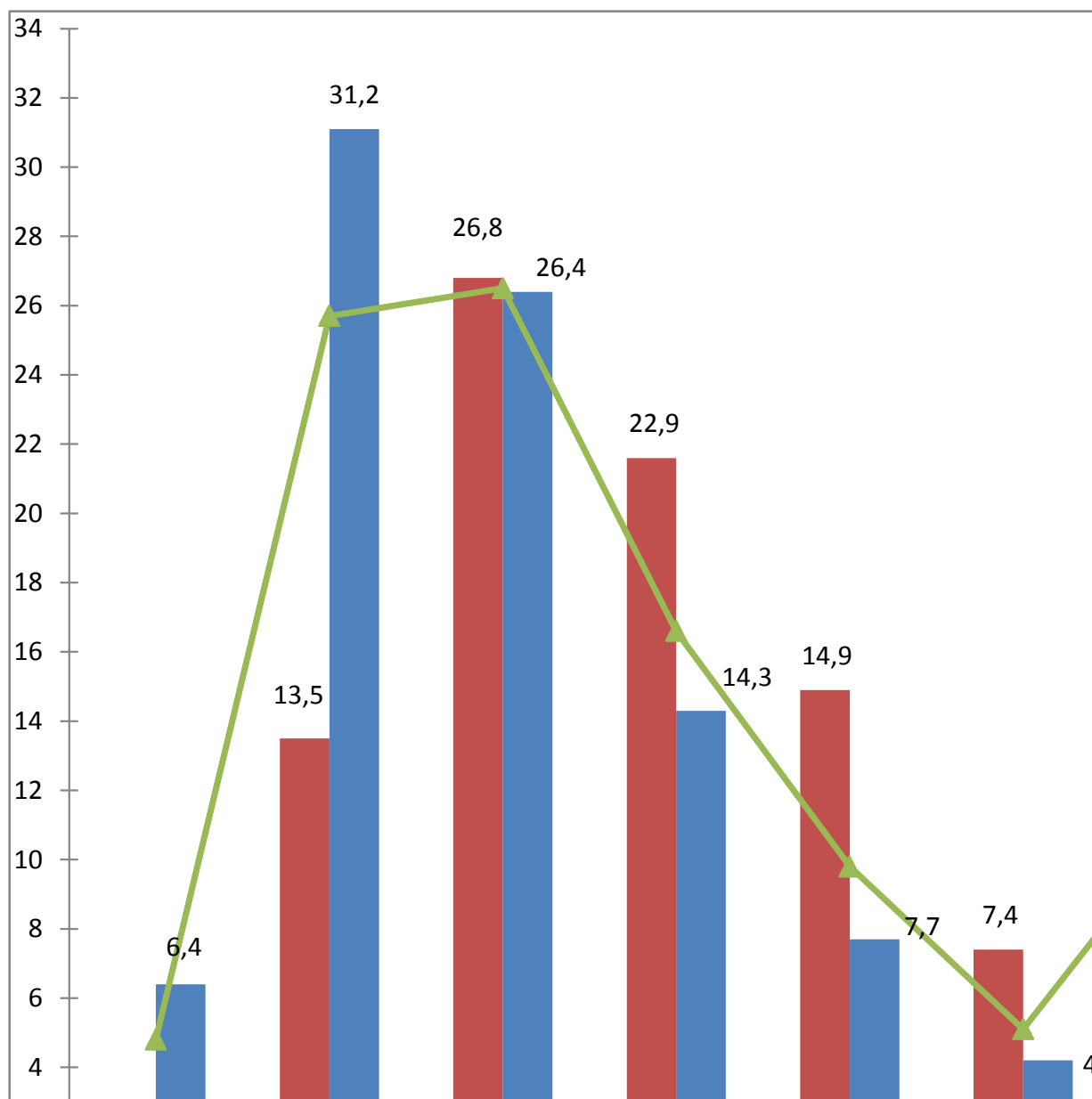
✓ арзиши воридшавии маҳсулоти озуқавории натуралӣ: маҳсулоти хоҷагии қишлоқи истеҳсоли худӣ, кумак ба хешовандон ва ҳоказо;

✓ арзиши пешниҳодшуда бо ифодаи натуралии кумакпулӣ ва манфиат барои хариди мол ва ё ин ки пардохти хизматрасонӣ. Ин арзиш ба маблағи пурра ва ё ин ки қисми пардохти арзиши ин молҳо (хизматрасонӣ) баробар аст.

Захираҳои дар ихтиёри худ доштаи хоҷагиҳои хонаводагӣ аз ҷамъи даромадҳои умумӣ ва андӯхтҳои пешинаи воситаҳо, қарзҳо ва кредитҳои барои пӯшониши хароҷоти хоҷагиҳои хонаводагии дар давраи муайян истифодашаванда иборат мебошад. Ин нишондиҳанда аз нишондиҳандаи даромади дар ихтиёри худ доштаи СҶМ ба куллӣ фарқ мекунад.

Бояд қайд намуд, ки дар мавриди таҳқиқи омори мафҳуми хароҷоти пулии аҳоли васеъ истифода мегардад, ки он хароҷоти хариди молҳои озуқаворӣ ва ғайриозуқавориро дарбар гирифтааст. Инчунин, ба ин гурӯҳ пардохти хизматрасонӣ, пардохтҳои ҳатмӣ ва ҳаққи узвият, пардохтҳои ҳатмии суғуртавӣ ва дигар маблағҳо дохил аст. Таносуб ва сохтори хароҷоти хонавода ба ҳаҷми умумии даромад ва сохтори хароҷоти аҳоли дар деҳот хеле зич алоқамандӣ дорад. Тақсимои ҳаҷми умумии даромадҳои пулӣ аз рӯи гурӯҳҳои 10-фоиза, мутаносибан, ба 10 гурӯҳи баробар ба тартиби афзоишёбии ин даромадҳо барои аҳолии шаҳр ва деҳот ҳисоб карда мешавад. Дар ин асос нишондиҳандаи коэффитсиенти детсил муайян карда мешавад, ки мазмуни омориаш таносуби сатҳи даромади гурӯҳҳои 10 фоизаи аз ҳама бештар даромадгиранда ва гуруҳи аз ҳама камтар гирандаи даромадро ифода менамояд. Ба ақидаи муаллиф ҳамчунин, дар шакли диграмма ин тафовут дар байни аҳолии шаҳр ва деҳот назаррас буда, ҳиссаи гирандагони даромад ва шумораи ин даромадхоро дар ҳар як гурӯҳи алоҳида ифода менамоям.

Гурӯҳбандии аҳоли аз рӯи андозаи даромадҳои пулӣ ба ҳисоби миёна ба ҳар нафар дар соли 2018

Диаграммаи 2.1. Гурӯҳбандии аҳоли аз рӯи андозаи даромадҳои пулӣ.

Сарчашма: Аз тарафи муаллиф тартиб дода шудааст.

Ба воситаи гистограммаи тақсимоӣ гурӯҳбандии аҳоли аз рӯи андозаи даромади пулиаш ба ҳисоби миёна ба ҳар нафар аҳолии шаҳр ва деҳот дар соли 2018 оварда шудааст, ки тақсимои аҳолиро вобаста ба ҳолати даромадгириашон дар гурӯҳҳои гуногуни 10 Ҷоизаи камтаъмин ва 10 Ҷоизаи бисёртаъмин ифода намудааст. Ҳамчунин, аз рӯи ин нақша сатҳи даромадгирии аҳолии шаҳр ва деҳот дар гурӯҳҳои алоҳида муайян карда мешавад, ки аз ҳама бештар сатҳи даромад аз 120 сомонӣ то 360 сомонӣ

ҳиссаи аҳолии деҳот зиёдтар, лекин дар гурӯҳҳои сатҳи зиёди даромадро гиранда аз 720 сомонӣ зиёд ҳиссаи аҳолии шаҳр бештар аст.

Бо назардошти тағйирёбии ин нишондиҳанда эҳтимолияти тағйир ёфтани дигар нишондиҳандаҳои омории ифодакунандаи дифференциатсияи даромадҳои аҳоли, аз ҷумла, коэффитсиенти детсилии даромадҳо, нишондиҳандаи кватил ва протсентил, даромади миёнаи сарикасӣ, медианагӣ ва дигаронро дар аҳолии деҳот мушоҳида намудан мумкин аст. Тавре ки аз нақша аён аст, дар гурӯҳҳои 10 фоизаи камтаъмин ҳиссаи бештар аҳолии деҳот ва дар гурӯҳҳои 10 фоизаи бисёртаъмин ҳиссаи аҳолии шаҳр зиёдтар аст. Аз нақшаи пешниҳодгардида ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки сатҳи даромади пулӣ дар хонаводаҳои дар деҳот истиқоматкунанда нисбат ба хонаводаҳои дар шаҳр истиқоматкунанда камтар мебошад, ки ин ҳолат, албатта, ба сатҳи зиндагии аҳолии дар деҳот истиқоматкунанда таъсири манфии худро мерасонад. Новобаста аз он ки хонаводаҳои деҳотӣ манбаҳои гуногуни даромадгирӣ доранд ва сатҳи зиндагии онҳо бештар аз дигар омилҳо ба монади замин, чорво ё дигар воситаҳои асосӣ, ки онҳо дар ихтиёр доранд, алоқаманд аст.

Акнун хусусиятҳои омории ҳисобкунии нишондиҳандаҳои даромадҳоро дида мебароем:

1. Даромадҳо на фақат бо ифодаи номиналӣ, балки бо ифодаи реалӣ низ ҳисоб карда мешавад. Даромадҳои реалӣ, одатан, бо ифодаи нисби (индекс) ҳисоб карда мешавад. Индекси даромади реалии дар ихтиёри худ доштаи хоҷагиҳои хонаводагӣ дар сатҳи аҳолии деҳот ва ё шаҳр аз рӯи формулаи зерин муайян карда мешавад:

$$I_{дрд} = I_{дн} : I_p = I_{дн} I_{кх} \quad (2)$$

дар ин Ҷо: $I_{дн}$ – индекси даромади дар ихтиёри худдоштаи номиналӣ;

I_p – индекси умумии нархи истеъмоли;

$I_{кх}$ – индекси қобилияти харидории пул: $I_{кх} = 1 : I_p$

2. Барои муқоисакунии даромадҳои минтақаҳо, соҳаҳо ё ин ки гурӯҳҳои иҷтимоӣ нишондиҳандаи даромад ба ҳар сари аҳоли ҳисоб карда мешавад.

Нишондиҳандаҳои хароҷоти аҳоли, истеъмоли мол ва хизматрасонӣ дар СХМ дида мебароем.

1. Хароҷоти хоҷагиҳои хонаводагӣ дар истеъмоли ниҳой дарбар мегирад:

- ❖ хароҷот барои хариди молҳои истеъмоли (ба ғайр аз хона ва утӯқҳо) дар савдои давлатӣ, кооперативӣ ва савдои номуташаққил;
- ❖ хароҷот барои пардохти хизматрасонии истеъмоли;
- ❖ воридшавии маҳсулотҳои хоҷагиҳои хонаводагӣ барои истеъмоли худӣ истеҳсолнамуда дар шакли натуралӣ;
- ❖ истеъмоли маҳсулотҳои хоҷагиҳои хонаводагӣ дар шакли натуралӣ ба сифати музди меҳнат гирифташуда;
- ❖ хизматрасонӣ барои истиқомат дар манзили шахсӣ (суммаи хароҷоти ҷорӣ барои нигоҳдории манзили шахсӣ ва истеҳлоки он).

2. Истеъмоли ниҳонии воқеии хоҷагиҳои хонаводагӣ, истеъмоли ниҳоние мебошад, ки аз ҳисоби:

- даромади дар ихтиёри худ дошта;
- трансфертҳои иҷтимоӣ дар шакли натуралии ба аҳоли аз тарафи сохторҳои идоракунии давлатӣ ва ташкилоти ғайри тижоратии (TFT) ба хоҷагиҳои хонаводагӣ хизматрасон таъмин мегарданд.

Ба андешаи муаллиф нишондиҳандаҳои хароҷоти аҳоли, истеъмоли мол ва хизматрасониро, асосан, аз 3 қисми асосӣ иборат аст. Ин хароҷоти пулӣ, хароҷоти истеъмоли ва хароҷот барои истеъмоли ниҳонии хоҷагиҳои хонаводагӣ. Ин алоқамандии хароҷотро дар шакли нақшавии зерин пешниҳод намудан мумкин аст.

Ҳар яке аз шаклҳои хароҷоти миллии хонаводаҳоро дар алоҳидагӣ дида мебароем.

Расми 2.1. Хароҷоти аҳолии деҳот, истеъмоли мол ва хизматрасонӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Сарчашма: Аз тарафи муаллиф тартиб дода шудааст.

1. Ҳаминро бояд қайд намуд, ки хароҷоти пулии хоҷагиҳои хонаводагии алоҳида арзиши маҳсулоти хӯроқвориеро дарбар гирифтааст, ки барои истеъмол берун аз чаҳорчӯбаи ин хоҷагии хонаводагӣ харидорӣ шудааст.

2. Тавозуни даромадҳо ва хароҷоти аҳоли ҳамчун сарчашмаи асосии иттилоот оид ба ҳаҷм ва таркиби хароҷоти хоҷагиҳои хонаводагӣ ҳисобида мешавад. Камбуди баланс дар асоси дигар принципҳои концептуалии нисбат ба СҲМ (масалан, амонатҳои аҳоли, фақат афзоиши амонатҳо дар саҳмҳо ва қоғазҳои қиматнок ба ҳисоб гирифта мешавад).

3. Омори савдо. Маълумот оид ба ҳаҷм ва таркиби гардиши мол дар савдои чакана пешниҳод карда мешавад. Ба ғайр аз ин, азнавҳисобкунии савдои ташкилношуда ва ҳисоботи носупурдаи корхона гузаронида мешавад. Азбаски баъзе молҳои баҳисобгирифташуда, аз қабili унсурҳои дар мобайни фосила истеъмолшаванда (тухмӣ, хӯроқи чорво, масолеҳи сохтмонӣ ва ғайра) вучуд дорад, дар маълумотҳо ислоҳ дароварда мешавад. Ҳамчунин, таносуби даромад ва хароҷоти пулии аҳолиро дар шакли тавозун ифода намудан мумкин аст.

Иттилоот оид ба захираҳои молиявӣ дар баланс ҳангоми махсус тартибдодашуда нигоҳ дошта шуда ҳаҷм, таркиб ва ҳолати захираҳои молиявӣ, ташкилшавӣ ва истифодаи онҳо, инчунин, муносибати байниҳамдигарии секторҳои гуногуни иқтисодиётро тавсиф медиҳад²⁴.

Зиёдатии маблағи даромадҳои аҳоли нисбат ба хароҷоти афзоиши дороиҳоро дар шакли воситаҳои нақд мефаҳмонад; зиёдатии хароҷот аз даромадҳо ин маблағгузориҳои хароҷот аз ҳисоби дороиҳои андӯхта мебошад. Тавозуни даромад ва хароҷот тамоми шаклҳои даромад ва хароҷоти хонаводаҳоро дарбар гирифтааст ва баробарии ин қисмҳо бояд таъмин карда шавад.

²⁴ Зарипов Э.Ш., Муродова М.И. Омори иҷтимоӣ-иқтисодӣ. Дастури таълимӣ / Э.Ш. Зарипов, И.М. Муродова –Душанбе, 2009 159 с.

Чадвали 2.1. Тавозуни даромад ва харочоти пулии аҳоли

Даромад	Харочот ва амонат
1. Пардохти меҳнат; 2. Даромадҳои коргарон ва хизматчиён аз корхона ва ташкилот ба ғайр аз музди меҳнат: - пардохтҳои тавсифи иҷтимоидошта; - дигар пардохтҳои ба фонди музди меҳнат ва пардохтҳои тавсифи иҷтимоидошта (харочоти сафари хизматӣ, мукофотпулии муаллиф, арзиши либосҳои бепулдодашаванда, кумакҳои соҳавӣ ва ҳоказо) мансуб набуда; 3. Дивидендҳо; 4. Воридшави аз фурӯши маҳсулоти хоҷагии қишлоқ; 5. Нафақа ва ёрдампулӣ; 6. Идрорпулӣ ; 7. Воридшавӣ ба низоми молиявӣ: - кумакпулии суғуртавӣ; қарзҳо; - фоизи пасандозҳо; - бӯриш ва пардохти қарзҳо; - бурди лотореяҳо; - тағйирёбии қарздории аҳоли оид ба хариди насияи мол; - ҷуброни харочоти маъҷубон (барои маводи сухт, таъмири автомобил); - ҷуброни зарари шахрвандони таъқибшуда. 8. Даромад аз фурӯши ашёи хориҷӣ; 9. Дигар воридшавиҳо аз фурӯши ашё бо ёрии мағозаҳои комисионӣ ва нуктаҳои фурӯш; - аз фурӯши ашёи хом, металл; - дигар даромадҳо. 10. Пули ҳангоми интиқол гирифташуда.	1. Хариди молҳо ва пардохти хизматрасонӣ: - хариди молҳо аз ҳама воситаҳои фурӯш; Пардохти хизматрасонӣ ва дигар харочот: - пардохт барои манзил ва хизматрасонии коммуналӣ; - пардохти хизмати маишӣ; - низоми хизматрасонии маориф; - харочот барои роҳхат ба осоишгоҳҳо ва истироҳатгоҳҳо, сайёҳӣ ва хизматрасонии тиббӣ; - харочот барои кино, театр ва дигар тамошобинҳо; - харочот барои тамоми навъи нақлиёт; - пардохти хизматрасонии нақлиётӣ; дигар харочот. 2. Пардохтҳои ҳатмӣ ва аъзоҳақиҳои ихтиёрӣ: - андоз ва пардохтҳо; - пардохтҳо барои суғурта; - аъзоҳақиҳо ба ташкилотҳои ҷамъиятӣ ва кооперативӣ; - баргاردонидани қарз; - хариди билетҳои лоторея; - фоиз барои кредитҳои молӣ. 3. Афзоиши амонатҳо барои саҳмгузорӣ ва коғазҳои қиматнок; 4. Хариди манзилҳои истиқоматӣ; 5. Харочот барои хариди ашёи хориҷӣ; 6. Пулҳои интиқолшуда.
Ҳамагӣ: даромадҳои пулӣ	Ҳамагӣ: харочоти пулӣ ва пасандозҳо
Зиёдатии харочот аз даромад	Зиёдатии даромад аз харочот

Сарчашма: Аз тарафи муаллиф таҳия карда шудааст.

Бинобар ин, усулҳои омӯрӣ ва ҷенкунонии даромадҳои пулии аҳолии деҳотро дар зербоби минбаъда муфассал дида мебароем.

2.2. Усулҳои омории ченкунонии даромадҳои пулии аҳолии деҳот

Пардохтҳои шартан ҷудошаванда ба суғуртаи иҷтимоӣ ин кумакҳои иҷтимоист, ки бевосита аз тарафи корхонаву ташкилотҳо ба коргарон, коргарони собиқ ва аъзоёни оилаи онҳо аз ҳисоби воситаҳои шахсӣ пардохт карда мешаванд. Ба онҳо дохил мешаванд масалан, воситаҳои пардохтшавандаи корхонаю ташкилотҳо барои ёри додан ба оилаҳои дар истехсолот ғавтида, идрорпулиҳои ба нафақа муайяншуда ва ба шахсоне, ки дар истехсолот ба касалиҳо дучор шудаанд, идрорпулӣ дар СҶМ ба таркиби ҳаққи меҳнат дохил мешавад. Дар ин асос донишмандони усулҳои омории ченкунонии даромадҳои пулии аҳолии деҳот хеле муҳим аст²⁵.

Тавре ки натиҷаи таҳқиқ муайян намуд, дар беҳтаршавии сатҳи зиндагии аҳолии деҳот таъсири даромадҳои пулии хеле зиёд аст. Аз ин нуқтаи назар, таҳлили омории ин масъала аҳамияти калон дорад. Мунтазам зиёд гардидани даромадҳо ба афзоиши ҳиссаи табақаи миёна дар ҷомеа оварда мерасонад. Тибқи маълумотҳои омории соли 2015 20 фоизи аҳолии Тоҷикистон ба табақаи миёнаҳол дохил мешуд. Ҳадафи ниҳонии давлат ин аст, ки шумораи ин табақаро аз рӯи сценарии саноативу инноватсионӣ то соли 2030 ба 50 фоиз расонад, ки ин як омили асосии кам намудани сатҳи камбизоатӣ ва беҳтар гардидани сатҳи зиндагии аҳоли мебошад. Азбаски аксарияти аҳолии кишвар дар деҳот ҳаёт ба сар мебарад, аҳамиятнокии ин масъала бештар гардида, таҳқиқ ва таҳлили он манфиатовар аст. Бинобар ин, тибқи нишондиҳандаҳои асосии тадқиқоти буҷети хонаводаи аҳолии деҳот меёри даромади пулии онҳоро ба ҳисоби миёна таҳқиқ намуда, дар ҷадвали зерин пешниҳод мекунем.

Бинобар ин, усулҳои омории ченкунонии даромадҳои пулии аҳолиро муфассал дар ҷадвали 2.2. дида мебароем.

²⁵ Мирзоев С.С., Холов Р. Ш. Омори иҷтимоӣ – иқтисодӣ. Васоити таълимӣ / С.С. Мирзоев, Р.Ш. Холов – Душанбе, 2016. – 320с. – 289 с.

Ҷадвали 2.2. Тақсимои аҳолии деҳот аз рӯи андозаи даромади пулиашон ба ҳисоби миёна дар соли 2018 (сомонӣ)

Даромади пулӣ дар як моҳ ба ҳисоби миёна (сомонӣ)	Шумораи хонаводаҳои тадқиқшаванда дар деҳот Wi (%)	Зудихои ҷамъгардида (CumWi)	Нишондиҳандаи даромади миёнаи пулӣ (сомонӣ)	Ҳиссаи даромади миёна дар ҳаҷми умумии даромадҳо%	Ҷамъи зудихои андӯхташуда
То ----120	6,4	6,4	100	1,14	1,14
120,01--160,00	7,8	14,2	140	1,60	2,75
160,01--200,00	11,1	25,3	180	2,06	4,81
200,01---240,00	11,5	36,8	220	2,52	7,32
240,01--280,00	10,1	46,9	260	2,97	10,30
280,01--320,00	8,9	55,8	300	3,43	13,73
320,01---360,00	7,4	63,2	340	3,89	17,62
360,01---400,00	6,6	69,8	380	4,35	21,97
400,01---440,00	4,5	74,3	420	4,81	26,77
440,01---480,00	3,6	77,9	460	5,26	32,04
480,01--520,00	3,2	81,1	500	5,72	37,76
520,01--5600,00	2,8	83,9	540	6,18	43,94
560,01--600,00	2,3	86,2	580	6,64	50,57
600,01--640,00	1,6	87,8	620	7,09	57,67
640,01---680,00	1,08	88,88	660	7,55	65,22
680,01---720,00	1,4	90,28	700	8,01	73,23
720,01---760,00	0,9	91,18	740	8,47	81,69
760,01--800,00	0,92	92,1	780	8,92	90,62
800,01 ва зиёда	7,9	100	820	9,38	100,00
Σ	100		8740	100	

Сарчашма: Аз тарафи муаллиф, дар асоси нишондиҳандаҳои асосии таҳқиқоти буҷети хонаводаҳо, Душанбе–2019 тартиб дода шудааст.

Даромади аҳолии деҳот, ки аз ҳисоби манбаъҳои гуногун ба даст оварда мешавад, яке аз воситаҳои асосии беҳтар гардидани сатҳи зиндагӣ ба шумор меравад, бинобар ин, таҳқиқи омории таркиби даромадхоро дида мебароем.

Дар мавриди омӯзиш ва таҳлили омории сатҳи зиндагии аҳолии деҳот нишондиҳандаҳои зиёде татбиқ мегарданд, ки яке аз нахустинашон коэффитсиенти тафрикаи (дифференсиатсия) даромадҳо (D_1)-детсили якум ва (D_9)-детсили нухум мебошанд. Нишондиҳандаи (D_1)-даромади аз ҳама бештари 10%-и аҳолии камтарин даромад гиранда ва нишондиҳандаи (D_9)-даромади аз ҳамаи бештари 10%-и аҳолии зиёдтарин даромад гиранда аст. Ҳисоби ин нишондиҳандаҳоро аз руи маълумотҳои ҷадвали додашуда дида мебароем.

$$D_1 = 120 + 40 \frac{10 - 0}{6,4} = 120 + \frac{400}{6,4} = 182,5;$$

Натиҷаи таҳқиқи омории буҷети хонаводаҳои дар деҳот мавҷудбуда муайян намуд, ки 10%-и хонаводаҳо дар деҳот, ки даромади камтаринро мегирифтанд, даромадашон ба 182,5 сомонӣ ба ҳар як нафар узви хонавода баробар аст, лекин 10%-и аҳолии деҳот, ки зиёдтарин даромадро мегирифтанд, сатҳи даромадашон то 719,4 сомонӣ ба як нафар узви хонавода баробар аст. Яъне, детсили нухум чунин муайян карда мешавад.

$$D_9 = 680,0 + 40 \frac{90,28}{1,4} = 719,4.$$

Тафовути сатҳи камтарин ва зиёдтарин даромадгирии аҳолии деҳотро бо воситаи нишондиҳандаи коэффитсиенти детсил (K_D) муайян мекунанд. Яъне, таносуби камтарин ва зиёдтарин сатҳи даромади аҳолии деҳот чунин аст:

$$K_D = \frac{719,4}{182,5} = 3,9:$$

Аз ин ҷо бармеояд, ки сатҳи даромаднокии 10%-и хонаводаҳои бештар таъминотдоштаи деҳот дар соли 2019, нисбат ба 10%-и хонаводаҳои

камтаъмин, 3,9 маротиба бештар будааст, ки маънои зиёд будани фарқнокии сатҳи даромадгириро дар байни табақаҳои гуногун ифода мекунам. Чунончи, агар барои тамоми аҳолии кишвар ин фарқнокиро бинем, он ҳамагӣ 3,2 маротиба мебошад, лекин дар сатҳи аҳолии деҳот ин фарқнокӣ бештар назаррас аст. Ҳамзамон, барои таҳлили дақиқи ҳолати даромадноки, ки яке аз воситаи таъмини сатҳи зиндагии аҳолии деҳот мебошад нишондиҳандаҳои квартали якум (Q_1) ва квартали чорум (Q_4), ки гурӯҳҳои 25%-и хонаводаҳоро аз рӯи сатҳи даромаднокиашон фарогир аст, ҳисоб карда мешавад. Ҳисоби ин нишондиҳандаҳоро барои аҳолии деҳот аз рӯи маълумотҳои таҳқиқоти буҷети хонаводаҳо барои соли 2019 дида мебароем:

$$Q_1 = 160 + 40 \frac{0,25 * 100 - 14,2}{11,1} = 198,9;$$

$$Q_2 = 280 + 40 \frac{0,5 * 100 - 46,9}{8,9} = 293,9;$$

$$Q_3 = 440 + 40 \frac{0,75 * 100 - 74,3}{3,6} = 447,8;$$

$$Q_4 = 800 + 40 \frac{1,0 * 100 - 92,18}{7,9} = 839,6.$$

Натиҷаи таҳқиқ ошкор намуд, ки тамоюли мунтазам зиёд гардидани ҳиссаи аҳолии даромади бештар дошта ба назар мерасад, ки ин ҳолат ба сатҳи камбизоатӣ ва қашшоқӣ бе таъсир намеронад. Агар соли 2015 шумораи камбизоатон дар кишвар 31,5 Ҷоиз ва қашшоқон 15,8 Ҷоизро ташкил медод, ҳоло дар ин рақам дигаргунӣ ба миён омад. Тибқи талаботу меъёрҳои қабулгардида агар як хонавода 2 доллару 15 сент, ки, мутаносибан, бо қурби амалкунанда дар айни ҳол ба 20 сомонӣ баробар аст, даромад надошта бошад, аллакай ӯ камбизоат аст. Ин нишондиҳанда барои хонаводаҳои камбизоаттарин (қашшоқ) ба 1 доллару 8 сент ва ё тақрибан 10 сомонӣ баробар аст. Ҳамзамон, тибқи Стратегияи миллии рушд то соли 2030 сатҳи оилаҳои камбизоат то 15 Ҷоиз бояд кам карда шаванд ва оилаҳои камбизоаттарин, умуман, бояд аз байн бурда шаванд. Барои ба ин ҳадаф ноил шудан, зиёд гардонидани сатҳи даромаднокии аҳолиро дар деҳот бояд таъмин намуд. Бинобар ин, таҳқиқи таркиби даромади аҳолии деҳот аз

аҳамияти илмӣ бархурдор буда, тағйирёбии ин даромадҳо ба ҳисоби миёна ба ҳар як узви хонавода омӯхта шуда, тафовути сохтории даромадҳо бояд арзёбӣ гардад. Дар маҷмӯъ, манбаъҳои асосии даромаднокии аҳоли дар деҳот таҳқиқ гардида, таносуби тағйирёбии ин даромадҳо соли 2018 нисбат ба соли 2011 таҳлил мегардад, ки аксарияти онҳо динамикаи босуръат афзоишёрӣ доранд. Таркиби даромади умумии хонаводаҳоро дар деҳот таҳқиқ намуда, ба чунин ҳулоса омадан мумкин аст, ки аз ҳама бештар нафақа, трансфертҳои иҷтимоӣ ва даромад аз моликият афзуда, ҳиссаи кумакпулӣ, дигар пардохтҳо ва ё даромад аз хоҷагӣҳои ёрирасони шахсӣ кам гардидааст. Динамикаи тағйирёбии даромади умумии аҳолии деҳотро дар ҷадвали зерин дида мебароем:

Ҷадвали 2.3. Таркиби даромади умумии хонаводаҳои деҳот

(ба ҳисоби миёна ба як узви хонавода дар як моҳ, бо сомонӣ)

	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	соли 2018 нисбат ба соли 2011 (%)
ҷамъи даромад	219,87	255,79	289,77	308,74	280,67	343,75	361,16	399,35	181,6
суръати афзоиши даромадҳо (занҷирӣ)	-	1,16	1,13	1,03	0,90	1,22	1,05	1,10	181,6
аз он ҷумла:	75,04	88,29	103,20	115,92	122,10	132,17	142,78	161,65	2,1 мар
1. даромадҳои меҳнатӣ									
2. трансфертҳои иҷтимоӣ	9,26	11,55	15,44	20,93	22,41	21,8	24,4	25,51	2,7 мар
аз онҳо: <i>нафақа</i>	8,76	11,09	14,82	18,29	18,66	20,96	23,83	24,98	2,8 мар
кӯмакпулӣ ва дигар пардохтҳо	0,50	0,46	0,62	0,54	0,77	5,02	3,01	0,02	4,0 мар
3. даромад аз хоҷагии ёрирасони шахсӣ, аз ҷумла мадохилоти натуралӣ (асл)	61,18	67,94	73,38	46,85	20,85	58,82	26,67	30,12	49,2
4. даромад аз фурӯши амволи ғайриманқул	0,05	0,45	0,83	0,20	0,08	0,21	0,47	0,11	2,2 мар
5. даромад аз моликият	0,05	0,21	0,08	0,16	0,22	0,22	0,28	0,14	2,8 мар
6. дигар мадохилот	74,29	87,35	96,84	98,16	81,26	96,03	126,88	181,71	2,4 мар

Сарчашма: Аз тарафи муаллиф, дар асоси нишондиҳандаҳои асосии таҳқиқоти буҷети хонаводаҳо тартиб дода шудааст, Душанбе 2019.

Аз маълумотҳои дар ҷадвал дарҷгардида бармеояд, ки дар маҷмӯъ, даромади хонаводаҳои деҳот дар соли 2018 нисбат ба соли 2011 81,6 фоиз

зиёд гардида, аз ҷумла, даромадҳои меҳнатӣ 2,1 маротиба, трансфертҳои иҷтимоӣ 2,7 маротиба, нафақа 2,8 маротиба, даромад аз фурӯши амволи ғайриманқул 2,2 маротиба, даромад аз моликият 2,8 маротиба ва дигар даромадҳо 2,4 маротиба афзудаанд. Кӯмакпулӣ то 60 фоиз ва даромад аз хоҷагҳои ёрирасони шахсӣ 51 фоиз кам гардидааст, ки сабаби асосиаш тағйир ёфтани сохтори даромадҳои аҳолии деҳот ва коҳиш ёфтани фурӯши маҳсулоти хоҷагии қишлоқ дар шакли натуралӣ мебошад. Суръати миёнасолонаи афзоиши даромадҳоро дар ин муддат бо ду усули миёнаи геометрӣ ҳисоб менамоем.

$$1. \bar{X} = \sqrt[n]{\prod_k} = \sqrt[7]{1,16 * 1,13 * 1,03 * 0,90 * 1,22 * 1,05 * 1,10} = \sqrt[7]{1,71} = 1,07$$

ё 107 фоизро ташкил намудааст.

$$2. \bar{X} = \sqrt[s-1]{\frac{399,35}{219,87}} = \sqrt[8]{1,816} = 1,088 \text{ ё } 108,8 \text{ фоизро ташкил намудааст, ки ҳар сол ба}$$

ҳисоби миёна аз 7 то 8,8 фоиз афзоишро дар бар гирифтааст.

Акнун сохтори даромади умумии хонаводаҳоро бо истифода аз коэффитсиенти тафовути сохтории Гатева таҳлил карда мebarоем. Дар ҷадвали зерин қисман тағйирот ворид гардидааст.

Ҷадвали 2.4. Сохтори даромади умумии хонаводаҳо (аҳолии деҳот бо %)

	2011	2018	(W _{i1} - W _{i0})	(W _{i0}) ²	(W _{i1}) ²	(W _{i1} - W _{i0}) ²
аз он ҷумла:						
1. даромадҳои меҳнатӣ	0,341	0,405	0,064	0,116	0,164	0,004
2. трансфертҳои иҷтимоӣ	0,042	0,064	0,022	0,002	0,004	0,000
аз онҳо: нафақа	0,04	0,063	0,023	0,002	0,004	0,001
кумакпулӣ ва дигар навъи пардохтҳо	0,002	0,001	-0,001	0,000	0,000	0,000
3. даромад аз хоҷагии ёрирасони шахсӣ, аз ҷумла, мадохилоти натуралӣ (асл)	0,278	0,075	-0,203	0,077	0,006	0,041
4. даромад аз фурӯши амволи ғайриманқул	0,001	0,001	0	0,000	0,000	0,000
5. даромад аз моликият	-	0,001	0,001		0,000	0,000
6. дигар мадохилот	0,338	0,455	0,117	0,114	0,207	0,014
Σ	1	1		0,311	0,385	0,060

Сарчашма: Аз тарафи муаллиф, дар асоси нишондиҳандаҳои асосии таҳқиқоти буҷети хонаводаҳо, Душанбе–2019 тартиб дода шудааст.

$$K_r = \sqrt{\frac{\sum (w_1 - w_0)^2}{\sum w_1^2 + \sum w_0^2}} = 0,29$$

Барои таҳлили сохтори даромад ва хароҷоти аҳоли, ки бо сатҳи зиндагии он алоқамандии бевосита дорад, нишондиҳандаҳои тафовути сохторӣ, аз ҷумла, коэффитсиенти интегралӣ тафовути сохтории Гатева истифода мегардад. Бо истифода аз ин коэффитсиент сохтори даромади хонаводаҳоро дар сатҳи деҳот таҳлил менамоем. Таҳлили сохтори даромади умумии хонаводаҳои дар сатҳи деҳот муайян намуд, ки дар соли 2018 нисбат ба соли 2011 тағйироти назаррасе дар сохтори даромади хонаводаҳо ба вуҷуд омадааст, ки бо ифодаи фоизи ин тағйирёбӣ ба 29%-баробар аст.

Таҳқиқи илмӣ сатҳи зиндагии аҳоли дар деҳот бо ошкор ва муайян намудани тафриқа ё дифференсиатсия дар сатҳи даромади табақаҳои гуногуни иҷтимоӣ аҳолии деҳот алоқаманд аст. Бинобар ин, дар таҳқиқи илмӣ ин масъала нишондиҳандаҳои гуногун, ба монанди коэффитсиенти Чинӣ ва қатъаттаи Лоренс воситаи асосии омӯзиши ин масъала ба ҳисоб меравад. Коэффитсиенти дифференсиатсия ва ё тафрикаи даромадҳои аҳоли қимати калонтаринаш ба як дар мавриде баробар буда метавонад, ки тафриқа бениҳоят зиёд бошад ва инро дар шакли нақшавӣ қатъаттаи Лоренс ифода менамояд. Дар сатҳи иқтисоди миллӣ ва байналмилалӣ ин нишондиҳандаҳо истифода гардида, вобаста ба ин раддабандии давлатҳо аз руи мавқеашон муайян карда мешавад. Ин нишондиҳандаро дар таҳқиқи омории аҳолии деҳот низ ба таври васеъ истифода бурдан мумкин аст. Барои ҳисоби ин нишондиҳандаҳо ба ҷадвали тақсмоти аҳолии деҳот аз рӯи андозаи даромади пулиашон қисман тағйирот ворид карда шудааст.

Ҷадвали 2.5. Ҳисоби коэффитсиенти Чинӣ ва Лоренс

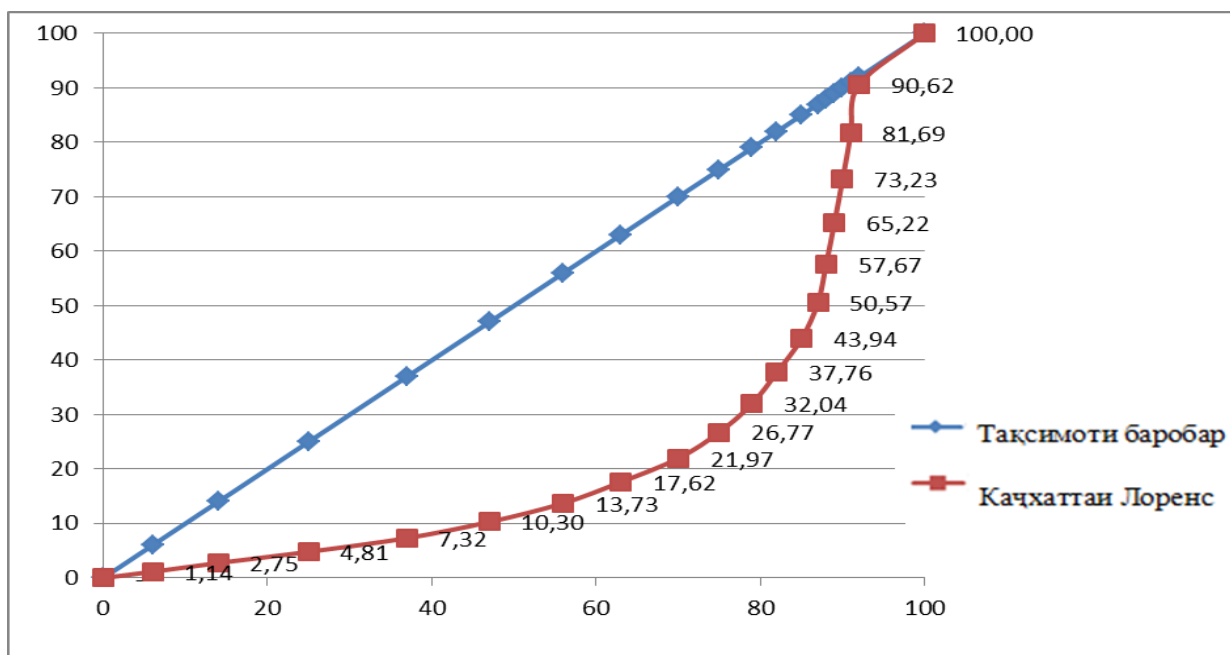
Даромади пулӣ дар як моҳ ба ҳисоби миёна (сомонӣ)	W_i	$CumW_i$	Нишондиҳандаи миёна (X)	$X_i W_i$	$\frac{X_i W_i}{\sum X_i W_i} = Y_i$	$CumY_i$	$W_i CumY_i$	$W_i Y_i$	$[Y_i - W_i]$
То ---120	0,06	0,06	100	6,40	0,018	0,018	0,001	0,001	0,046
120,01--160,0	0,08	0,14	140	10,92	0,031	0,049	0,004	0,000	0,047
160,01--200,0	0,11	0,25	180	19,98	0,057	0,106	0,012	0,001	0,054
200,01--240,0	0,12	0,37	220	25,30	0,072	0,178	0,020	0,002	0,043
240,01--280,0	0,10	0,47	260	26,26	0,075	0,253	0,026	0,003	0,026
280,01--320,0	0,09	0,56	300	26,70	0,076	0,328	0,029	0,003	0,013
320,01---360,0	0,07	0,63	340	25,16	0,072	0,400	0,030	0,002	0,002
360,01--400,0	0,07	0,70	380	25,08	0,071	0,471	0,031	0,002	0,005
400,01--440,0	0,05	0,74	420	18,90	0,054	0,525	0,024	0,001	0,009
440,01--480,0	0,04	0,78	460	16,56	0,047	0,572	0,021	0,001	0,011
480,01---520,0	0,03	0,81	500	16,00	0,045	0,618	0,020	0,001	0,013
520,01--560,0	0,03	0,84	540	15,12	0,043	0,661	0,018	0,001	0,015
560,01--600,0	0,02	0,86	580	13,34	0,038	0,698	0,016	0,000	0,015
600,01--640,0	0,02	0,88	620	9,92	0,028	0,727	0,012	0,000	0,012
640,01--680,0	0,01	0,89	660	7,13	0,020	0,747	0,008	0,000	0,009
680,01--720,0	0,01	0,90	700	9,80	0,028	0,775	0,011	0,000	0,014
720,01--760,0	0,01	0,91	740	7,10	0,020	0,795	0,008	0,000	0,011
760,01--800,0	0,01	0,92	780	7,33	0,021	0,816	0,008	0,000	0,011
800,01 ва зиёда	0,08	1,00	820	64,78	0,184	1,000	0,079	0,006	0,105
Σ	1,00			351,78	1,000		0,376	0,025	0,463

Сарчашма: Аз тарафи муаллиф, дар асоси маълумотҳои омили солони Чумхурии Тоҷикистон, Агентии омили назди Президенти Чумхурии Тоҷикистон тартиб дода шудааст, Душанбе 2019.

Дар асоси маълумотҳои натиҷаи таҳқиқоти бучаи хонаводаҳо коэффитсиенти Чинӣ ва Лоренсро ҳисоб менамоем. Ин нишондиҳанда чунин кимат дорад:

$$G=1-2\sum W_i Cum Y_i + \sum W_i Y_i = 1-2*0,376+0,025=0,273; \quad L=\sum [Y_i - W_i]/2=0,463/2=0,232$$

Аз натиҷаи таҳқиқи оморӣ сатҳи даромадҳои аҳолии деҳот ба хулоса омадан мумкин аст, ки тафрикаи зиёде дар сатҳи даромадҳо дида намешавад ва шакли нақшавии тафрикаи даромадҳоро дар байни табақаҳои гуногуни аҳолии деҳот ба воситаи қатъаттаи Лоренс ифода намудан мумкин аст. Тафрика аз тақсими баробарандоза дар масофаи наҷандон дур ҷойгир шуда, коэффитсиенти Чинӣ ба 0,23 баробар буда, фарқнокии зиёде дар сатҳи даромадҳои аҳолии деҳот дида намешавад. Дар шакли диаграмма ин дифференсиатсия чунин мебошад:

Диаграммаи 2.2. Қатъаттаи Лоренс.

Сарчашма: Аз тарафи муаллиф, дар асоси маълумотҳои нишондиҳандаҳои асосии таҳқиқоти бучети хонаводаҳо таҳия карда шудааст, Душанбе 2019.

Истифодабарии коэффитсиенти Чинӣ ва қатъаттаи Лоренс барои аҳолии деҳот дар шакли графיקии тасвири маълумотҳо бори дигар исбот намуд, ки, воқеан, тафрикаи зиёде дар сатҳи даромадҳои аҳолии деҳот дида намешавад ва ин қатъатта аз тақсими баробарандоза дар масофаи чандон

дур ҷойгир нашудааст. Албатта, дар бехтаршавии сатҳ ва сифати зиндагии аҳоли нақши асосиро ҳолати даромадҳои аҳоли мебошад ва ба андешаи муаллиф мафҳуми сифати зиндагӣ нисбати мафҳуми сатҳи зиндагӣ васеъ мебошад. Зери мафҳуми сатҳи зиндагӣ параметрҳои объективӣ, аз қабili сатҳи даромад, дастрасӣ ба хизматрасонӣ сифати муҳити атроф ва ғайраро дарбар гирифтааст. Мафҳуми сифати зиндагӣ ба ғайр аз параметрҳои объективӣ, инчунин, аз баҳои субъективӣ, аз қабili дараҷаи қонеъгардонии талаботҳои аҳоли, дараҷаи шиддатнокии иҷтимоӣ, дараҷаи озодӣ ва ғайра иборат аст. Ба андешаи муаллиф, барои таҳқиқи омории сатҳи зиндагии аҳолии деҳот дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон вобаста ба дастрасии маълумотҳои омили расмӣ гурӯҳи нишондиҳандаҳои зерин истифода бурда мешаванд, ки дар расми 2.2. оварда шудаанд:

Расми 2.2. Баҳои сатҳи зиндагии аҳолии деҳот дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Сарчашма: Аз тарафи муаллиф тартиб дода шудааст.

Ба андешаи муаллиф, баъд аз таҳқиқи илмӣ ин масъала ҷузъҳои нисбатан муҳими сатҳи зиндагиро бо назардошти хусусиятҳои аҳолии деҳот чунин чудо намудан мумкин аст:

- саломатӣ ва дарозумрии аҳоли;
- кифоягии неъматҳои моддӣ;
- дастрасӣ ба хизматрасонии моддӣ (маориф, нигоҳдории тандурустӣ, фарҳанг, хизматрасонии давлатӣ);
- дастрасӣ ба манзили сифатнок;
- дастрасӣ ба зерсохторҳо (нақлиёт, алоқа);
- сатҳи бехатарии ҳаёт (сатҳи ҷинояткорӣ, озодии шаҳрвандон);
- сифати муҳити атроф.

2.3. Нишондиҳандаҳои интегралӣ сатҳи зиндагӣ ва қашшоқии аҳолии деҳот

Дар таҳқиқоти оморӣ барои омӯзиш ва баҳодиҳии сатҳи зиндагии аҳоли аз нишондиҳандаҳои гуногуншакл истифода мебаранд, ки онҳоро дар як шакли умумикардашуда ё ягона пешниҳод намудан мумкин аст. Яъне, ин нишондиҳандаҳоро дар шакли омехтакардашуда ва ё интегралӣ, ки фарогири тамоми паҳлуҳои зиндагии аҳолии деҳот мебошанд, пешниҳод намудан мумкин аст.

Индекси камбизоатӣ чун қоида бо индекси таваррум ва суръати афзоиши даромади аҳоли муқоиса карда мешавад. Бо мақсади паҳншавии камбизоатӣ дар минтақаҳои гуногун мафҳуми минтақаи камбизоатӣ, ки шумораи зиёди камбизоатон дар он ҷойгиранд, фаҳмида мешавад. Ҳамчунин, ба минтақаи камбизоатӣ чунин ҳудудеро дохил менамоянд, ки дар он сатҳи камбизоатӣ аз нишондиҳандаи миёнаи барои давлат қабулгардида ё нишондиҳандаи муқарраргардида зиёд мебошад²⁶.

Ба ақидаи мо, ҳангоми баҳодиҳии сатҳи зиндагии аҳолии деҳот беҳтар мебуд, ки аз низоми ягонаи нишондиҳандаҳои интегралӣ зерин истифода бурда шавад.

²⁶ Мирзоев С.С., Холов Р. Ш. Омори иҷтимоӣ – иқтисодӣ. Васоити таълимӣ / С.С. Мирзоев, Р.Ш. Холов – Душанбе, 2016. – 320с. – 132 с.

Расми 2.3. Нишондиҳандаҳои интегралӣ сатҳи зиндагии аҳолии деҳот.

Сарчашма: Аз тарафи муаллиф тартиб дода шудааст.

Шарҳи оморӣ ҳар нишондиҳандаи интегралро дар алоҳидагӣ пешниҳод месозем.

1. Нишондиҳандаҳои инфиродӣ (фардӣ), ки сатҳи қонеъгардонии талабот ва ё истеъмоли фардиро ифода намуда, дар шакли табиӣ (натуралӣ) ва ё дар шакли арзишӣ (нархӣ) баъзе аз нишонаҳои баҳодиҳии сатҳи зиндагиро инъикос менамоянд (истеъмоли маҳсулоти ғизой: нон, картошка, гӯшт, шир, мева, сабзавот, тухм, моҳӣ, ва ғайра; истеъмоли молҳои фарҳангӣ–маишӣ, таҷҳизоти истифодашон дарозмуддат, истеъмоли нӯшокиҳои алкоголӣ, истифодаи хизматрасонӣ, нақлиёти мусофиркаш, алоқа, хизматрасонии маишӣ, манзилӣ–коммуналӣ, маориф ва ғайра; даромадҳои шахсӣ; даромадҳои умумӣ, таъминот бо манзил (м.кв ба 1 нафар); ғизонокии маҳсулоти ғизоӣ, ки истеъмол карда мешавад).

2. Нишондиҳандаҳои синтетикӣ ва ё умумӣ, ки барои баҳогузориҳои сатҳи зиндагии аҳолии деҳот дар доираи макроиктисодии давлат истифода гардида, онҳо индикаторҳои нархӣ (арзишӣ)-и дорои ҳаҷми зиёди иттилоотнокӣ нисбат ба нишондиҳандаҳои инфиродӣ мебошанд (маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ, даромадҳои пулии аҳолӣ, хароҷоти пулии аҳолӣ, хароҷоти истеъмолии аҳолӣ, музди маоши миёнаи моҳона, дараҷаи музди маоши реалӣ (ҳақиқӣ), даромади пулӣ барои як нафар, хароҷоти пулӣ ба як нафар, андозаи миёнаи нафақапулии миёна, андозаи миёнаи стипендия (идропулӣ), андозаи миёнаи чубронпулӣ, андозаи ҳадди ақалли рӯзгузаронӣ ва ғайра).

3. Нишондиҳандаҳои аналитикӣ (таҳлилӣ), ки таносуб ва сохтори истеъмолот ва даромадҳои аҳолиро муайян намуда, фарқнокии миёни табақаҳои аҳолиро вобаста ба қобилияти харидории даромадҳои пулии аҳолӣ дар бар гирифтаанд: нишондиҳандаҳои сохтори даромадҳо, ҳаққи музди маош ва даромадҳо аз ҷаъолияти соҳибкорӣ, даромадҳои умумӣ, вазни қиёсӣ, даромадҳо аз хоҷагии наздиҳавлигии шахсӣ, вазни қиёсӣ аз даромади моликияти хусусӣ ва вазни қиёсӣ аз трансфертҳои иҷтимоӣ дар шакли даромадҳои пулии аҳолӣ, нишондиҳандаҳои сохтори хароҷот: ҳаққи хароҷоти истеъмолий ва ҳаққи андозҳои ҷамъовариҳо дар шакли хароҷоти пулии аҳолӣ, нишондиҳандаҳои сохтори хароҷоти истеъмолий, вазни қиёсии хароҷот барои харидани маҳсулоти ғизоӣ, маҳсулоти ғайри озуқаворӣ, ҳаққи хароҷоти истеъмолий дар шакли даромадҳои пулии аҳолӣ, фарқнокии даромадҳо ва ҳадди ақалли рӯзгузаронӣ, коэффитсиенти фондҳо, коэффитсиенти детсилии дифференсиатсияи даромадҳо ва хароҷот, коэффитсиенти концентратсияи Ҷинӣ, вазни қиёсии хоҷагиҳои манзилӣ бо даромадҳои камтар аз ҳадди ақалли рӯзгузаронӣ, коэффитсиенти сатҳи камбизоатӣ ва ғайраҳо.

4. Нишондиҳандаҳои интегралӣ ва ё (умумикардасуда) сатҳи зиндагии аҳолии деҳот. Дар мавриди ҳисоби онҳо зарур аст, иттилооти ниҳоят зиёди гуногун ҷамъоварӣ карда шавад, ки онҳо дар нишондиҳандаҳои

инфироӣ, синтетикӣ ва аналитикӣ ифода гарданд ва чунин нишондиҳанда индекси рушди иқтисодии инсонӣ ба ҳисоб меравад.

Албатта, тағйирёбии сатҳи зиндагӣ бевосита ба истеъмолот ва хароҷоти аҳоли алоқамандии зич дошта, ин масъала дар сатҳи аҳолии деҳот бояд таҳқиқ гардад.

Ба ғайр аз хароҷоти пули воридшаванда, инчунин, истифодаи молҳо бо ифодаи натуралӣ ба ҳисоб гирифта мешавад, ки чунин аст:

❖ **молҳои озуқаворӣ.** Аз рӯи 20 гурӯҳи молҳо (78 навъи маҳсулоти истеъмоли). Мисол: гурӯҳи «Гӯшт ва маҳсулоти гуштӣ» 13 навъи маҳсулоти хӯроквориро дарбар мегирад. Истеъмолот бо назардошти сифат, таркиб ва ғизонокӣ таҳлил карда мешавад.

❖ **молҳои ғайриозуқаворӣ.** Мушоҳида аз рӯи 18 гурӯҳи молҳо (либос, матоъ, пойафзол, дастгоҳҳои радио, телевизор ва дигарҳо) гузаронида мешавад.

Дар ин асос ҳисоб карда мешавад:

✓ истеъмоли маҳсулоти хӯрокаи алоҳида ба ҳар сари аҳоли;

✓ таъминоти аҳоли бо молҳои ғайрихӯрока (ба 100 оила, ба 1000 нафар) барои мамлакат, минтақаҳо, шаклҳои хоҷагиҳои хонаводагӣ.

Қобилияти харидории аҳоли аз рӯи даромадҳои пулии он, эквиваленти моли навъҳои гуногуни (ё ин ки маҷмӯи) молҳо ва хизматрасоние, ки бо даромади пулии миёна ба ҳар сари аҳоли харидорӣ намудан мумкин аст:

$$KX = DP : H_i \quad (3)$$

дар ин ҷо: ДП – даромади пулӣ ба ҳар сари аҳоли ба ҳисоби миёна H_i - нархи миёнаи моли I - ум мебошад.

Дар асоси маълумотҳои омори расмӣ ҳаҷми даромадҳои аҳоли ва ба ҳисоби миёна динамикаи тағйирёбии онро ба ҳар нафар аҳоли таҳлил намуда, ба хулосае омадан мумкин аст, ки дар воқеъ, ба ҳисоби миёна даромади ҳар як нафар аҳолии деҳот босуръат афзуда истодааст.

Чадвали 2.6. Динамикаи даромади аҳоли ва даромад ба ҳисоби миёна ба як ҳар нафар аҳоли

Нишондиҳанда	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	Тағйирёбӣ дар соли 2018 нисбат ба соли 2012
Даромад, ҳамагӣ (млн.сом)	20161,2	22343,2	24196,5	25569,8	31373,0	37247,5	41083,9	2,0 мар.
Ба ҳисоби миёна ба ҳар як нафар аҳоли (сом)	2552,9	2767,7	2930,6	3025,4	3628,2	3919,7	4550,3	1,8 мар.
Суръати афзоиши даромадҳо ба ҳар як нафар бо %:	-	8,4	5,8	3,2	19,9	8,0	16,1	7,7 б.ф.
Афзоиши мутлақи даромадҳо ба ҳар як нафар (сом)	-	214,8	162,9	94,8	602,8	291,5	630,6	415,8

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф аз рӯи маълумотҳои омили солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2019. Саҳ. 118.

Аз маълумотҳои дар чадвал дарҷ гардида бар меояд, ки даромади аҳоли дар ин давра 2,0 баробар афзудааст, лекин ба ҳисоби миёна ба ҳар як нафар аҳоли 1,8 баробар зиёд шуда, суръати афзоиши даромадҳо 7,7%. ва афзоиши мутлақи даромадҳо ба ҳар як нафар аҳоли 415,8 сомонро ташкил кардааст. Таҳқиқи ин масъала аз он гувоҳӣ медиҳад, ки, воқеан, тамоюли зиёд гардидани даромадҳо ва беҳтаршавии сатҳи зиндагӣ ба назар мерасад.

Дар низомии нишондиҳандаҳои интегралӣ сатҳи зиндагии аҳолии деҳот мавқеи махсусро нишондиҳандаи амволи андӯхта ва таъминоти аҳоли бо манзил ишғол менамояд. Сарчашмаи иттилоот оид ба ин масъала маълумотҳои таҳқиқоти бучети хонавода доир ба ҳаҷми амволи хонавода ва оид ба шароити манзилии аҳоли—омори хоҷагиҳои манзилӣ-коммуналӣ, барӯйхатгирии аҳоли, таҳқиқоти интихобӣ, СҲМ шуда метавонад. Шароити манзилии аҳолии деҳот як воситаи асосии беҳдошти сатҳи зиндагӣ буда, бо назардошти фонди умумии манзил ва дастрасии аҳоли ба манзили истиқоматӣ дар деҳот ҳолати воқеии ин масъала ошкор мегардад. Дар муқоиса бо аҳолии шаҳр, ки ба ҳисоби миёна ба як нафар сокини он 10,9 метри мураббаъ фонди манзил мувофиқ меояд, дар деҳот ҳолати таъминоти аҳоли ба манзили истиқоматӣ беҳбудиро меҳақад.

**Ҷадвали 2.7. Шароити манзилии аҳолии деҳот (дар охири сол
млн.м²)**

Нишондиҳанда	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	Тағйирёбӣ, соли 2018 дар муқоиса бо соли 2012
Фонди манзили деҳот (ҳамагӣ): аз он ҷумла:	58,5	59,0	59,6	60,4	61,9	64,3	65,6	7,0
Фонди манзили давлатӣ, ҷамъиятӣ, фонди кооперативҳои сохтмони манзил	0,3	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,1	-0,2
Дар ихтиёри шахсии шаҳрвандонбуда	58,2	58,8	59,4	60,2	61,7	64,1	65,5	7,3
Ба ҳисоби миёна ба ҳар сокини деҳот м ²	10,1	10,0	9,8	9,6	9,6	9,9	9,8	-0,3

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф аз рӯи маълумотҳои омили солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе 2019, Саҳ. 176.

Тавре ки аз натиҷаи таҳқиқи масъала бармеояд, ҳолати нисбатан зиёд гардидани ҳаҷми умумии фонди манзил дар деҳот ба назар мерасад, лекин дар таносуб бо афзоиши шумораи аҳолии деҳот ин нишондиҳанда кам мебошад. Ба ҳисоби миёна ҳаҷми манзили истиқоматӣ нисбат ба ҳар як сокини деҳот дар соли 2018 дар муқоиса ба соли 2012 0,3 метри мураббаъ кам гардидааст. Ба ҳисоби миёна ба ҳар як сокини деҳот 9,8 метри мураббаъ манзил рост меояд, ки дар муқоиса бо аҳолии шаҳр ин нишондиҳанда 1,1 метри мураббаъ ба ҳар як сокин камтар аст.

Дар зери мафҳуми фонди манзил ҳамаи манзилҳои истиқоматӣ, новобаста аз шакли моликиятшон, аз ҷумла, хонаҳои истиқоматӣ, хонаҳои махсус (хобгоҳҳо, меҳмонхона, паноҳгоҳҳо, биноҳо барои истиқомати муваққатии гурезаҳо ва маҷбуран кучонидаҳо, хона барои пиронсолони танҳо, хона-интернатҳо ва ғайра), ҳуҷраҳо ва дигар манзилҳои истиқоматии барои зиндагӣ намудан коршоямро мефаҳманд. Ба таркиби фонди манзил биноҳо барои истироҳат, истиқомати муваққатӣ ва мавсимӣ таъйиншуда: бўстонсаройҳо, хона-боғҳои тобистона, базаҳои сайёҳӣ ва варзишӣ, хонаҳои истироҳатӣ, осоишгоҳҳо, вагонҳои роҳи оҳан ва дигарҳо мансуб намешаванд.

Дигар нишондиҳандаи интегралӣ, ки сатҳ ва сарҳади камбизоатиرو дарбар гирифтааст, сабади истеъмоли мебошад. Сабади истеъмоли маҷмӯи минималии маҳсулоти хӯрока ва ғайрихӯрока ва ё хизматрасонӣ буда, барои нигоҳдории саломатии инсон ва таъмини фаъолияти ҳаётии он зарур ҳисобида мешаванд. Сабади истеъмолиро барои гурӯҳҳои асосии иҷтимоӣ–демографии аҳолии деҳот, аз ҷумла, аҳолии қобили меҳнат, нафақахӯрон, кӯдакон на камтар аз як бор дар 5 сол муайян меkunанд, ки он дарбар мегирад;

-маҳсулоти озуқа-ҳангоми муайян кардани маҷмӯи маҳсулоти озуқа меёриҳои илман асоснокшудаи талаботи ҳадди ақалли гурӯҳҳои иҷтимоӣ демографии аҳоли ба маводи ғизой, инчунин, таркиби кимиёвӣ ва арзиши ғизонокии маҳсулоти озуқа ба назар гирифта мешавад. Ба маҳсулоти озуқа нон ва маҳсулоти нонӣ, картошка, сабзавот ва маҳсулоти ползӣ, меваи тару тоза, қанд ва маҳсулоти қандӣ, гӯшт ва маҳсулоти гуштӣ, моҳӣ ва маҳсулоти аз он тайёркарда, шир ва маҳсулоти ширӣ, тухм, рағани растанӣ, маргарин ва дигар навъи маҳсулот мансуб мегардад. Масалан, меёри минималии маҳсулоти нонӣ барои аҳолии синни қобили меҳнат 152 кг дар як сол; барои нафақахӯрон 119 кг; барои кӯдакон 96 кг дар як сол муайян карда шудааст;

-молҳои ғайриозуқа-ҳангоми муайян кардани маҷмӯи маҳсулоти ғайриозуқа, ки ба таркиби сабади истеъмоли дохил мешаванд, қонёгардонии талаботи ҳадди ақалли ҳаётан муҳими гурӯҳҳои асосии иҷтимоӣ демографии аҳоли ба маҳсулоти ғайриғизой бо назардошти хусусиятҳои чинсӣ синнусолӣ ва либос, инчунин, барои ташкили чорабиниҳои фарҳангии маишӣ ба назар гирифта мешавад. Меёри ин молҳо бо назардошти муҳлати фарсудашавиашон муайян карда мешавад;

-хизматрасонӣ-ҳангоми муайян намудани маҷмӯи хизматрасонии дар таркиби сабади истеъмоли вуҷуддошта, қонё намудани талаботи ҳадди ақали аҳоли ба хизматрасонии манзилию коммуналӣ, маишӣ, нақлиётӣ ва алоқа ба назар гирифта мешавад. Ба хизматрасонии манзилию коммуналӣ-таъминот бо манзил, гармкунии марказонидашуда, таъминоти оби гарм ва

хунук, таъминоти газ, нерӯи барқ, хизматрасонии нақлиётӣ ва дигар навъҳои хизматрасонӣ мансуб мешавад.

Ҳадди ақалли зиндагӣ—**баҳои арзиши сабади истеъмоли, инчунин, пардохт ва чамъовариҳои ҳатмӣ (Қонуни ҚТ «Дар бораи ҳадди ақалли зиндагӣ» АМОҚТ с. 2009, №5, мод. 328).** Вобаста аз таъиноти мақсаднок ҳадди ақалли зиндагӣ ба навъҳои зерин тақсим карда мешавад:

- ба ҳар як нафар аҳоли;
- аз рӯи гурӯҳҳои асосии иҷтимоию демографӣ.

Ҳадди ақалли зиндагӣ дар тамоми ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон ва минтақаҳои он, бо ҷудо кардани аҳоли ба сокинони шаҳр ва деҳот, инчунин, бо назардошти хусусиятҳои ҷуғрофию иқлимӣ ва хусусиятҳои дигари истеъмоли неъматҳои моддӣ ва истифодаи хизматрасонӣ ба аҳоли дар маҷмӯъ муайян карда мешавад, ки ба ҳисоби миёна арзиши он ба 468 сомонӣ баробар доништа мешавад. Нишондиҳандаи мазкур дар асоси таҳқиқот бо назардошти нархҳо муайян гардида, расман аз ҷониби мақомоти давлатӣ тасдиқ нагардидааст.

Акнун ба таҳқиқи нишондиҳандаҳои умумии макроиқтисодӣ, ММД, даромади миллӣ, даромади ҳолиси миллии дар ихтиёри худ дошта мепардозем. Барои омӯзиши динамикаи сатҳи зиндагӣ ва баҳои муқоисавӣ дар минтақаҳо ҳаҷми ММД бо ифодаи воқеӣ (нархҳои доимӣ) ба ҳар сари аҳоли ҳисоб карда мешавад; барои муқоисакунии байналмилалӣ бо доллари ШМА дар асоси қобиляти ҳампоягии пули миллӣ ин нишондиҳандаро ҳисоб менамоем. Камбудии ин нишондиҳандаҳо аз он иборат аст, ки унсурҳои бевосита ба сатҳи зиндагӣ алоқаманд набударо, ба монанди хароҷот барои нигоҳдории дастгоҳи давлатӣ ва дигар хароҷотро низ дарбар гирифтааст.

Аз рӯи маълумотҳои дар ҷадвали 2.8. овардашуда ММД ва даромади миллиро дида мебароем.

Чадвали 2.8. Маълумот оид ба ММД ва даромади миллӣ²⁷

Солҳо Нишондиҳандаҳо	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	соли 2018 нисбат ба соли 2011
ММД бо нархҳои амалии солҳои мувофиқ, млрд сомонӣ	30,1	36,2	40,5	45,6	48,4	54,5	61,1	68,8	2,3 мар.
Даромади миллӣ, млрд. Доллар	7,9	9,6	12,0	12,2	10,0	8,7	9,5	10,3	1,3 мар.

Сарчашма: Аз тарафи муаллиф тартиб дода шудааст. Аз рӯи маълумотҳои омили солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Агенсии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2019.

Аз чадвали 2.8. аён аст, ки ММД дар муддати таҳқиқшаванда ҳамасола афзуда, соли 2018 нисбат ба соли 2011 бо нархҳои амалии ин солҳо мувофиқан 2,3 маротиба зиёд гардидааст. Даромади миллӣ аз соли 2011 то соли 2014 афзуда, ҳамзамон, аз соли 2014 то соли 2016 тамоюли камшавӣ дошта, баъдан, дар соли 2018 каме афзудааст. Дар соли 2018 даромади миллӣ нисбат ба соли 2011 ҳамагӣ ба андозаи 1,3 баробар зиёд шудааст.

Албатта, бе назардошти нишондиҳандаҳои демографӣ ҳолати сифатии зиндагиро тасаввур кардан ғайриимкон аст. Ин нишондиҳандаҳо ба монанди коэффитсиенти фавти тифл, эҳтимолияти дарозумрӣ дар вақти таваллуд, ҳолати пиршавӣ ва фавти модару кӯдак мебошанд, ки бахусус дар деҳот омӯзиши ин масъала аҳамияти бештареро касб менамояд. Ин нишондиҳандаҳоро ҳамчун мафҳумҳои асосии тавсифкунандаи сатҳ ва сифати зиндагии аҳоли медонанд, ки инъикоскунандаи ҳолати воқеӣ мебошанд.

Мафҳуми дигари истифодашаванда аз низоми нишондиҳандаҳои интегралӣ индекси арзиши ҳаёт мебошад. Индекси арзиши ҳаёт аз динамикаи нархи истеъмоли ва таркиби истеъмолот вобаста буда, бо тарзҳои гуногун ҳисоб карда мешавад. Яъне, аз маҷмӯи неъматҳои моддӣ (сабади истеъмоли), барои гурӯҳи муайяни синнусолии аҳоли ва арзиши сабади истеъмоли, ки бо нархҳои ҷорӣ ва базисӣ муқоиса карда мешавад. Ҳамзамон, дар таҷрибаи байналмилалӣ индекси рушди неруи инсонӣ бо назардошти омилҳои ҷинсӣ

²⁷ Омили солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. // Маҷмӯаи омили, – Душанбе, АОПҚТ, 2018-168 с.

низ истифода мегардад. Яъне, ҳар як индекси таркибӣ барои мардон ва занон дар алоҳидагӣ ҳисоб карда мешавад. Дар ин ҳолат ба ҷои ММД-и воқеӣ ба ҳар сари аҳолии бузургии даромади ба даст оварда бо доллари ШМА аз рӯи қобилияти харидорӣ истифода бурда мешавад. Ҳамаи нишондиҳандаҳои зикршуда дар таҳқиқи сатҳи зиндагии аҳолии деҳот татбиқ мегарданд, лекин дар ҳолати набудани маълумотҳои зарурии оморӣ ҳисоби ин нишондиҳандаҳо ғайриимкон аст. Ҳамзамон, коркарди низоми нишондиҳандаҳои сатҳ ва сифати зиндагии аҳолии деҳот барои таҳлили ҳолати иҷтимоӣ–иқтисодӣ ва рушди ҷамъияти ҳозира аҳамияти аввалиндараҷа дорад. Ба кадом самт иқтисод рушд мекунад ва то кадом андоза рушди иқтисодӣ болоравии сатҳи зиндагиро дар деҳот таъмин менамояд, инҳо масъалаҳои муҳиме мебошанд, ки дар раванди таҳқиқот бо истифода аз моделҳои гуногуни оморию риёзӣ ошкор мегарданд. Ин масъалаҳое мебошад, ки таҳқиқу таҳлили объективонаи онҳо барои донишмандони сатҳи зиндагӣ зарур аст. Ҳалли ин масъалаҳо бояд асоси рушди иқтисодиро ба таври максималӣ таъмин намуда, ба болоравии сатҳ ва сифати зиндагии аҳолии мусоидат менамояд.

Дар вобастагӣ бо мавқеъҳои назариявӣ механизмҳои иҷтимоӣ-фарҳангӣ ва демографии сатҳи зиндагии аҳолии деҳот дар ҷаҳорҷӯбаи сиёсати иҷтимоии давлатӣ коркард ва дар амал татбиқ карда мешавад.

Инчунин, ин беҳбудӣ ба афзун шудан ва мустаҳкам гардидани захираҳои меҳнатӣ, ки мусоидат мекунад, боиси рушди иқтисодӣ ва муътадили шароити сиёсӣ ва ҷамъиятӣ мешавад. Ҳар кадоме аз давлатҳои низоми миллии ҷимояи иҷтимоии аҳолии худро коркард ва таҳия менамояд, ки ба талабот ва эҳтиёҷоти онҳо пурра ҷавобгӯ мебошад. Дар радифи сиёсати иҷтимоӣ, дар самти баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳолии нақши муҳимро метавонад сиёсати демографии ба таври оптималӣ таҳия кардашуда бозад, ки он ба танзим намудани масъалаҳо оид ба ташкили оила, беҳтар сохтани низоми тайёр кардани кадрҳо, ҳамкорӣ оид ба кам намудани сатҳи ғавти модару кӯдак ва идоракунии раванди муҳоҷирати меҳнатии аҳолии равона карда шудааст. Дар ин замина як қатор чораҳои таҳиягардида доир ба

баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳоли бо назардошти хусусияти демографӣ, анъана ва расму ойини фарҳангию миллӣ, ҳолат ва таркиби захираҳои меҳнатӣ, имкон дорад, ки бо модели рушди давлатӣ ва шакли сиёсати ҷамъиятӣ вобастагӣ дошта бошанд.

Аз ин нуқтаи назар, пеш аз он ки мундариҷаи механизмҳои иҷтимоӣ–фарҳангӣ ва демографии баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳоли дида баромада шаванд, меҳостем чанд суҳан оид ба ҳолати демографӣ гуфта шавад. Баъзе аз индикаторҳои демографӣ дар аввали солҳои татбиқи тағйироти бозорӣ дар Тоҷикистон аз соли 1991 то ба 2000–ум ба таври мусбӣ тавсиф дода намешаванд. Аз ҷумла дар ин давра давомнокии умри аҳолии кишвар яку якбора хеле паст шуд, миқдори зиёди захираҳои меҳнати таҷрибадор тарки кишвар намуда, ба хориҷа мусофират намуданд, сатҳи ғавти кӯдакон ва аҳоли дар синни қобили меҳнат хеле зиёд гардид. Ҳамаи ин ҳолатҳо ҳамрадиқ бо бад гаштани сифати ҳаёти аҳоли, паст гардидани ҳосилнокии меҳнат ва ихтисор шудани музди меҳнат дар сатҳи давлат мушоҳида карда мешуд.

Аз ибтидои солҳои 2000–ум, ки дар кишвар давраи бомуваффақи рушд оғоз гардид, охишта–охишта индикаторҳои рушди демографӣ беҳтар шудан гирифтанд. Аз ҷумла, давомнокии миёнаи ҳаёт дар байни аҳолии кишвар то 6,8 сол баланд гардид. Ин нишондиҳанда дар байни мардҳо 7,2 сол ва дар байни занҳо 6,6 сол зиёд гардидааст, ки шаҳодати беҳтаршавии сатҳи зиндагии аҳолии кишвар мебошад. Ҳамзамон, ин тамоюли дарозумрӣ ба аҳолии деҳот низ таъсири мусбати худро расонидааст.

Ҷадвали 2.9. Тағйирёбии дарозумрии эҳтимолӣ дар мавриди таваллуд баъри аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар байни солҳои 2000–ум – 2018-ум

Нишондиҳандаҳо	2000	2005	2010	2015	2016	2017	2018	Соли 2018 нисбат ба соли 2000-ум, сол
Дар маҷмӯъ	68,2	70,6	72,5	73,6	73,7	74,9	75	6,8▲
Мардҳо	66,1	68,1	70,9	71,8	71,9	73,0	73,3	7,2▲
Занҳо	70,3	73,2	74,1	75,6	75,7	76,9	76,9	6,6▲

Сарчашма: Дар асоси маълумотҳои омили солони Ҷумҳурии Тоҷикистон, Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2019.–С. 10.

Солҳои охир давлатҳо бо масъалаҳои рушди иҷтимоӣ ва банақшагирии оила диққати махсус дода истодаанд ва ин масъала дар ҷумҳурии мо низ мавриди таҳқиқи илмӣ қарор гирифтааст. Аниқтар карда гӯем, Ҳукумати кишвар бо сарвариин Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар масъалаи ба танзим даровардани ҳолати демографӣ барномаи махсуси банақшагирӣ ва танзими оиларо ҷорӣ намуд, ки дар он нигоҳдошти генофонди миллат ба стратегияи рушди ҷумҳурӣ ба муддати дурудароз дохил гардида, коркард ва тасдиқ карда шудааст.

Бисёрфарзандӣ дар давраи аввали ислоҳоти иқтисодӣ ба тарзи ҳаёти иқтисодии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон, бахусус, дар деҳот таъсири манфӣ ва ҷиддии худро гузошт. Дар он давра на ҳамаи оилаҳо имконияти пешбурди ҳаёти оилавӣ ва таъмин кардани онро аз ҷиҳати молиявӣ доштанд ва барои рушди босифат иқтисодии инсониро аз даст дода буданд. Ин ҳолатро «Аномалияи демографӣ» ном гузоштанд, ки дар раванди он захираҳои иқтисодӣ танҳо барои мақсадҳои истеъмоли, на барои рушди босифати инсонӣ истифода мешуданд. Дар ҳолати бавучудода нақши назаррасро омили иқтисодӣ–демографӣ бозид.

Ташаккулёбии равандҳои демографӣ на танҳо ба иқтисод ва сатҳи ҳаёти аҳолии қобили меҳнат ба таври манфӣ таъсир мерасонад, балки, ҳамзамон, боиси паст шудани дараҷаи маълумотнокӣ ва маданиятнокӣ миёни аҳолии қобили меҳнат мешавад. Диққати махсус ба масъалаи баланд бардоштани сатҳи фарҳангии маълумотнокии аҳолии қобили меҳнат, бахусус дар деҳот бояд дода шавад.

Дар деҳот ҳаракати аҳолиро ба муқаррарӣ, табиӣ ва механикӣ ҷудо намудан мумкин аст. Ҳаракати муқаррарии аҳоли, яъне тағйирёбии шумораи аҳоли бо таъсири равандҳои муқаррарии иҷтимоӣ–иқтисодӣ, ба монанди таваллуд ва фавт буда метавонад, ки ин ҳолат ба тағйироти захираҳои меҳнатӣ ва нишондиҳандаи коэффитсиенти сарбории демографӣ бевосита таъсир мерасонад. Ҳолати тағйирёбии нишондиҳандаҳои асосии аҳолии деҳотро дар сатҳи ҷумҳурӣ ва минтақаҳои алоҳидаи он дар асоси маълумотҳои омили расмӣ дида мебароем. Дар бобати тағйир ёфтани сохтори

синнусолии аҳоли ва нишондиҳандаи сарбории демографӣ метавон дар асоси маълумотҳои ҷадвали 2.10. хулоса баровард.

Ҷадвали 2.10. Нишондиҳандаҳои асосии аҳолии деҳот дар ҷумҳурӣ ва минтақаҳои он то давраи 1-уми январи соли 2018 (ҳазор нафар)

Нишондиҳандаҳо	Ҷумҳурии Тоҷикистон		ВМКБ		вилояти Суғд		вилояти Хатлон		НТМ	
	ҳамагӣ	бо %	ҳамагӣ	бо %	Ҳамагӣ	бо%	ҳамагӣ	бо%	ҳамагӣ	бо%
Аҳолии аз қобили меҳнат ҷавонтар	2338,6	35,5	56,9	29,4	660,8	33,7	980,5	37,3	640,3	35,5
Аҳолии қобили меҳнат	3896,1	59,1	121,1	62,6	1182,4	60,3	1521,2	57,8	1071,3	59,4
Аҳолии аз қобили меҳнат калонтар	353,5	5,4	15,6	8,0	118,6	6,0	127,9	4,9	91,4	5,1
Ҳамагӣ	6588,2	100	193,6	100	1961,8	100	2629,6	100	1803,0	100
Коэффитсиенти сарбории демографӣ (%0)	690,9		598,7		659,2		728,6		683,0	

Сарчашма: Дар асоси маълумотҳои омили солони Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2019.– С. 25.

Дар асоси маълумотҳои ҷадвали 2.10. чунин хулоса намудан мумкин аст, ки таносуби аҳолии деҳот дар гурӯҳҳои алоҳидаи синну солӣ мувофиқ буда, ҳиссаи аҳолии синни қобили меҳнат дар шумораи умумии аҳоли 59,1 фоизро дар сатҳи ҷумҳури ташкил додааст, лекин ин нишондиҳанда дар минтақаҳо гуногун мебошад. Ҳиссаи аз ҳама бештари аҳолии синни қобили меҳнат дар ВМКБ ба 62,6 фоиз баробар аст, ки аз нишондиҳандаи сатҳи ҷумҳурӣ 3,5 б.ф. зиёд мебошад. Ҳиссаи аз ҳама камтарини аҳолии синни қобили меҳнат дар вилояти Хатлон ба қайд гирифта шудааст, ки ба 57,8 фоиз баробар буда, аз нишондиҳандаи сатҳи ҷумҳурӣ 1,3 б.ф. камтар мебошад. Ҳамчунин, ҳиссаи аз ҳама зиёди аҳолии аз синни қобили меҳнат калон дар ВМКБ буда, 8 фоизро дар бар гирифтааст, ки аз нишондиҳандаи сатҳи ҷумҳурӣ 2,6 б.ф. зиёд мебошад. Тамоюли баръакси афзоиши ҳиссаи аҳолии аз синни қобили меҳнат ҷавон дар вилояти Хатлон ба назар мерасад, ки сатҳи он аз нишондиҳандаи барои ҷумҳурӣ қабулгардида 1,8 б.ф. зиёдтар мебошад. Дар ВМКБ ҳиссаи ин гурӯҳ ба 29,4 фоиз баробар буда, он аз сатҳи ҷумҳуриявӣ 6,1 б.ф. камтар аст. Нишондиҳандаи дигари муҳим, ки ба сатҳи зиндагии аҳолии деҳот вобастагии калон дорад, коэффитсиенти сарбории демографӣ буда, дар сатҳи ҷумҳурӣ бузургии ин нишондиҳанда ба 690,9 ‰ баробар аст.

Нишондиҳандаи аз ҳама хурдтарини сарбории демографӣ дар ВМКБ 588,7 ‰ ва нишондиҳандаи аз ҳама зиёд дар вилояти Хатлон, ки ба 728,6 ‰ баробар аст. Аз ин ҷо хулоса баровардан мумкин аст, ки мушкилии бештар дар масъалаи таъмини сатҳи зиндагӣ вобаста ба қобилияти корӣ ва ҷалби аҳолии қобили меҳнат дар вилояти Хатлон буда, 1000-нафар аҳолии қобили меҳнат 728 нафар аҳолии ғайри синни қобили меҳнатро бояд таъмин кунад. Дар ВМКБ ин рақам 598 нафарро ташкил медиҳад. Аз ин ҷо бармеояд, ки дар натиҷаи ҳар чӣ бештар кам гардидани сарбории индикатори асосӣ ва хулосакунанда дар сатҳи фарҳангии аҳоли дар кулли ҷаҳон шумораи миёнаи муҳлати таҳсили ҳар як фард аз синни 25 солагӣ ва калонтар доништа мешавад. Индекси сатҳи маълумоти олии дар Тоҷикистон нисбати дигар давлатҳои муштаракулманофеъ аз ҳама паст аст. Новобаста аз он, ки шумораи муассисаҳои томактабӣ ва кӯдакон дар муассисаҳои таҳсилоти томактабӣ, аз ҷумла, духтарон тамоюли афзоиш дорад. Агарчӣ 73 фоизи аҳолии мамлакат дар деҳот истиқомат менамояд, лекин ҳамагӣ 34,4 фоизи муассисаҳои таҳсилоти томактабӣ дар деҳот буда, аксарияти кӯдакон аз таълим дар ин муассисаҳо маҳрум мебошанд. Тасдиқи ин гуфтаҳо маълумотҳои омори расмӣ мебошад, ки дар ҷадвали зерин дарҷ гардидаанд.

Ҷадвали 2.11. Муассисаҳои таҳсилоти томактабӣ ва шумораи кӯдакон дар онҳо

Нишондиҳандаҳо	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	Тағйирёбӣ дар соли. 2018 нисбат ба соли 2012
Адади муассисаҳои таҳсилоти томактабӣ	508	527	550	578	602	615	636	1,3 мар.
Аз он ҷумла: дар деҳот	131	145	152	195	201	212	219	1,7 мар.
Ҳиссаи муассисаҳои таҳсилоти томактабӣ дар деҳот (%)	25,8	27,5	27,6	33,7	33,4	34,5	34,4	1,3 мар.
Шумораи кӯдакон дар тамоми муассисаҳои таҳсилоти томактабӣ (ҳаз. наф.)	74,4	80,4	85,8	92,0	91,1	93,1	96,6	1,3 мар.
аз ҷумла: дар деҳот (ҳаз. наф.)	11,5	14,3	15,3	18,3	19,3	19,7	21,2	1,8 мар.
Ҳиссаи шумораи кӯдакони деҳот дар муассисаҳои таҳсилоти томактабӣ (%)	15,4	17,8	17,8	19,9	21,2	21,1	21,9	1,4 мар.

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф аз рӯи маълумотҳои омори солони ҚТ, Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2019.саҳ.43.

Гарчанде ҳиссаи муассисаҳои таҳсилоти томактабӣ тамоюли афзоишбӣ дорад, лекин шумораи кӯдакони ба таълиму тарбия фаро гирифташуда дар ин муассисаҳо соли 2018 дар муқоиса бо соли 2012 ҳамагӣ 30 фоиз зиёд гардидаасту халос. Агар соли 2012 15,4 фоизи кӯдакон дар деҳот ба муассисаҳои таҳсилоти томактабӣ фаро гирифта шуда бошанд, пас соли 2018 ҳиссаи онҳо то 21,9 фоиз зиёд гардидааст, ки 6,5 б.ф. тамоюли афзоишашон мебошад. Шумораи ин муассисаҳо 219 ададро ташкил намуда, дар муқоиса бо соли 2012 1,7 маротиба зиёд гардидаанд, ки афзоиши шумораи кӯдакон дар ин давра дар деҳот 9700 нафарро ташкил карда, шумораи муассисаҳои таҳсилоти томактабӣ ҳамагӣ 88–адад зиёд шудаанд. Агар ин афзоишро ҳамчун мутаносибият қабул намоем, пас дар ҳар як муассисаи таҳсилоти томактабӣ бояд 110 кӯдак фаро гирифта шавад.

Дар миёни ҷузъиёти сатҳи зиндагӣ дар таҷрибаи ҷаҳонӣ дар ҷойи якум сатҳ ва динамикаи тандурустии аҳоли гузошта мешавад, зеро онҳо чун талаботи асосии инсон ва шароити асосӣ барои фаъолияти ӯ баррасӣ ва дида баромада мешаванд. Аз ин нуқтаи назар, яке аз соҳаҳои пешбарандаи сиёсати иҷтимоӣ–иқтисодии давлат соҳаи тандурустӣ доништа мешавад. Бинобар ин, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон Қонун «Дар бораи тиббӣ оилавӣ қабул гардид ва Стратегияи миллии саломатии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҷониби роҳбарияти давлат барои солҳои 2010–2020 тасдиқ гардид. Инчунин, нақшаи стратегии азнавсозии муассисаҳои тандурустии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2011–2020 қабул карда шуд.

Шароит ва ҳолати соҳаи тандурустиро бо назардошти натиҷаҳо ва маблағҳои ҷудошавандаро тавсиф намудан зарур аст. Муҳим аст на танҳо шумораи кати хоби беморон, ки таъминоти он аз 59 кат то 44.9 кат барои 10000 нафар аҳоли аз соли 2005 то соли 2017 кам шудааст, балки ҳама таҷҳизоти тиббӣ ба назар гирифта шавад. Зарур аст, ки ҳамаи фондҳои

асосии соҳаи тандурустӣ таҳқиқ гарданд, на ин ки танҳо шумораи духтурон ки сатҳи зиёд шудани он аз 13 то 18 нафар ба 1000 нафар аз соли 2005 то соли 2016 ба назар мерасад. Инчунин, тамоми кормандони хурди тиббӣ бояд ба ҳисоб гирифта шаванд. Шумораи миёнаи кормандони тиб аз 29 нафари соли 2005 ба 58 нафар барои 10000 нафар аҳоли рост меояд, ки 29 нафар ё 50% зиёд шудааст²⁸. Имрӯзҳо низоми ҳифзи саломатии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон, қорӣ намудани роҳҳои инноватсиониро дар соҳаи ташкил ва амалӣ намудани таҷрибаи пешгирикунӣ талаб мекунад. Бояд дастовардҳои илмӣ ва амалии ватанӣ ва таҷрибаи ҷаҳониро дар масъалаҳои паҳн намудани иттилоот оид ба тарзи ҳаёти солим ва тарғиби он барои омма қорӣ намуд.

Дар ҳолати ба миён омада, ба ақидаи мо, фаъолияти давлат оид ба ҳифзи саломатии аҳоли бояд бо сохторҳои тичоратӣ тақсим карда шавад. Зеро, дар шароити тараққиёти раванди иҷтимоӣ дошта, ки барои Тоҷикистон афзалиятнок ба ҳисоб меравад, сохторҳои бизнес бояд на танҳо масъулияти иқтисодӣ барои фаъолияти худ, инчунин масъулияти иҷтимоиро дар фаъолияти худ ба уҳда дошта бошанд²⁹. Масъалаи тайёр кардан ва таъмин намудани муассисаҳои тиббӣ бо кадрҳои баландихтисос ба гурӯҳи масъалаҳои муҳиме, ки ҳалли таъҷилии ҳудро талаб мекунад, дохил мегардад. Таъмини беҳатарии санитарӣ–эпидемиологӣ яке аз масоили ҳалталаби соҳаи тандурустӣ маҳсуб меёбад, ки дар таркиби он ҳалли масъалаҳои беҳтар гардонидани таъминоти аҳолии қобили меҳнат ва муассисаҳои тиббӣ бо оби босифати нӯшиданӣ, назорати сифати маҳсулоти хӯрокворӣ, молҳои истифодаи умумро дохил мекунад. Дар солҳои охир бо истифодаи технологияҳои муосир дар муассисаҳои тиббӣ усулҳои нави ташхис ва табобат қорӣ карда шудаанд, ки имкон доранд

²⁸ Тандурустӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон Маҷмӯаи оморӣ, Душанбе, АОПҚТ, 2018. С. 5.

²⁹ Облокулов В.М. Хусусиятҳои рушд ва танзими хизматрасониҳо оид ба ҳифзи саломатии аҳоли: дисс. ... барои дарёфти дараҷаи номзади илмҳои иқтисодӣ аз рӯи ихтисоси 08.00.05 / В.М. Облокулов Д., 2019. – С. 105.

шумораи ниёзмандони табобатро дар хориҷи кишвар то ба 70% кам намояд.

Дигар масъалаи муҳиме, ки сатҳи зиндагии аҳолии деҳот ба он алоқамандии зиёд дорад, ин раванди муҳоҷирати меҳнатӣ мебошад, ки таъсири назарраси худро ба беҳтаршавии сатҳи зиндагӣ дар деҳот мерасонад ва онро яке аз манбаҳои асосии беҳтаршавии сатҳи зиндагии аҳоли ва омили таъсиррасон ба он меҳисобанд. Хусусан, дар деҳот, ки мушкилии дарёфти ҷойи кор, сатҳи пасти музди меҳнат, ҳосилнокии пасти меҳнат ва дигар омилҳои номатлуб хеле зиёданд, таъсири ин раванд ба беҳдошти сатҳи зиндагӣ бештар зоҳир мегардад. Дар натиҷаи рушди мунтазами макроиқтисодӣ шиддати муҳоҷирати меҳнатӣ солҳои охир камтар гардида, имконияти дарёфти ҷойи кор дар дохили мамлакат барои аҳолии деҳот рӯз аз рӯз бештар гардида истодааст. Қайд кардан бамаврид аст, ки интиқоли маблағҳои муҳоҷирони меҳнатӣ дар давраи соҳибистиклолии мамлакат барои дар оромӣ нигоҳ доштан, таъмини ҳолати иҷтимоӣ, иқтисодӣ, сиёсӣ ва беҳдошти сатҳи зиндагии аҳоли нақши муҳим бозид. Дар ин давра муҳоҷирон маблағи зиёдро ба ҷумҳури ворид карданд, ки он аз 30 то 40% ММД-и давлатро дар солҳои гуногун ташкил мекард.

Дар шароити мавҷуд набудани низоми инкишофёфтаи суғуртаи иҷтимоӣ ва самаранокии бозори дохилии меҳнатӣ, муҳоҷират ва интиқоли маблағҳо ягона механизми мубориза ба муқобили камбизоатӣ барои бисёри аҳолии Тоҷикистон ба ҳисоб меравад. Интиқоли маблағҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба зиёдшавии истеъмолот ва рушди иқтисодӣ мусоидат менамояд³⁰.

³⁰ Барфиев Қ.Х., Мирзоев С.С., Аъмадов Ф.М. Таъқиқи омории таъсири равандии муҳоҷирати меҳнатӣ ба сатҳи зиндагии аҳоли / Қ.Х. Барфиев., С.С. Мирзоев., Ф.М. Аъмадов. // Кишоварз.-№ 3. Душанбе 2019. – С. 131-137.

Барои таҳқиқи илмии масъалаи мазкур баъзе маълумотхоро доир ба муҳоҷирати аҳолии деҳот оварда, ҳолати воқеии ин равандро таҳлил менамоем:

Чадвали 2.12. Ҷамъбасти умумии муҳоҷирати аҳолии деҳот барои солҳои 2012 – 2018 (ҳаз.наф.)

Нишондиҳанда	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	Соли 2018 нисбат ба соли 2012
Шумораи кӯчида омадагон	19,6	19,6	23,1	18,4	19,4	22,2	25,2	1,3 мар.
Аз рӯи муҳоҷирати доҳили ҷумҳуриявӣ	18,9	19,4	22,7	18,4	19,2	22,0	24,9	1,3 мар.
Аз рӯи муҳоҷирати байнидавлатӣ	0,7	0,2	0,4	0,0	0,2	0,2	0,3	42,8 %
Шумораи кӯчида рафтагон	23,4	24,8	28,3	14,0	22,3	26,3	26,7	1,1 мар.
Аз рӯи муҳоҷирати доҳили ҷумҳуриявӣ	21,3	23,0	26,6	13,5	21,6	25,1	25,3	1,2 мар.
Аз рӯи муҳоҷирати байнидавлатӣ	2,1	1,8	1,7	0,5	0,7	1,2	1,4	66,7 %
Шумораи аҳолии кӯчидаомада(+) кӯчидарафта(-)	-3,9	-5,2	-5,2	4,4	-2,9	-4,1	-1,5	38,5%
Аз рӯи муҳоҷирати доҳили ҷумҳуриявӣ	-2,5	-3,7	-3,8	4,8	-2,4	-3,1	-0,4	16 %
Аз рӯи муҳоҷирати байнидавлатӣ	-1,4	-1,5	-1,4	-0,4	-0,5	-1,0	-1,1	78,6%

Сарчашма: Чадвал дар асоси маълумотҳои омили солони Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2019.– С. 36 ҳисоб карда шудааст.

Ҷамъбасти умумии муҳоҷирати аҳолии муайян намуд, ки дар раванди муҳоҷирати аҳолии деҳот солҳои охир тағйиротҳои назаррас ба вуҷуд наомадааст. Агар шумораи кӯчида омадагон дар ин давра 1,3 маротиба зиёд гардида бошад, пас шумораи кӯчида рафтагон ҳамагӣ 1,1 маротиба афзӯдааст, ки дар баланси шумораи аҳолии тағйироти зиёде ба назар намерасад. Дар ин сурат салдо ва ё тафовути муҳоҷират ҳамоно манфӣ боқӣ монда, соли охир ин фарқнокӣ нисбатан кам гардидааст. Аз чадвали 2.12. бармеояд, ки дар давраи солҳои 2012–2018 шумораи кӯчида омадагон ба деҳот 5,6 ҳазор нафар ё 20 % зиёд гардида бошанд, лекин дар ин давра шумораи аҳолии кӯчидарафта 3,3 ҳазор нафар ва ё ҳамагӣ 10% афзун

шудааст. Ҳиссаи бештари кӯчида омадагон ва кӯчида рафтагонро аз рӯи муҳочирати дохили ҷумҳуриявӣ таҳлил кунем, аз рӯи он ҳиссаи муҳочирати байнидавлатӣ хеле кам аст. Фарқнокии аз ҳама зиёди манфии муҳочират ба солҳои 2013-2014 рост омада, аз ҳисоби раванди муҳочират шумораи аҳолии деҳот 5200 нафар кам гардидааст, ки ҳамагӣ ба 0,06 фоизи шумораи умумии аҳолии деҳот дар ҳамон давра баробар аст.

Коҳишёбии ҳаҷми интиқоли маблағҳои муҳочирони меҳнати тоҷик аз Федератсияи Россия аз соли 2015 оғоз гардид, зеро дар ин давра бӯҳрони коҳишёбӣ дар иқтисоди Россия ва пурзӯр намудани қоидаҳои будубош барои муҳочирон сурат гирифт. Дар соли 2018 иқтисоди Россия каме аз руқуд берун шуд ва рушди иқтисодӣ он 1,7 дарсадро ташкил намуд, ки ин метавонад ҳамчун омили афзоиши интиқоли пулӣ гардад³¹.

Ба андешаи муаллиф, дар шароити муосир Ҷумҳурии Тоҷикистон сабаби асосии ба муҳочират рӯ овардани қувваи қарӣ дар деҳот ин сатҳи пасти музди меҳнат мебошад. Дар аксарияти соҳаҳои шуғли аҳоли, масалан, музди маоши кормандони соҳаҳои иҷтимоӣ, ба мисли тандурустӣ, маориф, илм, фарҳанг ниҳоят паст аст. Ин нишондиҳанда дар соҳаи кишоварзӣ, ки аксарияти аҳолии деҳот ба он шуғл меварзад, низ хеле паст мебошад. Ҳамаи ин ҳолатҳо, албатта, ба баланд гаштани сатҳи зиндагии аҳоли сабабгор намешаванд. Даромади аҳоли дар деҳот аслан аз истифодаи моликияти шахсӣ ва аз ҳисоби ҳоҷагии деҳқонии наздиҳавлигии шахсӣ ба даст омадааст. Тафрикаи музди меҳнат дар баъзе аз соҳаҳои асосӣ, ки аҳолии деҳот шуғл меварзад, дар муқоиса ба музди миёнаи меҳнат хеле зиёд мебошад. Қайд намудан зарур аст, ки даромади пулии аҳолии деҳот, сарфи назар аз он ки дар баъзе деҳаҳо бозори фурӯши маҳсулот ва корхонаҳо мавҷуданд, нисбат ба даромади пулии аҳолии шаҳр паст мебошад. Барои мисол, аксарияти аҳолии деҳот дар соҳаҳои кишоварзӣ, ҷангалпарварӣ ва ё моҳидорӣ фаъолият

³¹Барфиев Қ.Х., Мирзоев С.С., Аҳмадов Ф.М. Таҳқиқи омории таъсири равандии муҳочирати меҳнатӣ ба сатҳи зиндагии аҳоли / Қ.Х. Барфиев., С.С. Мирзоев., Ф.М. Аҳмадов. // Кишоварз.-№ 3. Душанбе 2019. – С.131-137.

менамоянд, ки дар таносуб бо музди меҳнати миёнаи ҳармоҳа даромади ин соҳаҳо нисбатан паст мебошад.

Вобаста ба мавҷудияти маълумот дар маҷаллаҳои даврӣ динамикаи баъзе унсурҳои даромади пулии аҳолии деҳоти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва минтақаҳои онро дида мебароем. Дар ҷадвали 2.13. музди меҳнати миёнаи баъзе аз категорияҳои аҳолии деҳот дар асоси маълумотҳои омили солони Ҷумҳурии Тоҷикистон оварда шудааст³².

Ҷадвали 2.13. Музди меҳнати миёнаи баъзе аз категорияҳои аҳолии деҳот

Нишондиҳанда	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	соли 2018 нисбат ба соли 2011
Ҳисоби миёнаи музди меҳнати ҳармоҳаи як корманд (сом.)	465,29	555,29	694,89	816,27	878,91	962,16	1144,2	1233,8	2,6 мар.
Кишоварзӣ, шикор ва ҷангалпарварӣ (сом.)	137,90	158,58	213,26	251,33	278,18	303,04	451,46	492,13	3,6 мар.
Ҳиссаи музди меҳнати соҳаи кишоварзӣ, шикор ва ҷангалпарварӣ (%)	29,6	25,6	30,6	30,8	31,6	31,5	39,4	39,9	10,3 б.ф
Моҳидорӣ (сом)	263,39	324,36	351,14	448,55	529,30	797,07	623,87	687,56	2,6 мар.
Ҳиссаи музди меҳнати соҳаи моҳидорӣ (%)	50,1	58,4	50,5	54,9	60,2	82,8	54,5	55,7	5,6 б.ф.

Сарчашма: Аз тарафи муаллиф, дар асоси маълумотҳои омили солони Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2019. тартиб дода шудааст.

Аз маълумоти ҷадвали 2.13. аён аст, ки музди миёнаи меҳнати соҳаи кишоварзӣ, шикор ва ҷангалпарварӣ тамоюли афзоиш дорад, лекин дар муқоиса бо ҳисоби миёнаи музди меҳнат мутаносибан 30-40 фоизро ташкил додааст. Аз соли 2011 то 2018 ба ҳисоби миёна музди меҳнати миёнаи як корманд 2,6 маротиба зиёд шудааст. Дар соҳаи кишоварзӣ, шикор ва ҷангалпарварӣ ин афзоиш 3,6 маротибаро дарбар гирифтааст, лекин андозаи мутлақи музди меҳнат ниҳоят кам аст. Ҳиссаи музди миёнаи меҳнати соҳаи кишоварзӣ, шикор ва ҷангалпарварӣ дар соли 2018 нисбат ба соли 2011 10,3 б.ф. ҳиссаи музди меҳнати соҳаи моҳидорӣ дар ин давра 5,6 б.ф зиёд

³² Омили солони Ҷумҳурии Тоҷикистон. // Маҷмӯаи омили, – Душанбе, АОПҚТ, 2019.-122 с.

гардидааст. Музди миёнаи меҳнати соҳаи моҳидорӣ дар ин муддат 2,6 баробар афзудааст, лекин афзоиши нархҳоро низ бояд ба назар гирифт, ки ин ҳолат ба сатҳ зиндагии аҳолии дар ин соҳаҳо фаъолияткунанда бетаъсир намеронад. Як хусусияти хосси соҳаи кишоварзӣ дар он аст, ки дар баъзан минтақаҳо заминҳои қорам зиёд буда, шароит барои рушди чорводорӣ беҳтар мебошад. Аз ғуруши маҳсулоти кишоварзӣ дар ин минтақаҳо нисбатан даромади пулӣ бештар ба даст омада, имконияти беҳдошти сатҳи зиндагӣ аз ҳисоби дигар манбаъҳо бештар аст. Хоҷагидорони аксарияти ноҳияҳои вилояти Суғд, ноҳияҳои тобеи марказ ва баъзе ноҳияҳои вилояти Хатлон як қисми маҳсулоти кишоварзиашонро (аз қабилӣ меваи хушк, меваи тару тоза ва ғайра) ба хориҷи кишвар содирот менамоянд. Бештари ин содирот ба Федератсияи Россия ва Ҷумҳурии Қазоқистон рост меояд. Албатта, даромадҳои пулӣ, ки аҳолии деҳот аз ҳисоби ғуруши маҳсулоти кишоварзӣ ба даст меоранд мавсимӣ мебошад, лекин дар бӯчаи оилаи онҳо маблағҳо ҳам мегарданд. Барои мисол танҳо ҳаҷми истеҳсол ва содироти меваи хушкро дида мебароем.

Ҷадвали 2.14. Ҳаҷми истеҳсолот ва содироти меваи хушк дар якчанд солҳо (тонна)

Солҳо Нишондиҳанда	2014	2015	2016	2017
Меваи хушк (истеҳсолот)	341268	299277	364060	292786
Меваи хушк (содирот)	101273	72812	56178	21660

Сарчашма: Аз тарафи муаллиф тартиб дода шудааст. Аз рӯи маълумоти Ҳадамоти назорати давлатии фитосанитарӣ ва карантини растани Вазорати кишоварзӣ.

Аз маълумоти дар ҷадвал дарҷ гардида бармеояд, ки гарчанде истеҳсоли меваи хушк соли 2017 нисбат ба соли 2014 коҳиш ёфта бошад, лекин, содироти он низ бо маротиба кам гардидааст. Ин ҳолат дар аксар маврид бо роҳи ташкил ё ба вуҷуд овардани монеаҳои сунӣ ба вуҷуд омада, ба бӯчаи оилавии аҳолии дар деҳот истиқоматкунанда таъсири манфии ҳудро мерасонад. Бинобар ин, зарур аст, ки давлат дар ин самт чораҳои

таъхирнопазир андешад, чунки қисман аз интиқол ва содироти мева ба хориҷи кишвар сатҳи зиндагии аҳолии дар деҳот истиқоматкунанда ва ба боғдори машғул вобастагӣ дорад.

Тавре ки аз таҳқиқи илмӣ масъала бармеояд ҳиссаи дороён дар байни аҳолии деҳот нисбат ба аҳолии шаҳр кам мебошад, зеро кормандон дар деҳот, асосан, музди меҳнати пасттар мегиранд. Дар баъзе деҳаҳо бозори хариду фурӯши молҳои гуногуни корхонаҳои истеҳсолӣ ва муассисаҳои хизматрасонӣ мавҷуд аст, аммо ин ғоизи қами деҳахоро дарбар мегирад. Ҳамзамон, соҳаи кишоварзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон соҳаи муҳимтарини истеҳсолоти неъматҳои моддӣ мебошад ва аксарияти шуғлнокон дар ин соҳа ба истеҳсоли мол ва иҷрои хизматрасонӣ вобастаанд.

Соҳаи кишоварзии кишвар аз рӯи ҳиссааш дар маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ, таъмини амнияти озуқаворӣ аҳоли ва соҳаи саноат бо ашёи хом, шумораи аҳолии ба он машғул яке аз соҳаҳои муҳими стратегӣи иқтисодӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон боқӣ мемонад. Саҳми бахши муҳимтарин-соҳаи кишоварзӣ дар ММД-и кишвар соли 2018 18,7%-ро ташкил намуд. Қариб 2/3 корхонаҳои истеҳсолии амалкунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон корхонаҳои агросаноатӣ мебошанд. Аз ин рӯ, истифодаи самараноки қувваи қорӣ дар бахши мазкур боиси беҳдошти сатҳи зиндагии аҳоли мегардад.

Қувваи қорӣ қисми аҳолие мебошад, ки дар давоми давраи таҳқиқшаванда пешниҳоди қувваи қориро барои барпо қардани ба роҳ мондани истеҳсолоти мол ва хизматрасонӣ таъмин мекунад. Қувваи қорӣи ғаъол ин маҷмӯи аҳолии машғули ғаъолияти иқтисодӣ ва маҷмӯи бекорон аст.

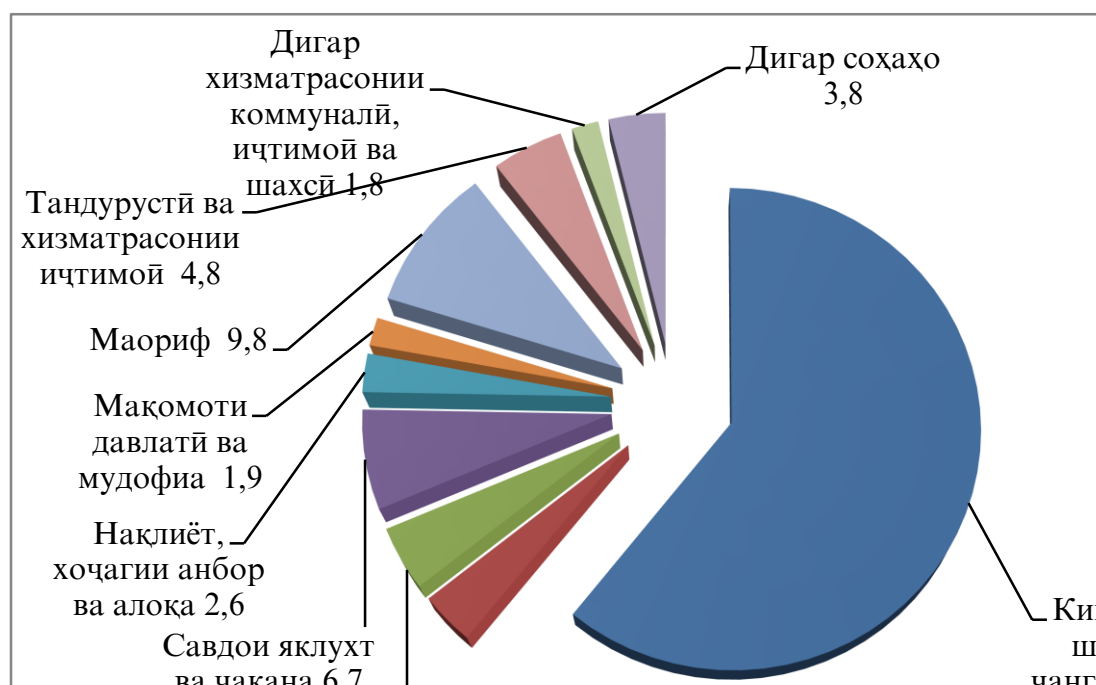
Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аҳолии машғул дар иқтисоди ба ду бахш тақсим шудааст: бахши воқеӣ ва бахши хизматрасонӣ.

Аҳолии дар иқтисодиёт машғул дар соли 2018 нисбат ба соли 2012 5,9% зиёд шуда, 105,9%-ро ташкил намуд, аз он ҷумла:

- аҳолии машғул дар бахши воқеӣ дар соли 2018 нисбат ба соли 2012 0,4% зиёд шуда, 100,4%-ро ташкил намуд;

- аҳолии машғул дар баҳши хизматрасонӣ дар соли 2018 нисбат ба соли 2012 21% зиёд шуда, 121%-ро ташкил намуд;

- соҳаи кишоварзӣ ба баҳши воқеӣ дохил мешавад, ки аҳолии ба он машғулбуда, дар соли 2018 нисбат ба соли 2012 0,3% коҳиш ёфтааст. Новобаста аз он, ки аҳолии ба ин соҳа машғул дар соли 2018 нисбат ба соли 2012 коҳиш ёфта бошад ҳам, ҳиссаи шумораи кормандони ин соҳа нисбат ба шумораи умумии аҳолии машғул дар иқтисодиёт 60,8% ва нисбат ба шумораи аҳолии машғул дар баҳши воқеӣ 87,2%-ро ташкил мекунад.

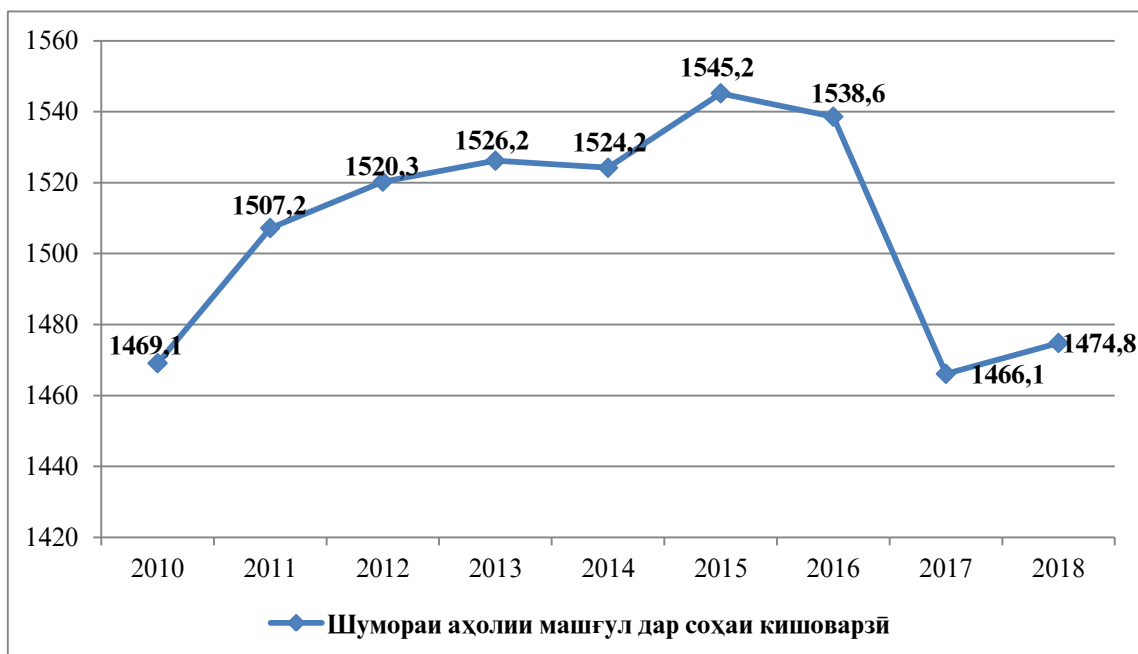

Диаграммаи 2.3. Сохтори соҳавии шуғли кормандони кироя дар соли 2018.

Сарчашма: Аз тарафи муаллиф таҳия шудааст.

Чунончӣ, аз маълумотҳои диаграммаи 2.3. бармеояд, дар сохтори соҳавии шуғли кормандони кироя, шуғлнок дар соҳаи кишоварзӣ бештар аст, яъне 60,8%-и шумораи умумии кормандони кирояро ташкил мекунад.

Дар соҳаи кишоварзӣ шумораи аҳолии машғул сол то сол коҳиш ёфта истодааст, ки ин ҳолат паёмадҳои хуб надорад. Барои исботи ин сухан ба маълумотҳои оморӣ рӯй меорем.

Диаграммаи 2.4. Шумораи аҳолии машғул дар соҳаи кишоварзӣ.

Сарчашма: Аз тарафи муаллиф таҳия карда шудааст.

Шумораи аҳолии машғул дар соҳаи кишоварзӣ соли 2015 бештар афзуда буд, ки ин нишондиҳанда дар соли 2016, 6600 нафар ё 0,4% коҳиш ёфтааст.

Агар ин нишондиҳандаро пурра таҳлил намоем, ба он раванди муҳоҷиршавӣ низ таъсир мерасонад. Соли 2015 тартиби қабули муҳоҷирон дар Федератсияи Россия ҷиддитар буд ва аз ин рӯ, аҳолии қобили меҳнат бештар дар ҳудуди кишвар дар соҳаи кишоварзӣ ба кору фаъолият машғул буданд. Соли 2018 нисбатан қабули муҳоҷирон ба ҳудуди Федератсияи Россия соддатар гашт ва ин қишри ҷомеа кушиш намуд, ки ба муҳоҷирати меҳнатӣ равад.

Агар дар соли 2010 шумораи аҳолии машғул дар соҳаи кишоварзӣ 1469,1 ҳазор нафарро ташкил медод, пас ин нишондиҳанда дар соли 2018 ба 1474,8 ҳазор нафар расид, ки он ҳамагӣ 5700 нафар ё 4 % афзоиш ёфтааст.

**Ҷадвали 2.15. Динамикаи тақсимои аҳолии машғул дар соҳаи
кишоварзӣи иқтисоди Ҷумҳурии Тоҷикистон**

Нишондиҳандаҳо	2014	2015	2016	2017	2018	соли 2018 нисбат ба соли 2014 бо %
Ҳамагӣ дар иқтисодиёт машғул аз ҷумла:	2325,4	2379,7	2385	2407,0	2425,5	104,3
дар бахши воқеӣ	1682,6	1704,0	1694,8	1685,3	1691,6	100,5
кишоварзӣ	1524,2	1545,2	1538,5	1466,1	1474,8	96,7
дар соҳаи хизматрасонӣ	642,8	675,1	690,0	721,7	733,9	114,2

Сарчашма: Аз тарафи муаллиф, дар асоси маълумотҳои омили солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, тартиб дода шудааст. Душанбе-2019.

Аз маълумотҳои ҷадвал бармеояд, ки соли 2018 ҳиссаи аҳолии машғул дар бахши хизматрасонӣ нисбат ба бахши воқеӣ бештар афзоиш ёфтааст. Дар соҳаи кишоварзӣ баръакс 3,3% коҳиш ёфтааст.

Таъғирёбии мутлақи динамикаи захираҳои меҳнатиро дар иқтисоди ҷумҳурӣ ҳисоб мекунем:

$$\Delta y = \frac{y_n - y_0}{n - 1}; \quad (4)$$

- ҳамагӣ дар иқтисоди ҷумҳурӣ машғул дар солҳои 2014-2018:

$$\Delta y = \frac{2425,5 - 2325,4}{5 - 1} = \frac{100,1}{4} = 25 \text{ ҳазор нафар};$$

$$\text{- дар бахши воқеӣ: } \Delta y = \frac{1691,6 - 1682,6}{5 - 1} = 2,25 \text{ ҳазор нафар};$$

$$\text{- дар соҳаи кишоварзӣ: } \Delta y = \frac{1474,8 - 1524,2}{5 - 1} = -12,35 \text{ ҳазор нафар};$$

$$\text{- дар соҳаи хизматрасонӣ: } \Delta y = \frac{733,9 - 642,8}{5 - 1} = 22,7 \text{ ҳазор нафар}.$$

Шумораи қувваи корӣ дар соли 2018-ум 2478 ҳазор нафарро ташкил дод, ки аз онҳо 2426 ҳазор нафар (97,9%) дар соҳаи иқтисодӣ машғуланд ва 52 ҳазор нафар ба таври расмӣ мақоми бекорро гирифтаанд, ки 2,1%-и шумораи

кувваҳои кориро ташкил медиҳанд. Тавре ки аз натиҷаи ҳисоб бармеояд шумораи аҳолии машғул дар бахши кишоварзӣ, ки расман аҳолии деҳот дар ин бахш шугъл меварзад, ба ҳисоби миёна ҳар сол 12,5 ҳазор нафар кам шуда истодааст.

Ҷадвали 2.16. Сохтори аҳолии машғул дар иқтисоди Ҷумҳурии Тоҷикистон (бо ҳисоби %)

Нишондиҳандаҳо	2014	2015	2016	2017	2018
Ҳамагӣ дар иқтисодиёт машғул. Аз он ҷумла:	100	100	100	100	100
бахши воқеӣ	72,4	71,6	71,1	70,0	69,7
соҳаи хизматрасонӣ	27,6	28,4	28,9	30,0	30,3

Сарчашма: Аз тарафи муаллиф, дар асоси маълумотҳои омили солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, тартиб дода шудааст. Душанбе-2019.

Аз маълумотҳои ҷадвал бармеояд, ки аҳолии машғул дар бахши воқеӣ аз 72,4%-и соли 2014 то 69,7%-и соли 2018 коҳиш ёфта, мутаносибан, дар соҳаи хизматрасонӣ аз 27,6% то ба 30,3%-афзоиш намудааст. Шумораи кормандони киро дар шаклҳои фаъолияти иқтисодии бахши воқеӣ дар соли 2018 нисбат ба соли 2017-ум 0,3 фоиз кам шуда, 2425,5 ҳазор нафарро ташкил дода, аз рӯи шаклҳои фаъолияти иқтисодии соҳаи хизматрасонӣ бошад, 2,7 фоиз зиёд шуда, 733,9 ҳазор нафарро ташкил кард.

Ҷадвали 2.17. Динамикаи аҳолии машғул дар соҳаи кишоварзӣ барои солҳои 2014-2018 (бо ҳисоби %)

Нишондиҳандаҳо	2014	2015	2016	2017	2018
Аҳолии машғул дар бахши воқеӣ аз он ҷумла:	100	100	100	100	100
Соҳаи кишоварзӣ	90,6	90,7	90,8	86,9	87,2

Сарчашма: Аз тарафи муаллиф, дар асоси маълумотҳои омили солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, тартиб дода шудааст. Душанбе-2019.

Аз маълумотҳои омили расмӣ бармеояд, ки ҳиссаи аҳолии машғул дар соҳаи кишоварзӣ соли 2018 нисбат ба соли 2014 3,4% кам гардидааст. Яъне, ҳиссаи аҳолии машғул дар бахши кишоварзӣ мунтазам тамоюли камшавӣ

дорад, ки ба сиёсати давлатӣ ва Стратегияи миллии рушд дар давраи то соли 2030 мувофиқат намуда, татбиқи онро давра ба давра дарбар гирифтааст.

Вобаста ба маълумотҳои мавҷуда мо метавонем дараҷаи тағйирёбии аҳолии машғулро дар соҳаи кишоварзӣ барои солҳои тӯлони дурнамоӣ намоём. Ин имкониятро истифодаи усулҳои омории медиҳад.

Дар асоси муодилаи ростхатта қонуниятҳои тағйирёбии ҳамаи аҳолии дар иқтисод машғулро ҳисоб менамоем.

Ҷадвали 2.18. Динамикаи аҳолии дар иқтисод машғул

Солҳо	Аҳолии дар иқтисод машғул, у	t	t ²	ty	$\bar{Y} = 2360,24 + 82,66t$
2012	2291,5	-3	9	-6874,5	$\bar{Y}_1 = 2360,24 + 23,6 (-3) = 2280,44$
2013	2307,3	-2	4	-4614,6	$\bar{Y}_2 = 2360,24 + 23,6 (-2) = 2307,04$
2014	2325,4	-1	1	-2325,4	$\bar{Y}_3 = 2360,24 + 23,6 (-1) = 2333,64$
2015	2379,7	0	0	0	$\bar{Y}_4 = 2360,24 + 23,6 (0) = 2360,24$
2016	2385,3	1	1	2385,3	$\bar{Y}_5 = 2360,24 + 23,6 (1) = 2386,84$
2017	2407,0	2	4	4814	$\bar{Y}_6 = 2360,24 + 23,6 (2) = 2413,44$
2018	2425,5	3	9	7276,5	$\bar{Y}_7 = 2360,24 + 23,6 (3) = 2440,04$
Σ	16521,7	0	28	661,3	16521,7

Сарчашма: Аз тарафи муаллиф, дар асоси маълумотҳои омили солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, тартиб дода шудааст. Душанбе-2019.

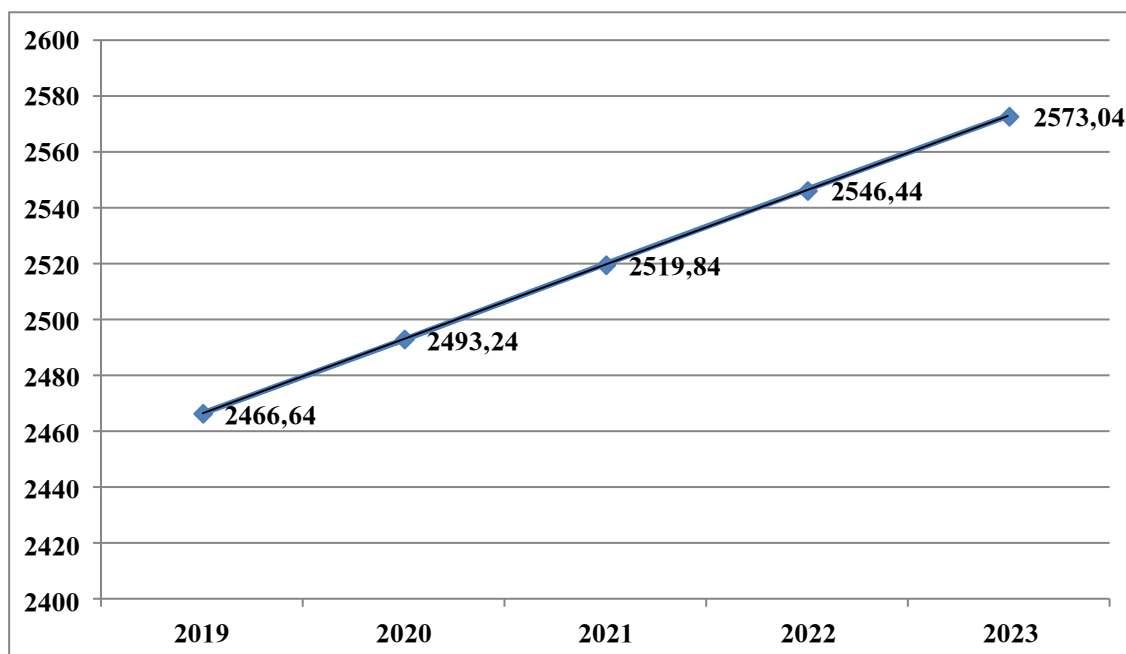
$$\bar{Y} = a_0 + a_1 t. \quad (5)$$

Аз ин Ҷо:

$\alpha_0 = \frac{\Sigma Y}{n} = 2360,24$ ҳазор нафар шумораи миёнасолони аҳолии дар иқтисод машғул;

$\alpha_1 = \frac{\Sigma ty}{\Sigma t^2} = \frac{661,3}{28} = 26,6$ ҳазор нафар-афзоиши миёнасолони аҳолии дар иқтисод машғул.

Бо назардошти натиҷаи ҳисоб ва афзоиши миёнасолони аҳолии дар иқтисод машғул тағйирёбии шумораи аҳолии дар иқтисод машғулро барои солҳои 2020–2023 дурнамоӣ номида, дар шакли диаграмма онро тасвир менамоем.

Диаграммаи 2.5. Дурнамои шумораи аҳоли дар иқтисод.

Сарчашма: Аз тарафи муаллиф таҳия шудааст.

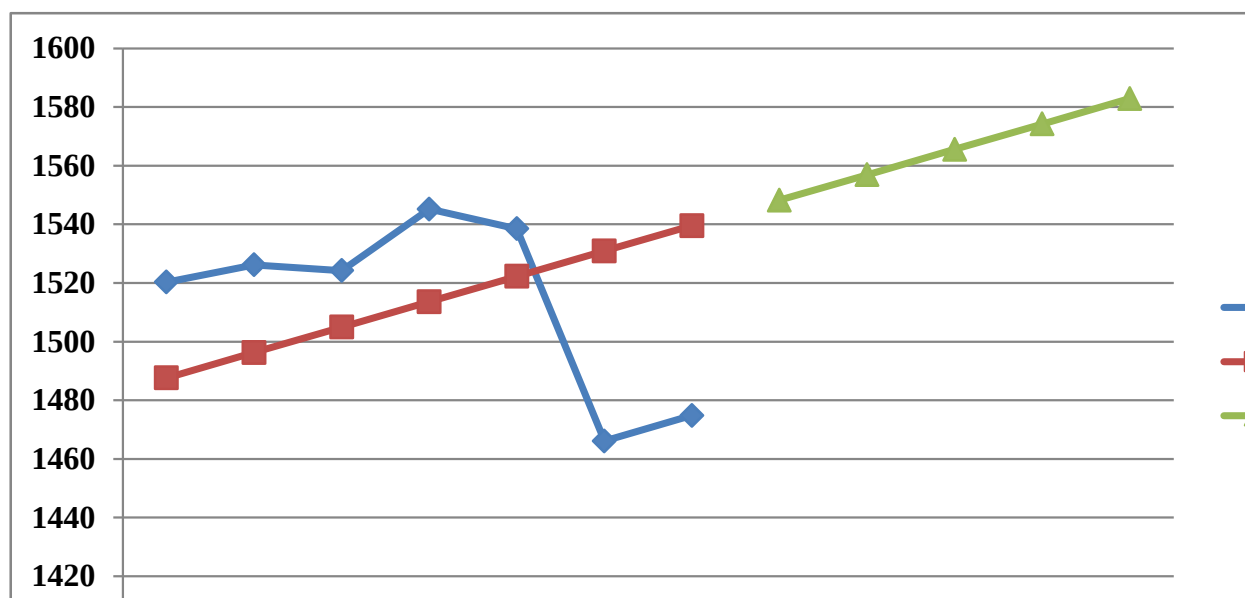
Баробари афзоиш ёфтани шумораи аҳолии дар иқтисодиёт фаъол ҳиссаи он дар бахши воқеӣ низ зиёд шудааст. Барои мисол дар соли 2018 дар бахши мазкур 1689,43 нафар машғули кор будаст, ки 69,7%-и шуғли умумии шуғлнокон дар иқтисодро ташкил меод. Бо назардошти он, ки ҳиссаи бештари аҳолии деҳот ба соҳаи кишоварзӣ машғул аст, масъалаи ташкили ҷойҳои нави корӣ дар деҳот ва ба кор таъмин намудани онҳо дар сари вақт бояд ҳалли худро ёбад. Бинобар ин, дурнамои тағйирёбии аҳолии шуғлнокон дар соҳаи кишоварзӣ аҳамияти бештареро касб менамояд. Динамикаи шуғли аҳоли дар соҳаи кишоварзӣ ва муайян намудани шумораи аҳолии машғул дар ин соҳа аҳамияти калон дорад. Бо истифода аз модели оддетиӣ омили шумораи аҳолии шуғлнокон дар соҳаи кишоварзӣ дурнамоӣ карда мешавад.

Чадвали 2.19. Динамикаи шуғли аҳоли дар соҳаи кишоварзӣ.

Солҳо	Аҳолии дар иқтисод машғул, аз он ҷумла:		
	Воқеӣ	Назариявӣ	Дурнамоӣ
2012	1520,3	1487,63	
2013	1526,2	1496,29	
2014	1524,2	1504,95	
2015	1545,2	1513,61	
2016	1538,5	1522,27	
2017	1466,1	1530,93	
2018	1474,8	1539,54	
2019	-	-	1548,25
2020	-	-	1556,91
2021	-	-	1565,57
2022	-	-	1574,23
2023	-	-	1582,89
Ҷамъ:	10595,3	10595,3	-

Сарчашма: Аз тарафи муаллиф, дар асоси маълумотҳои омории соҳаи кишоварзӣ дар соли 2019 тартиб дода шудааст.

Дар асоси маълумоти ҷадвали 2.19. динамикаи шуғли аҳоли дар соҳаи кишоварзӣ дар шакли диаграмма бо модели оддетивии дурнамоӣ то соли 2023 чунин таҷассум мекунем.

Даграммаи 2.6. Динамикаи шуғли аҳоли дар соҳаи кишоварзӣ, дар асоси модели оддетивӣ.

Сарчашма: Аз тарафи муаллиф таҳия карда шудааст.

Динамикаи шуғли аҳоли дар тамоюли воқеӣ ҳамчунин, бо воситаи функцияи хатти рост таҳлил намуда, имконият медиҳад, дар шакли графикӣ тасвир карда шавад.

Ҷадвали 2.20. Динамикаи шуғли аҳоли дар бахши воқеӣ

Солҳо	Аҳолии машғул дар бахши воқеӣ, у	T	t ²	Ty	$\bar{Y} = 1689,43 + 1,32 t$
2012	1685	-3	9	-5055	$\bar{Y}_1 = 1689,43 + 1,32(-3) = 1685,47$
2013	1682,7	-2	4	-3365	$\bar{Y}_2 = 1689,43 + 1,32(-2) = 1686,79$
2014	1682,6	-1	1	-1683	$\bar{Y}_3 = 1689,43 + 1,32(-1) = 1688,11$
2015	1704	0	0	0	$\bar{Y}_4 = 1689,43 + 1,32(0) = 1689,43$
2016	1694,8	1	1	1694,8	$\bar{Y}_5 = 1689,43 + 1,32(1) = 1690,75$
2017	1685,3	2	4	3370,6	$\bar{Y}_6 = 1689,43 + 1,32(2) = 1692,07$
2018	1691,6	3	9	5074,8	$\bar{Y}_7 = 1689,43 + 1,32(3) = 1693,39$
Σ	11826	0	28	37,2	11826

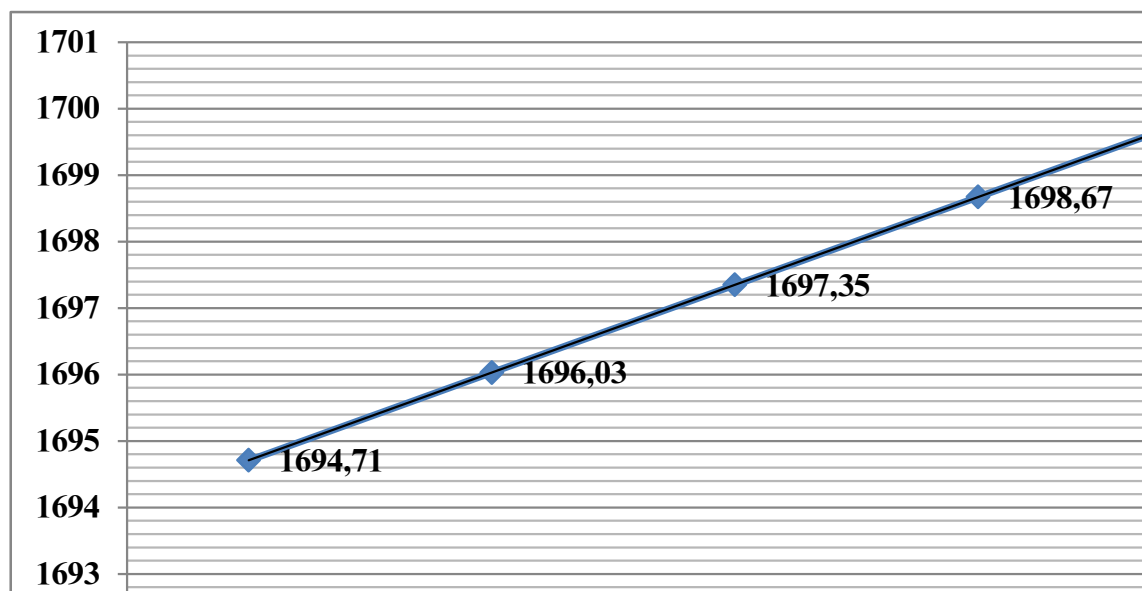
Сарчашма: Аз тарафи муаллиф, дар асоси маълумотҳои омили солони Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон тартиб дода шудааст Душанбе-2019.

$$\bar{Y} = a_0 + a_1 t. \quad (6)$$

Аз ин ҷо:

$$\alpha_0 = \frac{\Sigma y}{n} = \frac{11826}{7} = 1689.43 \text{ ҳазор нафар–шумораи аҳоли дар бахши воқеӣ.}$$

$$\alpha_1 = \frac{\Sigma ty}{\Sigma t^2} = \frac{37.2}{28} = 1.32$$

Диаграммаи 2.7. Дурнамои шумораи аҳолии машғул дар бахши воқеӣ.

Сарчашма: Аз тарафи муаллиф таҳия шудааст.

Барои баҳодиҳии сатҳи зиндагии аҳолии деҳот усулҳои аналитикӣ ва графיקии таҳлил, таҳлили ҷузъиёт, сохтани моделҳои регрессионӣ аз рӯи

омилҳои умумикардашуда, маълумоти қорӣ ва ғайра мавриди истифода қарор мегиранд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба монанди дигар мамлакатҳо баробари гузариш ба муносибатҳои бозорӣ оҳиста оҳиста ба ҳулосае омадан мумкин аст, ки рушди иқтисодӣ-иҷтимоии мамлакат сатҳи зиндагии табақаҳои гуногуни ҷамъиятиро муайян мекунад. Вазъи муносири иҷтимоӣ–иқтисодӣ муайянкунии роҳҳои оптималии рушди иҷтимоии мамлакат ва минтақаҳои онро талаб мекунад. Сиёсати имрӯзаи иқтисодӣ омили асосӣ барои баландбардории сатҳи зиндагии аҳоли дар асосӣ навсозии босуръати иқтисодӣ, фаъолгардони сармоягузори ва рушди истеҳсолот мешавад. Дар шароити ташаккули ҷамъияти индустриалӣ ва ҷаҳонишавӣ равандҳои минтақавӣ ва ҷаҳонии доираи нисбатан васеи омилҳои рушди иқтисодӣ ва иҷтимоиро дар Осиёи Марказӣ дида баромадан зарур аст. Дар робита ба ин, рушди методологии таҳлили омори ва пешгӯии самти асосии сатҳи зиндагии аҳоли вобаста ба вақт ва ҷанбаҳои фазоии омилҳои асосии сатҳи зиндагии аҳолии минтақаҳо, инчунин, шахсони алоҳида пешниҳод карда мешавад.

Сатҳи зиндагӣ категорияи синтетикӣ мураккаб мебошад ва ҳамаи муҳимиятҳоро барои шартӣ мавҷудияти шахсӣ, дараҷаи рушд ва дараҷаи қонеъгардони маҷмӯи талаботҳо ва манфиати одамон дарбар мегирад. Ба ҷузъиёти ин категория мол ва хизматрасонӣ, даромад, амонат, талаботи маънавӣ, бехатарии шахсӣ ва дигар хусусиятҳо дар мавриди таъмини иҷтимоӣ, инчунин, ҳолати муҳити зиндагӣ мансуб мебошад.

Сатҳи зиндагии аҳолиро дар деҳот аз бисёр ҷиҳатҳо муҳити дарозумрӣ ва дараҷаи маълумотнокии аҳолии минтақа муайян мекунад. Дар ин ҳангом зиёдшавии потенциали истеҳсоли ва суръати рушди иқтисодӣ на ҳама вақт ба болоравии сатҳи зиндагии аҳоли оварда мерасонад. Ба иртиботи ҷараёнҳои иҷтимоӣ–иқтисодӣ бо назардошти хусусиятҳои минтақа баҳо додан зарур аст.

Сатҳи зиндагӣ парадигма (модел, навъ)-и муносири рушди тамаддунҳо буда, онро низоми омилҳои мураккаби ба сатҳи зиндагии аҳоли таъсири мусбат ва ё ин ки манфӣ расонанда муайян мекунад.

Дар диссертатсия масъалаҳои муқоисакунии сатҳи зиндагии аҳолии деҳот аз рӯи маълумотҳои расмӣ дар сатҳи минтақаҳо таҳлил карда шудааст.

Рушди ҳудудҳои деҳот яке аз ташкилдихандаҳои муҳими беҳатарии озуқавории мамлакат мебошад. Сиёсати давлатӣ нисбат ба ҳудуди деҳот дар худ ёрӣ ба истехсолкунандагони хоҷагии қишлоқ, дастгирии кооператсияҳои хоҷагии қишлоқ, сохтмони манзил, бакордарории зерсохторҳо (таъминот бо газ ва об)-ро дарбар мегирад. Ин чорабиниҳо ба баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳоли, инчунин, васеъшавӣ ва рушди деҳот оварда мерасонад. Дар муддати якчанд сол барномаҳои давлатӣ иҷро карда мешуданд, ки мақсадашон рушди ҳудудҳои деҳот ва таъмини озуқавории мамлакат буд.

БОБИ 3. МОДЕЛСОЗИИ ИҚТИСОДӢ–ОМОРИИ САТҲИ ЗИНДАГИИ АҲОЛИИ ДЕҲОТ

3.1. Татбиқи моделҳои иқтисодӣ-оморӣ дар пешгӯии сатҳи зиндагии аҳолии деҳот

Дар таҳқиқи омории сатҳи зиндагӣ моделҳои гуногун истифода бурда мешаванд. Моделкунонӣ усули илмӣ таҳқиқоте мебошад, ки ба омор ва риёзиёт хос буда, дар амалия ба таври васеъ истифода мегардад. Татбиқи моделҳо мавриди истифодаи васеъ дошта, дар шакли гуногун истифода мегарданд. Истифодаи модели риёзӣ дар таҳқиқоти иҷтимоӣ–иқтисодӣ ва бахусус дар арзёбии сатҳи зиндагии аҳоли яке аз усулҳои илмӣ ҷолиби диққат аст. Андешаи омӯзиши сатҳи зиндагии аҳоли аз рӯи чунин тарзи нав мавриди назар пайдо шуда, татбиқи худро ба таври кулӣ дар соҳаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва сиёсат пайдо кардааст, зеро ба ин восита натиҷаи дилхоҳро ба даст овардан имкон дорад.

Тартиб додани модели «Сатҳи зиндагӣ» аз зумраи нишондиҳандаҳои низоми сифати ҳаёти аҳоли буда, ба сабаби мавҷуд набудани низоми, маъмулан, қабулгардидаи нишондиҳандаҳо мураккаб мегардад³³.

Татбиқи моделҳои оморию-риёзӣ имкон медиҳад, ки нишондиҳандаҳои пешниҳодгардада ба воситаи усулҳои махсуси оморӣ санҷида шаванд ва натиҷаҳои ба даст овардашуда шарҳ дода шаванд. Ба модел нишондиҳандаҳои зиёдеро дохил намуданд, ки шумораи онҳо зиёда аз 2-то мебошанд, бинобар ин, барои таҳлил модели «Регрессияи бисёромила» истифода бурда мешавад.

Сохтани баробарии регрессияи бисёромила аз ҳалли масъалаи «Хусусиятҳои модел» оғоз меёбад. Он дар худ ду даври саволхоро ҷой додааст: интиҳоби омилҳо ва интиҳоб намудани баробарии регрессия. Омилҳое, ки ба регрессияи бисёр дохил карда мешаванд, бояд ба шартҳои зерин ҷавобгӯ бошанд:

- ✓ бояд аз ҷиҳати миқдор (ё миқдоран) ҳисобшаванда бошанд;

³³ Елисеевой И.И. Эконометрика Под ред. Финансы и статистика. / И.И. Елисеевой. 2002. -340 с.

- ✓ набояд мултиколлениарӣ бошанд ва дар алоқамандии дақиқи функционалӣ ҷойгир бошанд.

Интиҳоби омилҳо дар ду давр гузаронида мешаванд: дар даври якум омилҳои интиҳоб карда мешаванд, ки ба моҳияти масъала алоқамандӣ дошта бошанд; дар даври дуюм дар асоси матритсаи нишондиҳандаҳои коррелятсия t -омилҳоро барои параметрҳои регрессия муайян менамоянд³⁴.

Барои интиҳоб намуди алоқамандӣ ба сабаби шарҳи дақиқи параметрҳо, аксаран, ба таври васеъ функсияҳои хаттӣ ва дараҷавӣ (сатҳӣ) истифода бурда мешаванд. Дар асоси модели хаттӣ гипотеза дар бораи он ки ҳар як омил чизе илова мекунад, ё чизеро дар вобастагӣ аз мафҳуми натиҷавии нишона аз даст медиҳад, дохил мешавад. Баробарии регрессияи бисёрномилаи хаттӣ чунин шаклро мегирад:

$$y = a + b_1x_1 + b_2x_2 + \dots + b_mx_m + \Sigma \quad (7)$$

Дар асоси модели дараҷавӣ (сатҳӣ) гипотеза дар бораи он ки ҳар як омилҳо барои ба даст омадани натиҷа муҳим мебошанд, на он омилҳое, ки ба он илова карда мешаванд. Баробарии регрессияи бисёрномила (сатҳ) мувофиқи хулосаи қаблан кардашуда, модели хаттӣ интиҳоб карда мешавад.

$$y = a \cdot x_1^{b_1} \cdot x_2^{b_2} \cdot \dots \cdot x_m^{b_m}. \quad (8)$$

Ба сифати нишонаи натиҷавӣ Y нишондиҳандаи асосии сатҳи зиндагии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи солҳои 2000 то 2018 даромади миёнаи пулӣ (сомонӣ) интиҳоб карда мешавад. Баҳодихӣ мувофиқи ин усул дар асоси ба даст овардани баҳои миёнаи нишондиҳандаҳои омӯхташуда ба роҳи баҳодихии пайдарҳамии нишондиҳандаҳои воҳиде, ки ба он дохил мешаванд ва муайян сохтани мафҳуми онҳо дар сохтори он ҳисоб ва муайян карда мешавад.

Сохтани модели баҳодихии субъективии сатҳи зиндагии аҳоли танҳо барои он истифода бурда намешавад, ки пешгӯӣ ва тахмин кардани андешаи субъективии аҳоли номумкин аст.

³⁴ Айвазян С.А. Прикладная статистика. Основы эконометрики: Учебник для вузов: В 2 т. 2-е изд, испр. - Т. 1: Теория вероятностей и прикладная статистика /С.А. Айвазян, В.С. Мхитарян. - М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2001. - 658 с. 551 с.

Дар нақши омилҳои ташкилдиҳанда (омилӣ) $X_1, X_2, X_3, \dots, X_n$ нишондиҳандаҳое қабул карда мешаванд, ки дар маҷмӯъ ба таркиби нишондиҳандаҳои интегралӣ дохил гардидаанд ва барои соли 2012 то 2018 ҷамъоварӣ карда шудаанд. Ба таври назариявӣ модели регрессионӣ имкон медиҳад, ки дилхоҳ шумораи омилҳо ба назар гирифта шавад, вале амалан (дар таҷриба) ба ин зарурат вучуд надорад. Пас аз гузаронидани таҳлили миёнаи омилҳои коррелятсия, шумораи омилҳои боқимондаи шарҳдиҳанда ба 12 баробар аст. Сипас бо усули дохилкунӣ он омилҳое интихоб мегарданд, ки катъиян ба модел дохил карда мешаванд.

Интихоб аз як ивазшавандаи иттилоотро шарҳдиҳанда (аз нуқтаи назарии дақиқии пешгӯӣ) оғоз меёбад, баъдан ба ин талабот таъя намуда, ду ивазшавандаи иттилооти шарҳдиҳандаро интихоб менамоем, ки онҳоро, ҳамзамон, ба ивазшавандае, ки қаблан ёфта будем илова мекунем. Пас аз ин, бо ин тарз се нишондиҳандаи иттилоотии шарҳдиҳандаи дигарро пайдо менамоем ва ҳамин тариқ то он замоне ки ворид кардани ивазшавандаҳои шарҳдиҳанда дақиқии пешгӯии моделро ба дурустӣ наздик мекунанд. Барои ҳар як гурӯҳи нави интихобшаванда нишондиҳандаи коэффитсиенти детерминатсияи R^2 ҳисоб карда мешавад, ки он нишондиҳандаи шарҳдодашудаи бузургии натиҷавиро аз ҳисоби омилҳои дар баробарии регрессия додашуда ба қайд мегирад. Дар ҳолати ба баробарии регрессия илова кардани омилҳои нав коэффитсиенти детерминатсия бояд зиёд шудан гирад, вале дисперсияи боқимонда кам бояд шавад. Агар ин ҳолат ба амал наояд, коэффитсиентҳои детерминатсияи ҳисобкардашуда аз ҳамдигар фарқ намоянд, пас омилҳои ба таҳлил воридкардашуда моделро беҳтар намекунад ва, амалан, он дар таҷриба иловагӣ ҳисоб карда мешавад. Ба модел илова намудани ин омилҳо коэффитсиенти детерминатсияро баланд намебардорад ва моҳияти омории параметрҳои регрессияро низ зиёд намегардонад. Аз назари муаллиф барои таҳқиқи ҳаматарафаи ин масъала маҷмӯи нишондиҳандаҳои баҳодихии сатҳи зиндагии аҳоли ба 5 гурӯҳи асосӣ ҷудо карда мешавад:

Чадвали 3.1. Нишондиҳандаҳои объективии сатҳи зиндагии аҳоли

Молия - иқтисодӣ
1. Сармояҳо ба сармояи асосӣ ба ҳисоби 1 нафар аҳоли, сомонӣ 2. Андозаи ҳадди ақалли музди меҳнат, сомонӣ 3. Ҳаҷми ММД ба ҳисоби 1 нафар аҳоли, сомонӣ 4. Арзиши фондҳои асосии соҳаҳои иқтисодӣ ба ҳисоби 1 нафар аҳоли, сомонӣ 5. Андозаи миёнаи нафақапулии нафақахӯрон, ки дар рӯйхати сохторҳои Ҳимояи иҷтимоӣ ворид карда шудаанд, сомонӣ 6. Харочотҳои пулии миёнаи аҳоли барои 1 нафар, сомонӣ 7. Даромадҳои пулии миёнаи аҳоли барои 1 нафар, сомонӣ
Тиббӣ – экологӣ
1. Партовҳои ифлоскунанда ба атмосфера аз ҷониби сарчашмаҳои статсионарӣ барои 1 нафар аҳоли, кг 2. Қудрати муассисаҳои тандурустӣ, амбулаторӣ – поликлиникӣ ба 10000 нафар аҳоли, омаду рафт (дидорбинӣ) дар давоми смена (навбат) 3. Шумораи тавлидшудагон ба 1000 нафар аҳоли 4. Шумораи фавтидагон ба 1000 нафар аҳоли 5. Давомнокии умри дарназардошташуда 6. Ҷамъовариҳои маводҳои ифлоскунандаи атмосфера, ки аз тарафи сарчашмаҳои статсионарӣ ҷудо мешаванд, ба 1 нафар аҳоли 7. Шумораи духтурон ба 10000 нафар аҳоли 8. Шумораи катҳои беморӣ ба 10000 нафар аҳоли 9. Шумораи кӯдаконе, ки дар синни то 1 сола фавтидаанд, ба 1000 нафар, тавлидшудагон
Бехбудии ҳаёти моддӣ
1. Ба истифода додани хонаҳои истиқоматӣ ба 1000 нафар аҳоли, кв 2. Шумораи дастгоҳи телефонҳои хонагии шабакаи алоқаи ҷамъиятӣ ба 100 оила, дона 3. Шумораи автомобилҳои сабукрави шахсӣ ба 1000 нафар аҳоли, дона 4. Ҳаҷми маҳсулоти кишоварзӣ ба 1 нафар аҳоли, сомонӣ 5. Ҳаҷми маҳсулоти саноатӣ ба 1 нафар аҳоли, сомонӣ 6. Масоҳати хонаҳои истиқоматӣ, ки ба ҳисоби миёна ба 1 нафар истиқоматкунанда рост меояд, м кв 7. Шумораи миёнасолони ба кор машғул будагон дар иқтисод, бо % аз шумораи умумӣ 8. Вазни қиёсии аҳолии синну соли қобили меҳнат, бо% 9. Шумораи бекорони бақайдгирифташуда, ҳазор нафар
Бехдошти ҳаёти рӯҳӣ
1. Шумораи ҷинойтҳои бақайдгирифташуда ба 100000 нафар аҳоли 2. Шумораи тамошобинони театрҳо ба 1000 нафар аҳоли 3. Шумораи донишҷӯёни муассисаҳои давлатии олии таълимӣ ба 10000 нафар аҳоли

4. Шумораи донишчӯёни муассисаҳои давлатии миёнаи махсуси таълимӣ ба 10000 нафар аҳоли 5. Шумораи кӯдакон, ки ба онҳо 100 ҷойи нишастии муассисаҳои томақтабӣ рост меояд 6. Шумораи хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ба 10000 нафар аҳоли 7. Шумораи хонандагони муассисаҳои таҳсилоти ибтидоии касбӣ ба 10000 нафар аҳоли 8. Фонди китобдории китобхонаҳои ҷамъиятӣ ба 1000 нафар аҳоли, нусха.
Беҳдошти иҷтимоӣ
1.Индекси нархҳои истеъмоли ба маҳсулоти ғизоӣ (хӯрокворӣ) (аз декабри соли ҳисоботӣ то декабри соли гузашта), бо % 2.Индекси нархҳои истеъмоли ба молҳои ғайриғизоӣ (аз декабри соли ҳисоботӣ то декабри соли гузашта), бо % 3.Индекси нархҳои истеъмоли (тарифҳо) бо хизматҳои (хадамоти) пулакӣ ба аҳоли (аз декабри соли ҳисоботи то декабри соли гузашта), бо % 4.Нархҳои миёна дар бозори аввалия ва дуюм, сомонӣ барои м ² аз масоҳати умумӣ 5.Коэффитсиенти сарбории демографӣ (бо 1000 нафар аҳолии синну соли қобили меҳнат аҳолии қобили ғайрimeҳнат дар охири сол рост меояд) 6.Дараҷаи камбизоатӣ (барои аҳоли бо даромадҳои камтар аз ҳадди ақалли рӯзгузаронӣ)

Сарчашма: Аз тарафи муаллиф пешниҳод гардидааст.

Моҳияти амали ё таҷрибаии баробарии регрессияи бисёрмоила бо воситаи коэффитсиенти коррелятсия ва индекси детерминатсия таҳқиқ карда мешавад, ки он зичии алоқамандии гурӯҳи омилҳои дидабаромадашударо бо нишонаи натиҷавӣ ва ё таҳқиқотшаванда (зичии таъсири ҳамдигарии омилҳо ба натиҷа) фаро гирифта, дар шакли формулавӣ чунин пешниҳод мегардад.

$$R = \sqrt{1 - \frac{\sigma_{\text{ост}}^2}{\sigma_y^2}} \quad (9)$$

Натиҷаи бадастовардашуда сифати баланди модели сохташударо тасдиқ менамояд, ё онро инкор мекунад. Ҳамчунин, моҳияти омории параметрҳои бадастовардашуда бо ёрии t–критерияи Студент санҷида мешавад. Моҳияти воқеии t–омил мувофиқи формулаи зерин ҳисоб карда мешавад:

$$b_{t_i} = \frac{b_i}{m_{b_i}} \quad (10)$$

Моҳиятҳои воқеӣ t -омил бо мафҳумҳои дигар муқоиса карда мешаванд, ки он аз ҷадвали тақсимои Студент бо сатҳи моҳияти $\alpha=0,05$ ва шумораи сатҳи (дараҷаи) озодӣ гирифта мешавад.

$$b_{t_i} = \frac{b_i}{m_{b_i}} \quad (11)$$

Барои ҳамаи ҳисобҳои t -ин нобаробарӣ иҷрошаванда аст. Аз ин бармеояд, ки ҳамаи коэффитсиентҳои баробарии регрессияи бисёромила моҳияти оморӣ доранд.

Аз рӯи ҳама критерияҳои оморӣ модели сохташуда ба таври идеалӣ алоқаи интегралӣ баҳои объективӣ ташкилкунандаи сифати ҳаёти инсониро аз омилҳои интихобкарда шарҳ медиҳад ва аз нуқтаи назари иқтисодӣ он хушку ҳолӣ ва ё бемаъно нест.

Барои он ки омилҳоро аз рӯи дараҷаи таъсири онҳо ба натиҷа муайян созем, коэффитсиенти миёнаи нишондиҳандаи чандирӣ (эластики) чунин ҳисоб карда мешавад:

$$\bar{\Xi}_{y_{x_i}} = b_i \cdot \frac{\bar{x}_i}{\bar{y}} \quad (12)$$

Дар баробари ҳисоби нишондиҳандаҳои миёна барои хусусиятҳои ҳодисаҳои таҳқиқшаванда барои солҳои 2012-2018 нишондиҳандаи коэффитсиенти чандирӣ ҳисоб карда мешавад.

$$\bar{\Xi}_{y_{x_{24}}} = 2.762 \cdot \frac{57.54}{66.19} = 2.4$$

Натиҷаи ба дастовардашуда чунин шарҳ додан мумкин аст. Яъне бо зиёд гардидани вазни қиёсии аҳоли дар синну соли қобили меҳнат ба 1% аз нишондиҳандаи миёнаи худ ва дар ҳолати бетағйир мондани дигар омилҳо баҳои интегралӣ ташкилкунандаи объективӣ сифати ҳаёти аҳоли (БИТОСҲА) ба ҳисоби миёна ба 2,4 % зиёд мегардад.

$$\bar{\Xi}_{y_{x_{30}}} = 1.1 \cdot \frac{82.44}{66.19} = 1.37,$$

Дар мавриди дигар бо зиёд шудани шумораи кӯдакон, ки ба онҳо 100 ҷой дар муассисаҳои то мактабӣ рост меояд, ба 1% аз нишондиҳандаи миёнаи

худ дар ҳолати моҳиятан бетағйир мондани дигар омилҳо ташкилдиҳандаи объективии сифати ҳаёти аҳоли ба ҳисоби миёна то 1,37% зиёд мегардад.

$$\bar{\epsilon}_{y_{x_{36}}} = -0.085 \cdot \frac{187.37}{66.19} = -0.24$$

Дар мавриди сеюм баробари баланд шудани индекси нархҳои истеъмоли (тарифҳо) ба хизматҳои пулакӣ ба аҳоли ба 1% аз андозаи миёнаи худ, нишондиҳандаи объективии сифати ҳаёти аҳоли дар ҳисоби миёна то 0,24% дар ҳолати бетағйир мондани дигар омилҳо, паст мегардад.

$$\bar{\epsilon}_{y_{x_{39}}} = -1.05 \cdot \frac{24.36}{66.19} = -0.387$$

Дар мавриди чорум бо зиёд шудани шумораи аҳолии деҳот бо даромадҳои пулии пасттар аз ҳадди ақалли рӯзгузаронӣ ба 1% аз нишондиҳандаи миёна, нишондиҳандаи объективии сифати ҳаёти аҳоли ба ҳисоби миёна то 0,38% дар ҳолати бетағйир будани дигар омилҳо, кам мегардад.

$$\bar{\epsilon}_{y_{x_{41}}} = -0.34 \cdot \frac{203.3}{66.19} = -1.04$$

Ниҳоят дар мавриди панҷум, бо зиёд гардидани фарқнокӣ музди меҳнати миёнамоҳона ва маблағи ҳадди ақалли рӯзгузаронӣ то 1% аз бузургии миёнаи худ нишондиҳандаи объективии сифати ҳаёти аҳоли ба ҳисоби миёна то 1,04 % дар ҳолати бетағйир мондани дигар омилҳо, поён мефарояд.

Дар модели беҳтаршавии сатҳи зиндагии аҳолии деҳот таъсири бештарро вазни қиёсии аҳоли дар синну соли қобилияти меҳнатидошта мерасонад ва таъсири камтарин аз тарафи индекси нархи истеъмоли (тарифҳо) ба хизматҳои (хадамоти) пулаки ба аҳоли расонида мешавад.

Моделҳои пешниҳодшуда имкон медиҳад, ки хусусиятҳои амалкунии чунин як категорияи мураккаби иқтисодӣ, чун «Сатҳи зиндагӣ» ошкор карда шавад ва дар ин асос рафтори ояндаи категорияи таҳқиқотшаванда дар ҳолати тағйири ягон параметр пешгӯӣ карда шавад. Имконияти пешгӯӣ барои

дилхоҳ объекти иқтисодӣ, маънии ба даст овардани натиҷа ва ё ҳолати аз даст додани гузаштaro дорад.

Аз байни усулҳои барои пешгӯии иҷтимоӣ ва сатҳи зиндагии аҳоли татбиқшаванда бештар усулҳои зерин татбиқ мешаванд: усули арзёбии коршиносон, усули меёрӣ, усули таҳлили иқтисодӣ, усули тавозунӣ, усули экстраполясия, усули моделиронии математикӣ–иқтисодӣ, усули таҳлили коррелясионӣ–регрессионӣ, усули экспоненциалӣ ва дигарҳо.

Дар амалияи пешгӯи, банақшагирӣ ва батанзимдарории рушди иҷтимоӣ моделҳои асосии зерин истифода бурда мешавад:

- ❖ таркиби истеъмоли минималӣ ва ратсионалӣ;
- ❖ динамикаи ҳаҷм ва макроструктураи захираҳо барои истеъмол;
- ❖ динамикаи ҳаҷми истеъмоли шахсӣ ва фардӣ;
- ❖ динамикаи рушди сохтмони манзил;
- ❖ баланси тафриқавии даромад ва хароҷоти аҳоли ва ғайра.

Усулҳо ва моделҳои иқтисодӣ–математикии дар пешгӯии рушди иҷтимоӣ ва баландбардории сатҳи зиндагӣ татбиқшаванда имконият медиҳанд, ки тамоюли асосии рушди дараҷаи қонеъгардонии талаботи ҳаётии аҳоли муайян карда шавад. Динамикаи тағйирёбии онҳо дар оянда баҳисоб гирифта мешавад. Ба ғайр, аз ин онҳо имконият медиҳанд, ки таҳлили миқдорӣ ва сифатии ташкилдихандаҳои мушаххаси рушди иҷтимоӣ ва сатҳи зиндагӣ амалӣ гардонида шаванд. Хусусияти пешгӯии рушди иҷтимоӣ ва сатҳи зиндагӣ дар он зоҳир мегардад, ки на ҳама вақт чараёнҳои берун аз соҳаи истеҳсолоти моддӣ ба амаломадаро айниятан ифода карда метавонем. Ҳатто низоми моделҳо ва пешгӯиро истифода бурдан мумкин аст, агар фақат тарафҳои алоҳидаи ин гуна категорияи иқтисодиро ҳамчун сатҳи зиндагӣ тасвир ва таҳлил намоем.

Чанбаҳои методии сохтани пешгӯиро дар мисоли пешгӯии талабот ва гардиши чаканаи мол дида мебароем. Ҳангоми пешгӯии талабот ва гардиши чаканаи мол вобаста ба самти пешгӯи ва тавсифи он усулҳои гуногун истифода бурда мешавад. Масалан, усули тавозунӣ ҳангоми муайянкунии

сатҳи истеъмоли молҳои озукаворӣ ва ғайриозукаворӣ дар оянда татбиқ карда мешавад.

Усули таҳлили иқтисодӣ барои тасвири сифатӣ ва муайянкунии рушди талабот дар давраи ҳозира ва инчунин дар давраи пешгӯишуда истифода бурда мешавад.

Усули меъёрӣ аз рӯи талаботи пешгӯишудаи миёнамуҳлат ва гардиши ҷузъии мол дар асоси истифодаи меъёри ратсионалӣ ва истеъмоли минималии молҳои озукаворӣ ва молҳои ғайриозуқа, инчунин, истифодаи меъёрҳои истифодаи дурударози молҳоро таъминкунанда ба роҳ монда шудааст.

Усулҳои моделсозии иқтисодӣ–математикӣ барои муайянкунии тавсифҳои миқдории таркиби талаботи имконпазир ва гардиши мол дар пешгӯи миёнамуҳлат татбиқ карда мешавад.

Усули баҳодиҳии санҷишӣ дар асоси иттилооти ҳосилшуда оид ба вазъияти ояндаи талабот ва пешниҳод ё гардиши чаканаи мол дар асоси ақидаи экспертҳои алоҳида ва коркарди ояндаи натиҷаҳои баҳодиҳии фардӣ дар баҳои умумии санҷиш ба роҳ монда шудааст.

Усули таҳлили регрессионӣ ҳангоми пешгӯии динамикаи бисёр нишондиҳандаҳои рушди иҷтимоӣ ва сатҳи зиндагии аҳоли истифода бурда мешавад. Истифодаи ин усул ҳангоми таъмини шартҳои зерин имконпазир аст:

- давраи базавӣ, ки дар асоси пешгӯӣ коркард мешавад, бояд ба давраи ояндаи рушди талабот хос бошад;
- байни бузургҳои байни ҳам алоқаманд бояд алоқаи зичи пурра ва доимӣ мавҷуд бошад;
- алоқамандии гузашта ва оянда бо дохилкунӣ дар муодилаи регрессия бо бузургҳои иловагии тағйирёбанда (масалан, омили вақт) амалӣ гардонида мешавад.

Дар муодилаи регрессия вобаста ба тағйирёбии нишондиҳандаҳои омилӣ нишондиҳандаи натиҷавиро пешгӯӣ карда метавонем. Дар аксари

мавридҳо оид ба нишондиҳандаҳои омилӣ ва натиҷавӣ маълумотҳои лозимиرو дастрас карда наметавонем, зеро ин гуна маълумотҳо дар маҷалаҳои даврӣ ва сомонаҳои интернетӣ мавҷуд нест. Аз ин лиҳоз, натиҷаҳои таҳқиқоти буҷети хонаводаҳо истифода бурда мешаванд.

Барои алоқамандии ҷамъи даромад ва унсурҳои онро муайян намудан, дар асоси маълумотҳои омили расмӣ ҷадвали зеринро тартиб медиҳем³⁵.

Ҷадвали 3.2. Шаклҳои асосии даромади аҳоли дар деҳот

Солҳо	Ҷамъи даромади ҳар як нафар аҳоли ба ҳисоби миёна, сомонӣ, у	Даромадҳои меҳнатӣ, сомонӣ, x_1	Даромад аз хоҷагиҳои ёрирасони шахсӣ, сомонӣ, x_2	Дигар даромадҳои аҳоли, сомонӣ, x_3
2006	75,86	32,91	19,55	23,34
2007	100,74	42,48	22,17	36,09
2008	153,16	65,20	33,41	54,55
2009	155,72	69,67	27,75	58,3
2010	190,18	77,49	43,22	69,47
2011	225,62	96,23	45,64	83,75
2012	258,81	111,13	50,70	96,98
2013	293,58	129,23	54,71	110,18
2014	323,64	145,93	35,63	142,08
2015	297,61	154,52	15,68	127,41
2016	351,14	164,07	43,84	143,23
2017	374,12	177,63	19,90	176,59
2018	409,78	196,98	22,43	190,37

Сарчашма: Аз тарафи муаллиф тартиб дода шудааст. Нишондиҳандаҳои асосии таҳқиқоти буҷети хонаводаҳо 2019.–Душанбе; Тоҷикистон: 25–соли истиқлолияти давлатӣ. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2016

³⁵ Омили солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. // Маҷмӯаи омили, – Душанбе, АОПҚТ, 2019.

Ҷадвали 3.3.

p/т	x_1	x_2	x_3	y	x_1^2	x_2^2	x_3^2	$x_1 \sum x_2$	$x_2 \sum x_3$	$x_1 \sum x_3$	$x_1 \sum \sum x_2 x_3$
1	32,91	19,55	23,34	75,86	1083,068	382,2025	544,7556	14303,6733	25656,247	43189,1094	18771282,62
2	42,48	22,17	36,09	100,74	1804,55	491,5089	1302,4881	18463,0824	29094,5778	55748,2032	24229841,56
3	65,20	33,41	54,55	153,16	4251,04	1116,2281	2975,7025	28337,876	43845,2794	85564,568	37188928,19
4	69,67	27,75	58,3	155,72	4853,909	770,0625	3398,89	30280,6721	36417,435	91430,7278	39738537,22
5	77,49	43,22	69,47	190,18	6004,7	1867,9684	4826,0809	33679,4787	56719,3348	101693,2266	570382,3342
6	96,23	45,64	83,75	225,62	9260,213	2083,0096	7014,0625	41824,4449	59895,1976	126286,4782	54887892,02
7	111,13	50,70	96,98	258,81	12349,88	2570,49	9405,1204	48300,4319	66535,638	145840,3442	63386588,8
8	129,23	54,71	110,18	293,58	16700,39	2993,1841	12139,632	56167,2349	71798,1214	169593,6982	73710509,05
9	145,93	35,63	142,08	323,64	21295,56	1269,4969	20186,726	63425,5559	46758,6742	191509,7762	83235894,03
10	154,52	15,68	127,41	297,61	23876,43	245,8624	16233,308	67159,0276	20577,4912	202782,7768	88135478,28
11	164,07	43,84	143,23	351,14	26918,96	1932,9456	20514,833	71309,7441	57532,9856	215315,6238	93582629,57
12	177,63	19,90	176,59	374,12	31552,42	396,01	31184,028	77203,3269	26115,566	233110,9542	101317014
13	196,98	22,43	190,37	409,78	38801,12	503,1049	36240,7369	85613,4174	29435,7862	258504,7332	112353912,2
	$\sum x_1 =$ 1463,47	$\sum x_2 =$ 434,63	$\sum x_3 =$ 1312,34	$\sum y =$ 3209,96	$\sum x_1^2 =$ 198752,2	$\sum x_2^2 =$ 16622,07	$\sum x_3^2 =$ 165966,364	$\sum \sum x_1 x_2 =$ 636067,9661	$\sum \sum x_2 x_3 =$ 570382,3342	$\sum \sum x_1 x_3 =$ 1920570,22	$\sum \sum \sum x_1 x_2 x_3 =$ 791108889,9

Сарчашма: Аз тарафи муаллиф, дар асоси маълумотҳои омили солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон 2019.–Душанбе; Тоҷикистон: 25 – соли истиқлолияти давлатӣ. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2016 тартиб дода шудааст.

Акнун барои муайян намудани параметрҳои қимати коэффитсиенти регрессия алоқамандии онҳо санчида мешавад, ки даромад аз хоҷагиҳои ёрирасони шахс аз модел хориҷ гардида дар асоси маълумотҳои додашуда шакли модел чунин сохта мешавад.

$$y=35,838 +1,354x_1 +0,995x_3.$$

Ҳар сол омилҳои гирифташуда ба андозаи фоизи муайян зиёд шуда истодаанд. Аз рӯи маълумотҳо қонуниятҳои тағйирёбиро муайян намуда метавонем даромади умумии миёнаро ба ҳар сари аҳолии барои солҳои оянда муайян намоем.

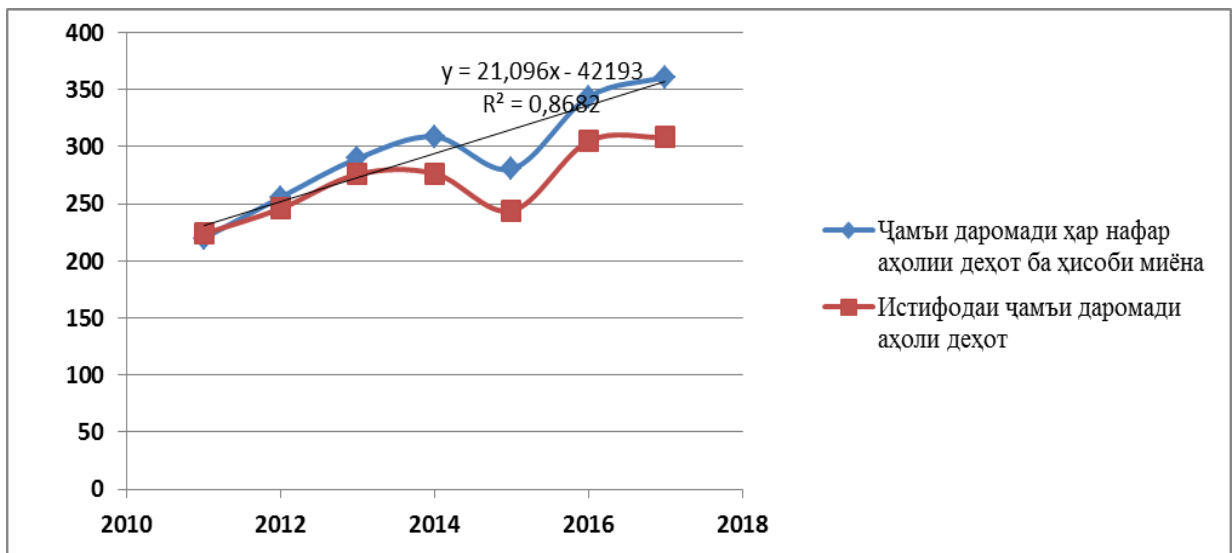
Акнун алоқамандии байни даромад ва хароҷоти пулиро ба ҳар сари аҳолии деҳот муайян мекунем. Барои ин, дар асоси маълумотҳои оморӣ расмӣ ҷадвали 3.4.–ро тартиб медиҳем.

Ҷадвали 3.4. Ҷамъи даромад ва хароҷоти аҳолии деҳот

Солҳо	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Ҷамъи даромади ҳар нафар аҳолии деҳот ба ҳисоби миёна	219,87	255,79	289,77	308,74	280,67	343,75	361,16	399,35
Истифодаи ҷамъи даромади аҳолии деҳот	223,74	245,93	275,89	276,51	243,87	304,92	308,27	347,48

Сарчашма: Аз тарафи муаллиф тартиб дода шудааст. Оморӣ солҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2019.–Душанбе.

Барои қиматҳои додашуда коэффитсиенти коррелятсияи хаттиро ҳисоб намуда, дар аввал фарқнокии квадратҳои миёнаро барои нишондиҳандаҳои омилӣ ва натиҷавӣ муайян мекунем.

Диаграммаи 3.1. Вобастагии даромад ва хароҷоти аҳолии деҳот.

Сарчашма: Аз тарафи муаллиф таҳия шудааст.

Ҳамин тариқ, коэффитсиенти детерминатсия $R^2=0,86$ баробар мешавад. Ин нишондиҳанда чунин маъно дорад, ки байни даромади аҳолии деҳот ва истифодабарандагони ин даромадҳо, яъне нишондиҳандаҳои омӯхташаванда алоқамандии зич мавҷуд аст ва 86% хароҷоти аҳолии деҳот аз даромадҳо ва боқимонда 14% аз дигар омилҳо вобаста аст.

3.2. Таҳлили омили нишондиҳандаҳои натиҷавии сатҳи зиндагии аҳоли

Сатҳи зиндагии аҳоли бо як қатор нишонаҳои ба он хос муайян карда мешавад. Аз ин бар меояд, ки аз ҷониби муаллифи диссертатсия нишондиҳандаи натиҷавӣ ва як гурӯҳ нишондиҳандаҳои омили муайянкунандаи сатҳи зиндагии аҳоли ҷудо карда шудаанд. Умуман, ба сифати нишондиҳандаҳои натиҷавӣ ҳисоби миёнаи даромади пулии аҳоли, ки ба андешаи муаллиф барои баҳогузори дақиқ сатҳи зиндагии аҳолии деҳот зарур аст, истифода карда шудааст.

Таҳлили коррелятсионӣ барои тафтиши алоқамандӣ ва қонуниятҳои тағйирёбии аломатҳои натиҷавию-омилӣ истифода гардида, бо воситаи он

омилҳои таъсиррасон ба сатҳи зиндагии аҳолии деҳот шарҳ дода мешаванд. Мақсаднок будани таҳлили омило бо мавҷудияти робита байни тағйирёбандаҳо муайян карда мешавад. Агар коррелятсия ва ё зичии алоқамандӣ байни ҳамаи тағйирёбандаҳо ночиз бошанд, таҳлили омили бефоида аст. Барои санҷиши самаранокӣ ва дурустии омило қабул гардида тавассути модели регрессионӣ нишондиҳандаҳо ро дохил намудаанд. Он нишонаҳо, ки аломати хурд (ночиз) доранд, аз модел хориҷ карда мешаванд. Натиҷаҳо, ки барои таҳлили сатҳи зиндагии аҳолии деҳот қабул гаштаанд, муҳимтаринашон интихоб гардидаанд ва ро тарзи таҳлили коррелятсиониро истифода менамоем. Иҷрои мақсадноки таҳлили омили бо мавҷуд будани коррелятсияҳо, ивазкуниҳо (ивазшавандаҳо) муайян карда мешавад.

Чадвали 3.5. Нишондиҳандаҳои омили ба сатҳи зиндагии аҳоли таъсиррасон

Р/т (Ҳ_п)	Натиҷанокии нишондиҳандаҳои Х₁, Х₂ Х₄₀	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
1	Ҳисоби миёнаи даромади пулӣ (моҳона), сомонӣ	225,62	258,81	293,58	323,64	297,61	351,14	374,12	409,78
2	Даромади воқеии пешниҳодшудаи аҳоли, бо % нисбати соли гузашта	118,6	114,7	113,4	110,2	91,5	117,9	106,5	109,5
3	Музди миёнаи меҳнати ҳармоҳаи номиналии пардохтшудаи кормандон, сомонӣ	442,13	555,29	694,89	816,27	878,91	962,16	1144,19	1233,8
4	Ҳарочоти миёнамоҳонаи пулӣ ва пасандозҳои аҳоли, сомонӣ	292,90	389,3	466,5	561,4	570,1	585,6	648,3	691,7
5	Истеъмоли воқеии ниҳой ба ҳар сари аҳоли, сомонӣ	227,53	251,59	282,00	290,06	265,68	321,36	329,68	358,49
6	Андозаи миёнаи нафақаи якмоҳа, бо сомонӣ	152,30	181,82	228,27	230,14	228,17	272,13	270,67	309,94
7	Нафақаи ҳадди ақал аз рӯи пиронсолӣ, сомонӣ	80,00	104,00	130,00	130,00	130,00	156,00	156,00	180,00
8	Андозаи ҳадди ақалли музди меҳнат, ба ҳисоби миёна дар як моҳ, бо сомонӣ	80,00	200,00	250,00	250,00	250,00	400,00	400,00	400,00
9	Истеъмоли ҳӯрокаи ба ҳар нафар аҳоли, солона, бо кг, - гӯшт ва маҳсулоти гӯштӣ	11,8	11,2	13,9	14,9	14,6	14,8	14,0	14,2
10	- шир ва маҳсулоти ширӣ, солона, литр	54,5	58,0	52,0	58,8	57,5	59,5	58,1	60,5
11	- картошка, солона, бо кг	34,0	35,0	38,6	33,3	35,8	39,1	42,4	46,4
12	- сабзавот ва полизӣ, солона, бо кг	72,8	88,1	76,9	76,0	80,0	80,4	89,0	88,5
13	- маҳсулоти нонӣ, солона, бо кг	160	154	157	153	150	151,5	161,4	165,4
14	- тухм, солона, дона	46	60	62	71	72	68	76	84

15	- канд, аз ҷумла, маҳсулоти каннодӣ, солона, бо кг	12,5	13,6	13,4	14,0	13,7	14,3	15,9	16,9
16	Шумораи аҳоли, ҳазор нафар	7807,2	7987,4	8161,1	8352,0	8551,2	8742,8	8931,2	9126,6
17	Шумораи мардҳо , ҳазор нафар	3941,5	4033,5	4124,2	4224,3	4329,2	4429,5	4528,6	4627,3
18	Шумораи занҳо , ҳазор нафар	3865,7	3953,9	4036,9	4127,7	4222,0	4313,3	4402,6	4499,3
19	Шумораи аҳолии шаҳр, ҳазор нафар	2064,9	2106,5	2170,9	2215,5	2260,3	2300,5	2354,2	2396,8
20	Шумораи аҳолии деҳот, ҳазор нафар	5742,3	5880,9	5990,2	6136,5	6290,9	6442,3	6577,0	6729,8
21	Шумораи таваллудшудагон, ба 1000 нафар аҳоли	28,7	27,5	25,9	27,8	28,1	26,6	25,4	25,6
22	Шумораи фавтидагон, ба 1000 нафар аҳоли	4,3	4,3	3,9	4,0	4,0	3,9	3,6	3,6
23	Дарозумрии эҳтимолии мардон дар лаҳзаи таваллуд (микдори сол)	70,9	71,1	71,6	71,6	71,8	71,9	73,0	73,3
24	Дарозумрии эҳтимолии занон дар лаҳзаи таваллуд (микдори сол)	74,1	74,6	75,3	75,4	75,6	75,7	76,9	76,9
25	Шумораи аҳолии синни аз қобили меҳнат хурд, ҳазор нафар	2768,5	2811,6	2844,2	2892,1	2938,9	3009,6	3063,6	3129,9
26	Шумораи аҳолии аз синни қобили меҳнат, ҳазор нафар	4762,2	4797,5	4920,1	5046,0	5175,5	5273,2	5379,7	5473,9
27	Шумораи аҳолии аз синни қобили меҳнат калонтар, ҳазор нафар	366,5	378,3	396,8	413,9	436,8	460,0	487,8	522,8
28	Адади муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ, воҳид	33	34	34	38	38	39	39	39
29	Шумораи донишҷӯёни муассисаҳои олии касбӣ, нафар	152222	150156	159415	165304	176461	186914	195657	209768
30	Шумораи донишҷӯёни муассисаҳои миёнаи касбӣ, нафар	40062	42819	47977	57723	68867	76709	82365	86497
31	Шумораи донишҷӯёни донишгоҳҳо, ҳазор наф.	192,2	192,9	207,4	223,0	245,3	263,6	278,0	289,3

32	Шумораи беморхонаҳо, воҳид	439	445	461	467	474	479	484	490
33	Шумораи духтурон ба 10000 нафар аҳоли	20,5	20,3	20,4	20,8	20,8	20,6	21,0	20,9
34	Шумораи катҳои беморхонаҳо ба 10000 нафар аҳоли	48,9	47,7	47,3	46,4	45,6	45,5	44,9	44,3
35	Шумораи нафақахӯрон, ҳазор нафар	592,0	596,6	610,9	603,6	617,4	642,8	664,8	687,1
36	Шумораи беморони дар як бахш муроҷиаткунанда, ҳамагӣ, ҳазор нафар	66,2	66,8	68,4	67,4	67,0	67,4	67,3	68,9
37	Шумораи ҷиноятҳои ба қайд гирифташуда, нафар	16864	16593	18336	19352	21585	21756	22018	21957
38	Шумораи аҳолии фаъоли иқтисодӣ (захираҳои меҳнатӣ), ҳазор нафар	4664	4796	4859	4983	5111	5224	5326	5427
39	Шумораи бекорони расман эътирофшуда, ҳазор нафар	54	56	54	56	57	54	53	52
40	Шумораи миёнасолони аҳолии машғул дар иқтисодиёт, ҳазор нафар	2249	2291	2307	2325	2380	2384	2407	2426

Сарчашма: Муаллиф чадвалро дар асоси нишондиҳандаҳои «Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2018/19». Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. таҳия намудааст.

Агар коррелятсияҳо дар байни ҳамаи ҷойивазкуниҳо (ивазшавандаҳо) на он қадар калон бошанд, пас таҳлили омилӣ беманфиат (бефоида) аст. Бинобар ин, дар натиҷаи коркарди омории маълумотҳо нишондиҳандаҳо ё омилҳои асосии таъсиррасон ба сатҳи зиндагии аҳоли чунин қабул гардиданд:

Ҷадвали 3.6. Нишондиҳандаҳои омилӣ сатҳи зиндагии аҳолии деҳот

Ишора	Номгӯи нишондиҳанда
У	Ҳисоби миёнаи даромади пулӣ (моҳона), сомонӣ
X ₁	Музди меҳнати миёнаи ҳармоҳаи номиналии пардохтшудаи кормандон, сомонӣ
X ₂	Хароҷоти миёнамоҳаи номиналии пулӣ ва пасандозҳои аҳоли, сомонӣ
X ₃	Истеъмоли воқеии ниҳой ба ҳар сари аҳоли, сомонӣ
X ₄	Андозаи миёнаи нафақаи якмоҳа, бо сомонӣ
X ₅	Нафақаи ҳадди ақал аз рӯи пиронсолӣ, сомонӣ
X ₆	Андозаи ҳадди ақалли музди меҳнат, ба ҳисоби миёна дар як моҳ, бо сомонӣ
X ₇	Шумораи умумии аҳоли (ҳаз. наф.)
X ₈	Дарозумии эҳтимолии мардон дар лаҳзаи таваллуд (сол)
X ₉	Дарозумии эҳтимолии занон дар лаҳзаи таваллуд (сол)
X ₁₀	Шумораи аҳолии синни қобили меҳнат (ҳаз. наф.)
X ₁₁	Шумораи аҳолии фаъоли иқтисодӣ (ҳаз. наф.)
X ₁₂	Шумораи миёнасолонаи аҳолии машғул дар иқтисод (ҳаз.наф.)

Сарчашма: Дар асоси маълумотҳои омори расмӣ. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2019 таҳия шудааст.

Санҷиш бо ёрии меъёрҳои соҳавӣ (меъёри F) ба дигаргуниҳои детерминантӣ, матритсаи коррелятсионӣ дар омор, яъне ХИ-квадрат асоснок карда мешавад. Дар асоси маълумотҳои Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон он нишондиҳандаҳои натиҷавӣ интиҳоб карда шудаанд, ки хусусияти (нишонаҳои) сатҳи зиндагии аҳолии ҷумҳуриро дар муддати 8 сол, яъне аз соли 2011 то 2018 муаррифӣ карда метавонанд. Маълумотҳо дар ҷадвали 3.7. оварда шудаанд.

**Чадвали 3.7. Нишондиҳандаҳои омили таҳлили сатҳи зиндагии
аҳолии деҳот**

Ишорат	Нишондиҳандаҳо	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
У	Ҳисоби миёнаи даромади пулӣ (моҳона), сомонӣ	225,62	258,81	293,58	323,64	297,61	351,14	374,12	409,78
Х1	Музди миёнаи меҳнати ҳармоҳаи номиналии пардохтшудаи кормандон, сомонӣ	442,13	555,29	694,89	816,27	878,91	962,16	1144,19	1233,8
Х2	Ҳарочоти миёнамоҳонаи пулӣ ва пасандозҳои аҳолии, сомонӣ	292,9	389,3	466,5	561,4	570,1	585,6	648,3	691,7
Х3	Истеъмоли воқеии ниҳой ба ҳар сари аҳолии, сомонӣ	227,53	251,59	282	290,06	265,68	321,36	329,68	358,49
Х4	Андозаи миёнаи нафақаи якмоҳа, бо сомонӣ	152,3	181,82	228,27	230,14	228,17	272,13	270,67	309,94
Х5	Нафақаи ҳадди ақал аз рӯи пиронсолӣ, сомонӣ	80	104	130	130	130	156	156	180
Х6	Андозаи ҳадди ақалли музди меҳнат, ба ҳисоби миёна дар як моҳ, бо сомонӣ	80	200	250	250	250	400	400	400
Х7	Шумораи аҳолии, ҳазор нафар	7807,2	7987,4	8161,1	8352	8551,2	8742,8	8931,2	9126,6
Х8	Дарозумрии эҳтимолии мардон дар лаҳзаи таваллуд (микдори сол)	70,9	71,1	71,6	71,6	71,8	71,9	73	73,3
Х9	Дарозумрии эҳтимолии занон дар лаҳзаи таваллуд (микдори сол)	74,1	74,6	75,3	75,4	75,6	75,7	76,9	76,9
Х10	Шумораи аҳолии аз синни қобили меҳнат, ҳазор нафар	4762,2	4797,5	4920,1	5046	5175,5	5273,2	5379,7	5473,9
Х11	Шумораи аҳолии фаъоли иқтисодӣ (захираҳои меҳнатӣ), ҳазор нафар	4664	4796	4859	4983	5111	5224	5326	5427
Х12	Шумораи миёнасолони аҳолии машғул дар иқтисод, ҳазор нафар	2249	2291	2307	2325	2380	2384	2407	2426

Сарчашма: Аз тарафи муаллиф, дар асоси омили солони Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон тартиб дода шудааст. Душанбе, 2019.

Дар мафҳуми васеи омили гипотезаи сифриро рад менамоянд. Агар гипотезаи сифри рад карда нашавад, пас мақсаднок гаштани (будани) таҳлили омили гузаронидашаванда шубҳанок мешавад. Дар шакли матритса маълумоти мавҷуда барои таҳлили регрессионӣ пешниҳод мегарданд. Маълумоти ҷойдошта баъд аз коркарди омили чунин интиҳоб гарданд.

Чадвали 3.8. Қимати нишондиҳандаҳои омили барои таҳлили сатҳи зиндагии аҳоли деҳот

Солҳо	У	X1	X2	X3	X4	X5	X6	X7	X8	X9	X10	X11	X12
2011	225,62	442,13	292,9	227,53	152,3	80	80	7807,2	70,9	74,1	4762,2	4664	2249
2012	258,81	555,29	389,3	251,59	181,82	104	200	7987,4	71,1	74,6	4797,5	4796	2291
2013	293,58	694,89	466,5	282	228,27	130	250	8161,1	71,6	75,3	4920,1	4859	2307
2014	323,64	816,27	561,4	290,06	230,14	130	250	8352	71,6	75,4	5046	4983	2325
2015	297,61	878,91	570,1	265,68	228,17	130	250	8551,2	71,8	75,6	5175,5	5111	2380
2016	351,14	962,16	585,6	321,36	272,13	156	400	8742,8	71,9	75,7	5273,2	5224	2384
2017	374,12	1144,19	648,3	329,68	270,67	156	400	8931,2	73	76,9	5379,7	5326	2407
2018	409,78	1233,8	691,7	358,49	309,94	180	400	9126,6	73,3	76,9	5473,9	5427	2426
Миёна	316,79	840,96	525,73	290,80	234,18	133,25	278,75	8457,44	71,90	75,56	5103,51	5048,75	2346,13

Сарчашма: Муаллиф чадвалро дар асоси нишондиҳандаҳои омили солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2019 таҳия намудааст.

Нишондиҳандаҳое, ки оварда шудаанд, тавассути баробарии регрессионӣ таҳқиқ гардида, тағйиротеро, ки дар сатҳи зиндагӣ ба вучуд омадаанд, ошкор менамояд. Ин алоқамандӣ аз ҷониби мо мувофиқи коэффитсиенти чандирӣ, ки мо онро барои ҳар як қатори ивазшавандаҳо ҳисоб мекунем, санҷида мешавад.

Барои истифодаи усули таҳлили коррелятсионӣ дар қатори динамикӣ бояд хусусиятҳои асосии қаторҳоро муайян намуд. Бояд қайд намуд, ки баъзе аз нишондиҳандаҳоро барои аҳолии деҳот дарёфт намудан ғайриимкон аст, бинобар ин нишондиҳандаҳои умумӣ барои тамоми аҳоли интихоб гардидаанд. Ҳамзамон, бештар аз 73 фоизи аҳолии ҷумҳурӣ маҳз дар деҳот истиқомат менамояд, аз ин нуқтаи назар, маҳз нишондиҳандаҳои умумии аҳоли барои таҳлили минбаъда қабул карда мешаванд ва дар асоси онҳо модели муносиб сохта шудааст. Дар ҳолати якум шакли модел чунин аст: Яъне 1 сомонӣ афзоиши музди миёнаи меҳнати ҳармоҳаи номиналӣ боиси 22 дирам афзудани даромади пулии миёна мегардад.

$$Y=134,99+0,22X_1; \quad \mathcal{E} = 0,22 \frac{840,96}{316,79} = 0,57$$

Натиҷаи ҳисоби коэффитсиенти чандирӣ чунин шарҳ дода мешавад, ки 1 сомонӣ зиёд гардидани даромади пулӣ ба ҳисоби миёна ба 0,57 сомонӣ зиёд гардидани музди меҳнати ҳармоҳаи номиналӣ оварда мерасонад.

Дар ҳолати дуюм, яъне 1 сомонӣ зиёд гардидани хароҷоти миёнамоҳонаи пулӣ ва пасандозҳои аҳоли имконият медиҳад, ки даромади пулии миёнаи аҳоли 0,43 сомонӣ зиёд гардад. Аз натиҷаи ҳисоби коэффитсиенти чандирӣ ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки 1 сомонӣ зиёд гардидани даромади пулӣ ба ҳисоби миёна имконият медиҳад, ки хароҷоти миёнамоҳонаи пулӣ ва пасандозҳои аҳоли то 0,71 сомонӣ зиёд гардад, ки шакли модел ва коэффитсинти чандирӣ чунин аст:

$$Y=89,22+0,43X_2; \quad \mathcal{E} = 0,43 \frac{525,73}{316,79} = 0,71$$

Дар мавриди сеюм 1 сомонӣ зиёд гардидани истеъمولоти воқеии ниҳой имконият медиҳад, ки даромади пулӣ ба ҳисоби миёна ба 1 сомонию 37 дирам зиёд гардад. Ҳамзамон, ба 1 сомонӣ зиёд гардидани даромади пулӣ ба ҳисоби миёна имконият медиҳад, ки истеъمولоти воқеӣ ба ҳар сари аҳолии деҳот 1 сомонию 26 дирам зиёд гардад. Яъне чандирияти байни ин нишондиҳандаҳо бештар ба назар мерасад.

$$Y = -83,91 + 1,378X_3; \quad \Delta = 1,38 \frac{290,80}{316,79} = 1,26$$

Дар ҳолати чорум ба 1 сомонӣ зиёд гардидани андозаи миёнаи нафақаи ҳармоҳа ба он оварда мерасонад, ки даромади пулӣ ба ҳисоби миёна 1 сомонию 17 дирам зиёд гардад. Коэффитсиенти чандирият чунин шарҳ дода мешавад, ки 1 сомонӣ зиёд гардидани даромади пулӣ ба ҳисоби миёна имконият медиҳад, ки андозаи миёнаи нафақаи ҳармоҳа то 87 дирам зиёд гардад, яъне шакли модел чунин аст:

$$Y = 42,097 + 1,173X_4; \quad \Delta = 1,173 \frac{234,18}{316,79} = 0,87$$

Дар ҳолати панҷум 1 сомонӣ зиёд гардидани нафақаи ҳадди ақал аз рӯи пиронсолӣ ба он оварда мерасонад, ки даромади пулӣ ба ҳисоби миёна 1 сомонию 88 дирам зиёд гардад. Коэффитсиенти чандирият чунин шарҳ дода мешавад, ки 1 сомонӣ зиёд гардидани даромади пулӣ ба ҳисоби миёна имконият медиҳад, ки нафақаи ҳадди ақал аз рӯи пиронсолӣ то 79 дирам бояд зиёд карда шавад, яъне шакли модел чунин аст:

$$Y = 65,41 + 1,88X_5; \quad \Delta = 1,88 \frac{133,25}{316,79} = 0,79$$

Дар ҳолати шашум 1 сомонӣ зиёд гардидани андозаи ҳадди ақалли музди меҳнат ба ҳисоби миёна ба он оварда мерасонад, ки даромади пулӣ ба ҳисоби миёна 49 дирам зиёд гардад. Коэффитсиенти чандирият чунин шарҳ дода мешавад, ки 1 сомонӣ зиёд гардидани даромади пулӣ ба ҳисоби

миёна имконият медиҳад, ки андозаи ҳадди ақалли музди меҳнат то 44 дирам зиёд карда шавад. Дар шакли модел ин алоқаманди чунин аст:

$$Y=177,55+0,499X_6; \Delta = 0,499 \frac{278,85}{316,79} = 0,44$$

Дар ҳолати ҳафтум ба ҳисоби миёна 1% зиёд гардидани шумораи аҳоли ба он оварда мерасонад, ки даромади пулӣ ба ҳисоби миёна 0,12 % зиёд гардад. Коэффитсиенти чандирӣ дар ин маврид хеле назаррас буда 3,36 % меафзояд. Дар шакли модел ин алоқамандӣ чунин аст:

$$Y=-751,29+0,126X_7; \Delta = 0,126 \frac{8457,44}{316,79} = 3,36$$

Дар ҳолати ҳаштум коэффитсиенти чандирият чунин шарҳ дода мешавад, ки 1 сомонӣ зиёд гардидани даромади пулӣ ба ҳисоби миёна имконият медиҳад, ки дарозумрии эҳтимолии мардон дар лаҳзаи таваллуд то 15,3 % зиёд мегардад. Дар шакли модел ин алоқаманди чунин аст:

$$Y=-4538+67,525X_8; \Delta = 67,525 \frac{71,90}{316,79} = 15,33$$

Дар мавриди нухум коэффитсиенти чандирият чунин шарҳ дода мешавад, яъне 1 сомонӣ зиёд гардидани даромади пулӣ ба ҳисоби миёна имконият медиҳад, ки дарозумрии эҳтимолии занон дар лаҳзаи таваллуд то 14,12 % зиёд мегардад. Дар шакли модел ин алоқаманди чунин аст:

$$Y=-4146,0+59,06X_9; \Delta = 59,06 \frac{75,76}{316,79} = 14,12$$

Дар мавриди даҳум коэффитсиенти чандирият чунин шарҳ дода мешавад, ки 1 сомонӣ зиёд гардидани даромади пулӣ ба ҳисоби миёна имконият медиҳад, ки шумораи аҳолии синни қобили меҳнат 3,5 % зиёд гардад. Дар шакли модел ин алоқамандӣ чунин аст:

$$Y=-792,1+0,217X_{10}; \Delta = 0,217 \frac{5103,51}{316,79} = 3,50$$

Дар мавриди дигар коэффитсиенти чандирият чунин шарҳ дода мешавад, ки 1сомонӣ зиёд гардидани даромади пулӣ ба ҳисоби миёна имконият медиҳад, ки шумораи аҳолии фаъоли иқтисодӣ то 3,5 % зиёд гардад. Дар шакли модел ин алоқамандӣ чунин аст:

$$Y = -744,9 + 0,216X_{11}; \quad \Delta = 0,216 \frac{5048,75}{316,79} = 3,44$$

Дар мавриди охирин коэффитсиенти чандирият чунин маъно дорад, ки 1 сомонӣ зиёд гардидани даромади пулӣ ба ҳисоби миёна имконият медиҳад, ки шумораи миёнасолонаи аҳолии шуғлнок дар соҳаи иқтисодӣ то 6,6 % зиёд гардад. Ин алоқамандӣ дар шакли модел чунин аст:

$$Y = -1792,8 + 0,898X_{12}; \quad \Delta = 0,895 \frac{2346,13}{316,79} = 6,66$$

Бо назардошти натиҷаи таҳлил ҳаминро бояд қайд намуд, ки омилҳои чудогардида ба сатҳи зиндагии аҳоли таъсири назаррас дошта, то дараҷае дар беҳтар гардидани он мусоидат намудааст. Бинобар ин, дараҷаи таъсири ин омилҳо бо истифода аз усулҳои омории асоснок гардида, муайян ва ошкор карда шудаанд. Натиҷаи таҳлилҳои гузаронидашуда бо нишондиҳандаҳои дар ҷадвал буда, муқоиса гардида, дар шакли зерин пешниҳод гардидаанд.

Ҷадвали 3.9. Нишондиҳандаҳои натиҷаи таҳлил

Р.Т.	Модел	Коэф. коррел	Коэф. детерм	f-қимати фишери воқеӣ	f-қимати фишери ҷадвалӣ	t-студент воқеӣ	t-студент ҷадвалӣ	Коэффитсиенти чандирӣ
1	$Y=134,99+0,22x_1$	0,976	0,953	122,0	5,99	11,05	1,94	0,57
2	$Y=89,22+0,43x_2$	0,956	0,915	64,7	5,99	8,05	1,94	0,71
3	$Y=-83,9+1,38x_3$	0,989	0,979	268,0	5,99	16,90	1,94	1,26
4	$Y=42,097+1,173x_4$	0,982	0,964	163,1	5,99	12,70	1,94	0,87
5	$Y=65,41+1,88x_5$	0,979	0,96	144,14	5,99	12	1,94	0,79
6	$Y=177,55+0,499x_5$	0,945	0,894	50,9	5,99	7,1	1,94	0,44
7	$Y=-751,29+0,126x_7$	0,965	0,932	82,97	5,99	9,1	1,94	3,36
8	$Y=-4538+76,525x_8$	0,941	0,885	46,49	5,99	6,8	1,94	15,33
9	$Y=-4146+59,06x_9$	0,957	0,915	65,33	5,99	8,08	1,94	14,12
10	$Y=-792,1+0,217x_{10}$	0,952	0,906	58,47	5,99	7,64	1,94	3,50
11	$Y=-774,9+0,216x_{11}$	0,959	0,92	69,47	5,99	8,11	1,94	3,44
12	$Y=-1792,8+0,899x_{12}$	0,922	0,851	34,4	5,99	5,8	1,94	6,66

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф дар асоси маълумотҳои ҷадвали 3.6., 3.7. ва 3.8. тартиб дода шудааст.

Натиҷаи таҳлилҳои гузаронидашуда ошкор намуд, ки барои тамоми нишондиҳандаҳои интихобшуда, модели муносиб пешниҳод гардида, қимати коэффитсиентҳои коррелятсия ва детерминатсия ҳисоб карда шудаанд. Қимати ин нишондиҳандаҳо ҳеле назаррас мебошад. Инчунин, нишондиҳандаи F-меъёри Фишер аз қимати ҷадвалии он ва t-қимати Студент аз нишондиҳандаи ҷадвалиаш ҳеле калон аст, ки аз интихоби дурусти модели таҳиягардида шаҳодат медиҳад.

3.3. Таҳқиқи омории нишондиҳандаҳои сатҳи зиндагии аҳолии деҳот бо истифода аз усули индексӣ

Мақсади параграфи мазкур аз ошкор намудан ва шарҳи пурраи омилҳои таъсиррасон ба сатҳи зиндагии аҳолии деҳот тавассути усули индексии омории буда, ҳар чӣ бештар дар он имконияти таҳқиқи ин омилҳоро таъмин менамояд. Усули индексӣ дар таҳқиқи омории сатҳи зиндагӣ ба таври васеъ истифода шуда яке аз воситаҳои таҳлил ва арзёбӣ ба шумор меравад. Индексҳои фардӣ ва умумӣ, фазогӣ ва миёна дар таҳқиқи ин масъала ба таври васеъ истифода бурда мешавад. Шартҳои асосии истифодаи ҳамаи навиҳои индексҳо ин дастрас будани маълумотҳои зарурии омории оид ба сатҳи зиндагии аҳолии деҳот мебошад. Албатта, ба тағйирёбии сатҳи зиндагии аҳоли дар деҳот ду ҳолат бештар таъсир мерасонад, яъне тағйирёбии нархҳо ва гардиши молӣ. Ин хусусиятҳо тавассути индексҳои нархӣ, индексҳо, нишондиҳандаҳои сифатӣ ва индексҳои нишондиҳандаҳои миқдорӣ дар алоқамандӣ омӯхта мешаванд. Яъне, тағйироти ҳаҷми истеҳсол, фурӯши маҳсулот, дараҷаи захираи молҳо дар сатҳи деҳот маҳз ба воситаи индексҳо нишондиҳандаҳои миқдорӣ таҳқиқ мегардад. Лекин тағйироти нархҳо, ҳосилнокии меҳнат, хароҷоти муомилот, ғоида ва дигар нишондиҳандаҳо дар сатҳи деҳот ба воситаи индексҳои нархӣ омӯхта мешавад. Мо метавонем бо ёрии индекси умумӣ тағйирёбии нархи молҳои истеъмоли, тағйирёбии сатҳи зиндагӣ, инкишофи истеҳсолотро дар соҳаҳои гуногун, инкишофи иқтисодиёт ва ғайраро тавсиф намоем. Инчунин онҳо имкон медиҳанд, ки тағйирёбии бузургҳои индексиро дар воқидҳои

чудогона ё ин, ки қисми маҷмӯҳо ҷамъбаст намоем ва аз дигар тараф таъсири тағйирёбии омилҳои чудогонаи дар тағйирёбии нишондиҳандаи натиҷавии ҳодисаро куллан муайян намоем.

Чи хеле, ки қайд намуда будем бо ёрии индексҳо тағйирёбии нисбии нишондиҳандаҳои гуногунро тавсиф намудан мумкин аст. Ин нишондиҳандаҳо яъне, бузургҳои индексӣ метавонан хусусияти гуногун дошта бошанд. Яке аз онҳо ҳаҷми миқдорӣ буда, дигараш шартан сифатӣ мебошад. Вобаста аз ин ва аз рӯи хусусияти ҳодисаи омӯхташаванда индексҳо ба ду намуд чудо мешаванд, ки дар омӯзиши сатҳи зиндагӣ ба таври васеъ истифода мегарданд. Ҳамчунин мафҳуми сатҳи зиндагӣ мураккаб ва гуногунсамт буда қисмҳои ташкилдиҳандаи он хеле зиёданд. Ба андешаи Айвазян панҷ компоненти асосии ташкилдиҳандаи сатҳи зиндагиро аз якдигар чудо менамоянд ва ин қисматҳо аз ҷузъҳои алоҳида ташкил ёфтаанд, ки инҳо мебошанд³⁶:

1. Сифати аҳоли (12-нишондиҳандаи таркибӣ дорад);
2. Ҳолати некуаҳволӣ (14-нишондиҳандаи таркибӣ дорад);
3. Бехатарии иҷтимоӣ (11-нишондиҳандаи таркибӣ дорад);
4. Сифати муҳити атроф (8-нишондиҳандаи таркибӣ дорад);
5. Шароитҳои иқлим ва табиӣ ҷойгиршавии аҳоли, ки тавассути усули эксперти баҳо дода мешаванд.

Бинобар ин татбиқи усули индексӣ дар мавриди таҳқиқи сатҳи зиндагии аҳолии деҳот хеле муносиб ва созгор аст. Ҳамзамон ин муаллиф дар ҷойи дигар барои арзёбии пурраи сатҳи зиндагӣ пешниҳод менамояд, ки маҷмӯи нишондиҳандаҳо иборат аз 300- номгӯй истифода гардида бо воситаи нишондиҳандаи регрессия қадам ба қадам вобастагии байни нишондиҳандаҳо ошкор гардида аз модел хориҷ карда шаванд. Ва ҳамин тариқ маҳак ё меъёрҳои асосии арзёбӣ муайян карда мешаванд. Ҳамчунин, ба дигар индекси сатҳи зиндагӣ, ки институти мустақили сиёсати иҷтимоии

³⁶ Айвазян С.А. Прикладная статистика. Основы эконометрики: Учебник для вузов: В 2 т. 2-е изд, испр. - Т. 1: Теория вероятностей и прикладная статистика /С.А. Айвазян, В С Мхитарян. - М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2001. - 658 с.

Россия пешниҳод кардааст, таваҷҷуҳ менамояд. Инро «Индекси бӯҳронии сатҳи зиндагӣ» меноманд, ки масъалаҳои мубрам ва ҳалталабӣ давраи бӯҳрон ва гузаришро дарбар гирифтаанд. Барои ҳисоби ин нишондиҳанда чунин индексҳои таркибӣ ба монанди, индекси таносуби даромади миёнаи сарикасии пулӣ ва ҳадди ниҳонии рӯзгузаронӣ, индекси ҳиссаи аҳолии даромади бештар дошта, индекси сатҳи шуғлноқӣ, индекси давомнокии ҳаёт ва индекси ғавти кӯдакон ҳисоб карда мешаванд. Барои ба даст овардани индексҳои субъективӣ оид ба ҳар як қисми таркибии сатҳи зиндагӣ усуле, ки барои ҳисоби индекси интизории иқтисодӣ ё умедвории иқтисодӣ татбиқ мегардад, истифода бурда мешавад. Дар ҳар як саволнома, ки сатҳи зиндагиро дар умум таҷассум менамояд, аз ҳиссаи ҷавобҳои мусбӣ, ҳиссаи ҷавобҳои манфӣ тарҳ карда мешаванд. Қимати хусусии ин индекс аз 0 то 200 буда, дар ҳолате, ки ҳамаи аҳоли сатҳи зиндагии хуб доранд ва онро мусбӣ арзёбӣ менамоянд, пас қимати ин индекс ба 200 баробар мегардад. Қимати ин индекс ба 100 баробар дар ҳолате мегардад, ки арзёбии мусбӣ ва манфӣ баробар аст, яъне сатҳи зиндагии муътадил ё миёнаҳол ҷой дорад. Кам гардидани қимати ин индекс аз адади 100 маънои онро дорад, ки ҷавобҳои манфӣ буда, сатҳи зиндагии номувофиқ дида мешавад. Тарзи ҳисоби индексҳои хусусӣ барои ҳар як ҷузъи таркибӣ чунин аст:

$I=(X-Y)+100$, дар ин ҷо X -ҳиссаи ҷавобҳои (арзёбии) мусбӣ ва Y -ҳиссаи ҷавобҳои (арзёбии) манфӣ аст. Индекси умумӣ барои ҳар як компонент ҳамчун миёнаи арифметикӣ ҳисоб карда мешавад, яъне:

$$I_{(комп)}=(I_{қисми\ 1}+I_{қисми\ 2}+.....+I_{қисми\ N})/N \quad (13)$$

Маводҳои таҷрибавӣ, ки чунин усули ҳисоби татбиқ мегардад албатта дар натиҷаи гузаронидани таҳқиқотҳои интихобӣ ба даст оварда мешавад, зеро аз рӯи маълумотҳои омори расмӣ дарёфти маълумот ва ҳисоби ин индексҳо, бахусус дар сатҳи деҳот ғайриимкон аст.

Шакли аз ҳама бештар паҳнгардидаи индексҳо нишондиҳандаҳои миқдорӣ индекси ҳаҷми ҷисмӣ маҳсулот ё индекси гардиши молӣ мебошад. Аз баски дар шароити муосир нархҳо мунтазам тағйир меёбанд, бинобар ин

барои ҳисоби индекси ҳаҷми ҷисмӣ маҳсулот нархҳои соли (давраи) қорӣ бояд истифода бурда шаванд. Агар ин шакли ҳисоб истифода бурда нашавад, таъсири афзоиши ҳақиқӣ нархҳо дар сатҳи деҳот барои даврони таҳқиқгардида ба инобат гирифта намешавад, новобаста аз он, ки нархҳо ба шакли натуралии мол зич алоқаманд мебошад.

Ҳамчунин, баҳодиҳии сатҳи зиндагии аҳолии деҳот бо воситаи усули индексӣ имконият медиҳад, ки дар давраи таҳқиқгардида то кадом андоза дар сатҳи даромад ва ё хароҷоти аҳолии деҳот тағйирот ба вуҷуд омадааст ва дараҷаи таъсири омилҳоеро ба назар бояд гирифт, ки барои баланд ё паст гаштани сатҳи зиндагии аҳоли дар деҳот имкониятҳо ба вуҷуд меоваранд. Бо назардошти он ки ба сатҳи зиндагии аҳоли омилҳои зиёд таъсир мерасонанд, дар даври аввали таҳқиқот мувофиқи мақсад ҳалли масъалаи ҷамъоварии маълумотҳо муҳим мебошад.

Пеш аз ҳама дар рафти гузаронидани таҳлил бо усули индексӣ тибқи методологияи омӯрӣ индексҳои Пааше ва Лайсперес, ё индекси идеалии Фишер истифода мегардад. Индексҳои Пааше ва Лайсперес хусусиятҳои гуногуни сифатӣ тағйирёбии нархҳо дарбар гирифтаанд. Индекси Пааше таъсири тағйирёбии нархҳо ба арзиши молҳои дар соли қорӣ ғуруҳташуда ва индекси Лайсперес таъсири тағйирёбии нархҳо ба арзиши шумораи молҳои дар соли базисӣ ғуруҳташуда, шарҳ медиҳанд. Агар таҳлил бо мақсади муайян намудани самарҳои иқтисодӣ аз тағйирёбии нархҳо дар соли қорӣ нисбат ба давраи базисӣ бошад, пас дар ин маврид индекси Пааше истифода мегардад. Агар мақсади таҳлил муайян намудани ҳаҷми гардиши молҳои ғуруҳи шумораи муайяни молҳо дар ҳар ду давраи якхела бо нархҳои нав бошад, индекси Лайсперес истифода мегардад. Ҳамзамон, барои баҳо додан ба сатҳи зиндагии аҳолии деҳот шумораи миёнаи молҳои ғуруҳташуда ва ё нархҳои миёнаро истифода мебаранд. Ин усули муайянкунониро индекси Лоу меноманд, ки дар баъзе мавридҳо дар таҳқиқотҳои омӯрӣ истифода мегардад. Ҳамзамон, барои муайян намудани нишондиҳандаҳои умумӣ тағйирёбии нархҳо дар савдои ҷаҳона, индексҳои

миёнаро ва барои муайян кардани тағйирёбии ҳодисаҳо индексҳои фазогӣ истифода бурда мешаванд. Бо истифодабарии индексҳои фазогӣ имконияти таҳлили тағйирёбии сатҳи зиндагии аҳоли дар минтақаҳои гуногуни ҷумҳурӣ бештар мегардад. Индексҳои фазогӣ барои муқоисаи тағйирёбии равандҳои гуногун, ки бевосита ба сатҳи зиндагии аҳолии деҳот алоқаманд мебошанд, истифода гардида, хусусияти хосси ин ҳодисаҳоро дар ҳудудҳои гуногун шарҳ медиҳанд. Масалан, индекси фазогии нарх барои омӯзиши вазъи бозор дар минтақаҳои алоҳидаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, муқоисаи сохтори бозор, омӯзиши талаботу тақлифот ба молҳо ё дигар ҳолатҳо истифода бурда мешавад. Барои ҷавоб додан ба саволи он, ки кадом омилҳо ба сатҳи зиндагии аҳолии деҳот таъсири муайянкунанда мерасонанд, аз ҷониби мо татбиқи усули индексӣ аз рӯи молҳои истеъмоли, ғайриистеъмоли ва ё хизматрасониҳо ба роҳ монда шуда, дар ин асос, маълумотҳои омили расмӣ барои солҳои 2011-2018 таҳқиқ гардидааст.

Даромад ва хароҷоти умумии хонаводаҳоро дар деҳот вобаста ба истеъмоли онҳо бо усули индексӣ таҳлил намуда, ҳамаи истеъмоли молҳои озуқаворӣ, ғайриозуқаворӣ ва пардохти хизматрасониҳо дар сохтори умумии хароҷотҳои аҳолии деҳот таҳқиқ менамоям. Агар тағйирёбии нархро дар соли 2011 нисбат ба соли 2018 бо маълумотҳои зерин ифода намоям, пас бо истифода аз усули индексӣ дар ҷадвали зерин маълумотҳоро пешниҳод мекунем.

Ҷадвали 3.10. Нишондиҳандаҳои асосии хароҷоти истеъмолии аҳолии деҳот

Нишондиҳандаҳо	Арзиши истеъмоли мол ва хизматрасонӣ (сом)		Тағйирёбии нарх дар соли 2011 нисбат ба соли 2018
	Соли 2011	Соли 2018	
Хароҷот барои озуқа:	143,12	156,54	+7,2
барои молҳои ғайриозуқаворӣ	45,33	99,46	+5,1
барои машруботи спиртдор	0,26	0,26	+2,3
барои пардохти хизматрасонӣ	16,92	42,74	+9,2
барои пардохти андоз ва дигар хароҷотҳо	18,11	48,48	+10,4

Сарчашма: Муаллиф ҷадвалро дар асоси нишондиҳандаҳои омили солони Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе 2019 таҳия намудааст.

Ҳисоби такрории мол ва хизматрасоние, ки аҳолии деҳот дар соли 2018 ба даст овардааст, бо нархи соли 2011 ҳисоб гардида, дар шакли индекси нархӣ ифода карда мешаванд.

$$\sum P_0 g_1 = \sum \frac{P_1 g_1}{i_p} : \quad (14)$$

Пас барои молҳои истеъмоли 156,54/1,072=146,02;

Барои молҳои ғайриистеъмоли 99,54/1,051=94,7;

Барои хариди машруботи спиртдор 0,26/1,023=0,25;

Барои пардохти хизматрасониҳо 42,74/1,092=39,14;

Барои пардохти андоз ва дигар хароҷотҳо 48,48/1,104=43,9.

Акнун индекси фардии ҳаҷми физикӣ ё ҷисмонии истеъмолотро барои аҳолии деҳот ҳисоб менамоем:

$$I_p = \frac{p_0 g_1}{p_0 g_0} : \quad (15)$$

$I_g(\text{истеъ.}) = 146,02/143,12 = 1,020$ ё 102%;

$I_g(\text{ғай.ист.}) = 94,7/45,33 = 2,1$ маротиба;

$I_g(\text{машруб.}) = 0,25/0,26 = 0,96$ ё 96,1%;

$I_g(\text{хизмат.}) = 39,14/16,92 = 2,31$ маротиба;

$I_g(\text{пар.андоз.}) = 43,9/18,11 = 2,4$ маротиба.

Индекси умумии ҳаҷми истеъмоли мол ва хизматҳо:

$$I_{gt} = \frac{\sum g_1 P_0 + \sum y_{1to}}{\sum g_0 P_0 + \sum y_{0to}} = \frac{146,02 + 94,7 + 0,25 + 39,14 + 43,9}{143,12 + 45,33 + 0,26 + 16,92 + 18,11} = \frac{324,01}{223,74} = 1,448 \text{ ё } 144,8\%$$

Аз натиҷаи таҳлил бармеояд, ки ҳаҷми истеъмоли мол ва хизматрасонӣ дар деҳот соли дар 2018 нисбат ба соли 2011 44,8% афзӯдааст. Аз рӯи маълумотҳои омори расмӣ шумораи аҳолии деҳот дар соли 2011 5742,3 ҳаз. нафар ва дар соли 2018 6729,8 ҳаз. нафарро ташкил намуда, дар ин муддат

шумораи аҳоли 1,171 ё 17,1% афзудааст. Бо назардошти чунин ҳолати тағйирёбии шумораи аҳолии деҳот ба хулосае омадан мумкин аст, ки дар давраи таҳқиқгардида индекси ҳаҷми истеъмоли мол ва хизматҳо ба сари аҳолии деҳот низ тағйир ёфтааст ва ин тағйирот чунин муайян карда мешавад:

$$I(i + t) = \frac{I_g}{I_s} = \frac{1,448}{1,171} = 1,24 \text{ ё } 124\%$$

Ҳамин тариқ, аз натиҷаи таҳлил чунин хулоса баровардан мумкин аст, ки ба ҳар сари аҳолии деҳот ҳаҷми истеъмоли мол ва иҷрои хизматрасонӣ дар соли 2018 нисбат ба соли 2011 24,4% афзудааст, ки ин ҳолат ба сатҳи зиндагии аҳоли дар деҳот бе таъсир намеронад. Аз ин ҷо бармеояд, ки, воқеан, сатҳи зиндагии аҳолии деҳот тамоюли беҳтаршавиро дорад ва тасдиқи ин гуфтаҳо маълумотҳои ба даст овардаи натиҷаи таҳлил мебошанд. Натиҷаи татбиқи индекси умумии ҳаҷми истеъмоли мол ва хизматрасониҳо муайян намуд, ки истеъмоли мол ва истифодабарии хизматрасониҳо 44,8 % зиёд гардидаанд. Дар ин муддат индекси тағйирёбии шумораи аҳоли 1,171 ё 17,1% афзудааст, ки дар таносуб бо болоравии нархҳо ба ҳар сари аҳоли камтар мебошад. Ҳамзамон, дар давраи таҳқиқгардида ҳаҷми истеъмоли мол ё иҷрои хизматрасониҳо 22,4 % афзудааст, ки ин тамоюл аз беҳтар гардидани сатҳи зиндагии аҳоли дар деҳот афзудани сатҳи даромадҳо ва зиёд шудани гардиши молӣ оварда мерасонад.

ХУЛОСАҲО

Натиҷаҳои асосии илмӣ диссертатсия

Дар рафти таҳқиқот як қатор натиҷаҳои муҳим ба даст оварда шудаанд, ки онҳо метавонанд мақсаду вазифаҳои дар пеши худ гузоштаи муаллифро дар доираи таҳқиқот инъикос намоянд, дорои бозёфту навовариҳои илмӣ ва мафҳуми назариявӣ дошта бошанд.

Дар натиҷаи таҳқиқот чунин хулосаҳо бароварда шуданд:

1. Омӯзиш ва таҳлили адабиёти иқтисодӣ нишон дод, ки мафҳумҳои гуногун оид ба категорияҳои сатҳи зиндагии аҳоли, аз ҷумла, аҳолии деҳот вучуд доранд. Аз назари муаллиф, сатҳи зиндагии аҳолии деҳот, ин маҷмӯи категорияҳои иҷтимоӣ-иқтисодие мебошад, ки дараҷаи қонеъгардонии талаботи моддӣ, маънавӣ ва иҷтимоии шахсони дар деҳот истиқоматкунандаро дарбар гирифтаанд. Дар асоси истифодаи усулҳои гуногун, доир ба арзёбии сатҳи зиндагии аҳолии деҳот ва таҳлили он, мо ба хулосае омадем, ки дар муайян намудани категорияҳои сатҳи зиндагии аҳолии деҳот, танҳо бо як нишондиҳанда қаноатманд набоем, балки низоми нишондиҳандаҳои интегралро низ мавриди истифода қарор диҳем.

2. Аз назари муаллиф, сатҳи зиндагии аҳолии деҳот, ки дараҷаи қонеъгардонии талаботи моддӣ-маънавиро дар бар гирифта аст, ба таври васеъ тамоми соҳаҳои ҳаёти истиқоматкунандагонро дар деҳот, новобаста аз синну сол, ҷинс ва ҳолати иҷтимоиро дарбар мегирад. Ба шакли дигар метавон онро маҷмӯи категорияҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ номид, ки дараҷаи қонеъгардонии талаботи моддӣ, фарҳангӣ, динӣ, физиологӣ, равонӣ, зехнӣ ва иҷтимоӣ-иқтисодиро ифода мекунад. Ҳамчунин, масъалаи таснифи нишондиҳандаҳои сатҳи зиндагии аҳолии деҳот, аз ҷониби муаллиф, ба таври алоҳида омӯхта шудааст ва аз рӯи он ба хулосае омадан мумкин аст, ки барои баҳодихии маҷмӯи сатҳи зиндагии аҳоли дар деҳот ва ё минтақаҳо танҳо бо ҳисоби нишондиҳандаҳои интегралӣ қаноатманд шудан нодуруст аст, балки барои иҷрои ин кор бояд як низоми мукаммали зарурии оморӣ истифода бурда шавад. Ба сифати чунин низом, барои баҳо додан ба сатҳи зиндагии

аҳолии минтақаҳо аз ҷониби мо, модели гурӯҳи индикаторҳои иҷтимоӣ, ки дар худ 40-то нишондиҳандаро дар 10 қисмати асосӣ дарбар мегирад, пешниҳод шудааст, ки аз он дар асоси истифодабарии усулҳои хосси омӯрӣ, нишондиҳандаҳои асосӣ бештар вобаста буда, интихоб гардидаанд. Инчунин, шакли қачхаттаи тафрикаи (дифференциация)-и даромадҳои аҳолии деҳот, тасвир гардида, коэффитсиентҳои детсилӣ, ҳисоб ва шарҳ дода шудаанд. Ҳамчунин, натиҷаи таҳлил муайян намуд, ки тафрикаи зиёде дар сатҳи даромадгирии аҳолии деҳот ва шаҳр дида намешавад. Сатҳи даромадгирии аҳолии шаҳр ва деҳот, дар гурӯҳҳои алоҳида муайян гардида, аз ҳама бештар сатҳи даромади аз 120 то 360 сомонӣ дар ҳиссаи аҳолии деҳот зиёдтар буда, дар гурӯҳҳои сатҳи зиёди даромадгиранда аз 720 сомонӣ зиёд, ҳиссаи аҳолии шаҳр бештар аст [1-М].

3. Сабабҳои асосии беҳтаршавии сатҳи зиндагии аҳолии деҳот ва натиҷаҳои он дар асоси истифодабарии нишондиҳандаҳои умумии баҳогузори дар давоми солҳои 2012–2018 таҳқиқ гардида, дар фарҷом муайян шуд, ки таъмини сатҳи миёнаи ҳаёти аҳоли дар деҳот, пеш аз ҳама ба хусусиятҳои рушди иқтисодӣ, иҷтимоӣ–демографӣ, миллӣ, сарҳадӣ, ҳолати чуғрофӣ ва иқтисодӣ вобаста буда, ба ташаккули нишондиҳандаҳои сатҳи зиндагии баъзе аз хусусиятҳои дигари деҳа, ба монанди, амволи хонавода, чорво, замини наздиҳавлигӣ, замини хоҷагии деҳқонӣ ва дигар ҳолатҳо, таъсири калон мерасонад. Ин омилҳо дар беҳтаршавии сатҳи зиндагии аҳолии деҳот нақши муҳим дошта, бо истифода аз коэффитсиенти чандирӣ ошкор гардидаанд. Ҳамзамон, бо назардошти хусусиятҳои рушди минтақавии Ҷумҳурии Тоҷикистон, мо ба хулосае омадем, ки сатҳи зиндагии аҳолии деҳот дар ин минтақаҳо вобаста аз ҳолати рушди иқтисодӣ, тағйир ёфтани истеҳсолоти саноатӣ, иқтисодии ҷалби захираҳои меҳнатӣ, ҷойгиршавии нодурусти аҳоли, сатҳи бекорӣ ва дигар омилҳои гуногун вобаста буда, дигар равандҳои демографӣ низ сабабгори тафриқа дар сатҳи зиндагии аҳолии деҳот шуда метавонанд [5-М].

4. Баҳодиҳии оморӣ сатҳи зиндагии аҳолии деҳот, бо ёрии нишондиҳандаҳои умумикардашуда гузаронида шуда, аз рӯи натиҷаи ба дастовардашудаи нишондиҳандаҳо мувофиқи методологияи омори гурӯҳбандӣ гардида, омилҳои ба онҳо таъсиррасон, ошкор карда шудаанд. Ҳамчунин, дараҷаи таъсири ҳар як омил алоҳида таҳқиқ гардида ва маҷмӯи нишондиҳандаҳое, ки дараҷаи таъсирашон ба сатҳи зиндагии аҳолии деҳот бештар аст, дар ҷои якум мукаррар шудаанд. Омилҳои дуюмдараҷа аз ҷадигар ҷудо карда шуданд. Дар бобати тафрикаи (дифференциатсия) нисбатан ками сатҳи зиндагии аҳолии шаҳр ва деҳот тавсияҳо пешниҳод гардидааст [3-М].

5. Модели муносиби рушди сатҳи зиндагии аҳолии деҳот пешниҳод гардида, арзёбии оморӣ даромад ва хароҷоти аҳоли вобаста ба сатҳи зиндагӣ пешниҳод шудаанд, ки таҳлили оморӣ сатҳи зиндагии аҳолии деҳот ва нишондиҳандаҳои сохтории онро дар бар гирифтаанд.

6. Аз ҷониби муаллиф, мақсади банизомдарории сатҳи зиндагии аҳолии деҳот ба сабаби набудани маълумотҳои зарурии омори, дар асоси маълумотҳои умумӣ оид ба тамоми ҷумҳурӣ таҳлили ҷузъи гузаронида шуд ва дар натиҷаи таҳлил аз нишондиҳандаҳои натиҷавии аввалия (X) 12 адад интихоб гардид, ки дар заминаи он қимати нишондиҳандаҳои омилӣ, барои таҳлили сатҳи зиндагии аҳолии деҳот ҳисоб карда шуданд ва дар ин асос модели муносиб сохта шуд. Дар ҳолати якум ба 1 сомони афзоиши музди меҳнати миёна, боиси 22 дирам афзудани даромади пулии хонаводаҳо мегарданд. Натиҷаи коэффитсиенти чандирӣ бошад, чунин шарҳ дода мешавад, ки 1 сомони зиёд гардидани даромади пулӣ ба ҳисоби миёна то 0,57 сомони зиёд намудани музди меҳнати миёнаи номиналӣ оварда мерасонад. Барои тамоми гурӯҳи нишондиҳандаҳои омилӣ модели муносиб ва коэффитсиенти чандирӣ ҳисоб карда шудааст.

7. Натиҷаи таҳлилҳои гузаронидашуда, ошкор намуд, ки барои тамоми нишондиҳандаҳои интихобшуда модели муносиб пешниҳод гардида, қимати коэффитсиентҳои коррелиатсия ва дитерминатсия ҳисоб карда шудааст, ки

ин хеле назаррас мебошанд. Инчунин, нишондиҳандаи F-меъёри Фишер аз қимати ҷадвалии он ва t-қимати Студент аз нишондиҳандаи ҷадвалиаш ниҳоят калон аст, ки аз муносиб будани модели интиҳобгардида гувоҳӣ медиҳад. Коэффитсиенти чандирӣ, барои тамоми нишондиҳандаҳои қабулгардида ҳисоб карда шудааст.

8. Усули таҳлилии индексӣ имконият дод, ки индекси умумии ҳаҷми истеъмоли молу хизматҳо ва индекси ҳаҷми истеъмоли мол ва хизматҳо ба сари аҳолии деҳот барои солҳои 2011–2018 татбиқ гардидааст. Ҳамин тариқ аз натиҷаи таҳлил чунин хулоса бароварда шудааст, ки ба ҳар сари аҳолии деҳот ҳаҷми истеъмоли мол ва иҷрои хизматрасониҳо дар соли 2018 нисбат ба соли 2011 24,4% афзудааст, ки ин ҳолат ба сатҳи зиндагии аҳолии деҳот бетаъсир намеронад. Аз ин ҷо бар меояд, ки воқеан сатҳи зиндагии аҳолии деҳот тамоюли беҳтаршавӣ дорад ва тасдиқи ин гуфтаҳо, маълумотҳои бадастовардашуда, натиҷаи таҳқиқоти илмӣ мебошад.

Тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳо

1. Низоми нишондиҳандаҳои тавсифкунандаи сатҳи зиндагии аҳолии деҳотро аз нуқтаи назари муаллиф таҳқиқ намуда, ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки барои баҳодихии маҷмуии сатҳи зиндагии аҳоли дар деҳот ва ё минтақаҳо танҳо бо ҳисоби нишондиҳандаҳои интегралӣ қаноатманд шудан нодуруст аст, балки зарур аст, ки як системаи нишондиҳандаҳои мукаммали омӯрӣ истифода бурда шавад. Ба сифати чунин система, барои баҳо додан ба сатҳи зиндагии аҳолии деҳот, аз ҷониби мо гурӯҳи индикаторҳои иҷтимоӣ, ки дар ҳуд 40 нишондиҳандаҳоро дар 10 қисмати асосӣ дар бар мегиранд, пешниҳод шудааст, ки аз он дар асоси истифодабарии усулҳои хосси омӯрӣ, нишондиҳандаҳои асосӣ бештар вобаста буда, интиҳоб гардидаанд.

2. Бо назардошти он, ки хусусиятҳои рушди минтақавии Ҷумҳурии Тоҷикистон гуногуншакл ва мухталиф мебошанд, ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки сатҳи зиндагии аҳоли дар ин минтақаҳо вобаста аз ҳолати рушди иқтисодиёт мунтазам тағйир ёфта, истехсолоти саноатӣ, иқтисодии

чалби захираҳои меҳнатӣ, ҷойгиршавии нодурусти аҳоли, сатҳи бекорӣ ва дигар омилҳои ба он таъсир расонида, равандҳои мухталифи демографӣ, сабабҳои тафриқа дар сатҳи зиндагии аҳолии деҳот шуда метавонанд.

3. Муаллиф чунин меҳисобад, ки дар беҳтаршавии сатҳи зиндагии аҳолии деҳот дастгирии истеҳсолоти хоҷагии қишлоқ, аз ҷумла, таъсиси корхонаҳои хурд ва хоҷагиҳои хурди деҳқонӣ хеле калон буда, мутаасифона ҳиссаи истеҳсолоти худӣ ба назар гирифта намешаванд. Ҳамчунин дастгирии фаъолияти ғайрихоҷагӣ дар деҳот, ба монанди рушди агротуризм ва муҳайё намудани инфраструктураи зарурӣ ё бунёди роҳҳо аз аҳамият бархурдор буда, ба назар гирифтани ин омилҳо аз манфиат холи нест.

4. Бо назардошти он, ки таносуби сатҳи даромадгирии аҳолии шаҳр ва деҳот гуногун мебошад, зарур аст, ки модели муносиби рушди сатҳи зиндагии аҳолии деҳот коркард ва пешниҳод гардида, таҳлили омории сатҳи зиндагии аҳолии деҳот ва нишондиҳандаҳои сохтории онро дар бар гирад.

5. Дар рафти арзёбии сатҳи зиндагии аҳолии деҳот, бояд аз усули таҳлили индексӣ ба таври васеъ истифода бурд, чунки индекси умумии ҳаҷми истеъмоли мол ва хизматҳо ба сари аҳолии деҳот бо назардошти тағйирёбии шумораи он, муайян ва ҳисоб карда шавад. Ин ҳолат ба сатҳи зиндагии аҳолии деҳот бетаъсир намеронад. Умуман, татбиқи амалии хулоса ва тавсияҳои илмӣ имконияти рушди иқтисодии деҳотро таъмин намуда, барои беҳтар гаштани сатҳи зиндагии аҳоли, дар он мусоидат менамоянд.

НОМГУИ АДАБИЁТ

1. Феҳристи сарчашмаҳои истифодашуда

- [1]. Абалкин Л. Компания или стратегия. / Л. Абалкин // ЭКО. - 2004.-№6. С. 5-48.
- [2]. Абалкин Л. Логика экономического роста / Л. Абалкин.-М. Институт экономики РАН, 2002. - 228 с.
- [3]. Абалкин Л. Экономическая безопасность России: угрозы и их отражение / Л. Абалкин // Вопросы экономики. 1994. - № 12.-С. 4-13.
- [4]. Аганбегян А.Г. Применение математики и электронной техники в планировании / А.Г. Аганбегян. и др. - М.: Эконом издат, 1961.- 110 с.
- [5]. Абдурахманова М.З. Некоторые тенденции в решении проблем социального обеспечения / М.З. Абдурахманова // Известия Санкт - Петербургского государственного аграрного университета. – СПб., 2017. - № 1(46). – С. 234 - 238.
- [6]. Азгальдов Г. Квалиметрия жизни / Г. Азгальдов, В. Бобков, В. Ельмеев.—Ижевск: Издательство Института экономики и управления УдГУ, 2006.-820 с.
- [7]. Айвазян С.А. Прикладная статистика. Основы эконометрики: Учебник для вузов: В 2 т. 2-е изд, испр. - Т. 1: Теория вероятностей и прикладная статистика / С.А. Айвазян, В С Мхитарян. - М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2001. - 658 с. 551 с.
- [8]. Акиндинова Н. Склонность населения России к сбережению: тенденции 1990-х годов / Н. Акиндинова // Вопросы экономики. — 2001. -№ 10.-С. 80-96.
- [9]. Амелькина А. Жить или нежить / А. Амелькина // Профиль. 2006. - №14. - С. 104-105.
- [10]. Арт Я. «Покер лжецов» по-русски / Я. Арт // Профиль. — 2007.-№8.-С. 18-24.

- [11]. Архипов А. Экономическая безопасность: оценки, проблемы, способы обеспечения / А. Архипов, А. Городецкий, Б. Михайлов // Вопросы экономики. 1994. - № 12д- С. 36-44.
- [12]. Асалиев А. Макроэкономика: показатели экономической безопасности и их пороговые значения /А. Асалиев, С. Бороздин, Л. Брагин. — М., 1997. - 289 с.
- [13]. Афонцев С. Национальная экономическая безопасность: на пути к теоретическому консенсусу / С. Афонцев // Мировая экономика и международные отношения. — 2002. № 10. — С. 30-39.
- [14]. Барномаи коркарди пурраи ашёи хоми чорво (пӯст ва пашм) дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2015 аз 31 декабри соли 2008, № 663. <https://www.google.com/search>.
- [15]. Барфиев Қ.Х., Мирзоев С.С., Аҳмадов Ф.М. Таҳқиқи оморӣ таъсири равандии муҳоҷират ва меҳнатӣ ба сатҳи зиндагии аҳоли / Қ.Х. Барфиев., С.С. Мирзоев., Ф.М. Аҳмадов // Кишоварз. Донишгоҳи аграрии Тоҷикистон ба номи Ш. Шохтемур. –Душанбе: 2019. -№ 3 (83). – С. 131-137.
- [16]. Бек У. Общество риска. На пути к другому модерну пер. с нем. / У. Бек., М. Федоровой. М.: Прогресс-Традиция, 2000. —384 с.
- [17]. Беляева Л.А. Уровень и качество жизни. Проблемы измерения и интерпретации / Л.А. Беляева // Социологические исследования. – 2009. – №1. – С. 33 – 42.
- [18]. Буриева М.Ч. Таҳқиқи оморӣ ҷанбаҳои устувории бахши аграрии Ҷумҳурии Тоҷикистон / М.Ч. Буриева // Паёми Донишгоҳи давлатии тибқи Тоҷикистон. Маҷаллаи илмӣ. – Душанбе: 2019. №3 (28) – С. 74-80.
- [19]. Бенедиктов М. Экономическая безопасность наукоемких производств / М. Бенедиктов., Е. Хрусталева // Вопросы экономики. — 1999. -№9.-С. 119-125.
- [20]. Берлин Е. Чтобы не отстать навсегда / Е. Берлин // Профиль. 2006. - № 38. - С. 58-59.

- [21]. Борисов В.А. Демография. Учебник для вузов. / В.А. Борисов М– Нота Бене Медиа Трейд Компания, 2003. – 344 с.
- [22]. Булатова А.С. Экономика: Учебник / А.С. Булатова.-М.: Издательство БЕК, 1995.- 632 с.
- [23]. Биктимирова З. Государственное управление и качество жизни населения / З. Биктимирова // Общество и экономика. — 2003. №3. — С. 119-131.
- [24]. Биктимирова З. Прогноз уровня жизни населения России в 2001- 2010 года. / З. Биктимирова // ЭКО. 2001. - № 7. - С. 56-67.
- [25]. Бобков В. Динамика уровня жизни населения / В. Бобков // Экономист. 1994. - № 6. - С. 52-66.
- [26]. Бобков В. Качество жизни: концепции и измерение / В. Бобков, П. Мстиславский. — М.: Всероссийский центр уровня жизни, 1998. —305 с.
- [27]. Бобков В. Проблемы оценки уровня жизни населения в современной России /В. Бобков. М.: Экономика, 1995. —258 с.
- [28]. Бобков В. Уровень социального неравенства / В. Бобков // Экономист. 2006. - № 3 - С. 59-63.
- [29]. Богданов И. Факторы, влияющие на экономическую безопасность России / И. Богданов. М., 1995. – 225 с.
- [30]. Богданов И. Экономическая безопасность России: теория и практика / И. Богданов. М.: ИСПИРАН, 2001.-348 с.
- [31]. Богданов И.Я., Родионов Ю.Н. Экономическая безопасность России: цифры и факты, 1992-1998. / И.Я. Богданов, Ю.Н. Родионов. М.,1999. –289 с.
- [32]. Борисов В.А. Демография. Учебник для вузов. / В.А. Борисов– М– Нота Бене Медиа Трейд Компания, 2003. – 344 с.
- [33]. Брагинский С.В. Японская экономика в преддверии XXI в. / С.В. Брагинский, Д. М. Демченко. — М.: Наука, 1991 —128 с.
- [34]. Бузляков Н.И. Методы планирования повышения уровня жизни / И.Н. Бузляков. -М.: Экономика, 1969 – 124 с.

- [35]. Бузляков Н.И. Методы, планирования и повышения уровня жизни / И.Н. Бузляков М., 1999. – 280 с.
- [36]. Бурибаев А. Рабочие без движения / А. Бурибаев // Newsweek. -2006. №46. -С. 36-39.
- [37]. Булатова А.С. Экономика: Учебник / А.С. Булатова.-М.: Издательство БЕК, 1995.- 632 с.
- [38]. Бьюкенен Дж. Конституция экономической политики сочетания, серия «Нобелевские лауреаты по экономике». Т. 1. Фонд экономической инициативы. / Дж. Бьюкенен. М.: Таурис Алфа, 1997. -27 с.
- [39]. Валентей С. Человеческий потенциал: новые измерители и новые ориентиры / С. Валентей // Вопросы экономики. — 1999. -№2.- С. 98-103.
- [40]. Вечканов Г. Микро и макроэкономика. Экономический словарь / Г. Вечканов, А. Вечканова. СПб.: Издательство «Лань», 2001. –264 с.
- [41]. Виктория Панфилова. Таркиши демографӣ дар Тоҷикистон. / В. Панфилова независимая газета – 11.03.2002.-реҷаи дастрасӣ: www.ng.ru
- [42]. Власов Ф.Б. Социально-экономические отношения: нравственные основы и институты. Монография / Ф.Б. Власов. -М.: Машиностроение; Орел: Орел ГТУ, 2005. 154 с.
- [43]. Волкова Е. Хочу больше, хочу лучше / Е. Волкова // Российское предпринимательство. 2007. - №5 (2). — С. 8-13.
- [44]. Горкина А.П. Экономика и право: Энциклопедический словарь / А.П. Горкина и др. М.: Большая Российская энциклопедия, 1998. –432 с.
- [45]. Градов П., Ильин И. Экономическая безопасность страны: принципы анализа состояния и противодействия угрозам / П. Градов, И. Ильин // Экономическая наука современной России. 2005. № 3. — С. 83-91.
- [46]. Громов А. Не ниже среднего / А. Громов // Эксперт. 2005.- № 19. С. 47-50.
- [47]. Гуриев С. Ловушка для страны / С. Гуриев // Forbes. — 2007.- №5. С. 44.
- [48]. Гурьев В.И. Основы социальной статистики. / В.И. Гурьев М: Финансы и статистика, 1991. –410 с.

- [49]. Гурьев В.И. Основы социальной статистики: методы, система показателей, анализ. / В.И. Гурьев М: Финансы и статистика, 1991. -176 с.
- [50]. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка /В. И. Даль В 4 т., Т. 1. — М.: Издательство «Русский язык-Медиа», 2007.—681 с.
- [51]. Два срока двух президентов / Newsweek — 2007. № 18. 16-17 с.
- [52]. Дворецкая А. Природа экономического роста в современной России: ключевые факторы / А. Дворецкая // Финансы и кредит. 2007. - №18.-С. 65-79.
- [53]. Елисеевой И.И. Эконометрика Под ред. Финансы и статистика. / И.И. Елисеевой. Москва 2002. -340 с.
- [54]. Елисеевой И.И. Статистика: учеб. М.:ТК Велби. / И.И. Елисеевой Изд-во Проспект, 2008. – 448 с. –358-370 с.
- [55]. Зарипов Э.Ш., Муродова М.И. Омори иҷтимоӣ-иқтисодӣ. Дастури таълимӣ / Э.Ш. Зарипов, И.М. Муродова –Душанбе, 2009 255 с.
- [56]. Иванов Ю.Н. Экономическая статистика. / Ю.Н. Иванов. Учебник М – ИНФРА – М, 2002. –393 с.
- [57]. Ильичев Л.Ф., Федосеев П.Н., Ковалёв С.М., Панов В.Г. Качество жизни. Философский энциклопедический словарь / Л.Ф. Ильичев, П.Н. Федосеев, С.М. Ковалёв В.Г. Панов. – М.: Советская энциклопедия, 1983. 29 с.
- [58]. Исамова Л. Дар Тоҷикистон шумораи аҳоли аз 6,5 миллион нафар зиёдтар аст / Л. Исамова // Шабакаи нашриёти Риа «Новости» – Душанбе, 20.05.2003 – [санаи муроҷиат 30.07.2017].
- [59]. Каменская Г.В. Качество жизни. Новая философская энциклопедия: В 4 тт. / Г.В. Каменская.- М.: Мысль, 2001.-65 с.
- [60]. Корняк В.Б. Уровень жизни населения. Социально-экономический потенциал семьи / В.Б. Корняк.; М-во соц. Защиты населения Рос. Федерации. -М.: Б.и., 1996. – 151 с.
- [61]. Кузнецова Е. Процессы дифференциации доходов населения и их государственное регулирование / Е. Кузнецова // Экономист. - 2002. - №4. - С. 58-63.

- [62]. Майер В.Ф. Потребности, доходы, потребления / В.Ф. Майер - М.: Наука, 1987.-240 с.
- [63]. Макарова В.И. Уровень жизни населения как критерий оценки эффективности социально-экономической государства дисс. ... на соискание ученой степени кандидата экономических наук. 08.00.01. /В.И. Макарова Москва 2004. -23 с.
- [64]. Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. Т. 25. Ч. 1. – С. 206.
- [65]. Маркс К. и Энгельс Ф. в 50 т. / Карл Маркс, Фридрих Энгельс. – 2–е изд., 1962. – т. 25, ч. II. – 457 с.
- [66]. Маориф дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. // Маҷмӯаи оморӣ - Душанбе, АОПҚТ. –2017–102 с.
- [67]. Можиной М.А. Уровень жизни городского населения России и социальные проблемы реформ / Можиной М.А.: Рос. акад. наук, Ин-т соц.-экон. пробл. народонаселения, Междисциплинар. акад. Центр социал. наук. М.: Б.и., 1995. –232 с.
- [68]. Мирзоев С.С., Аҳмадов Ф.М., Одинаев М.А. Таҳлили омории сохтори харочоти аҳоли ҳамчун нишондиҳандаи асосии сатҳи зиндагии аҳоли / С.С. Мирзоев., Ф.М. Аҳмадов., М.А. Одинаев // Тоҷикистон ва ҷаҳони имрӯз, маҷаллаи илмӣ. - №3. Маркази тадқиқоти стратегии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе 2019. – С. 133-143.
- [69]. Мирзоев С.С., Холов Р. Ш. Омори иҷтимоӣ – иқтисодӣ. Васоити таълимӣ / С.С. Мирзоев, Р.Ш. Холов–Душанбе, 2016.– 320 с. –126-290 с.
- [70]. Нишондиҳандаҳои асосии таҳқиқоти буҷети хонаводаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон // Маҷмӯаи оморӣ, Душанбе, АОПҚТ, 2016.
- [71]. Никифорова А. А. Регулирование заработной платы в бюджетных отраслях /А. А. Никифорова // Труд за рубежом. 1998. - №4. - С. 67-80.
- [72]. Новоселова С. В. Инвестиционная политика и экономическая реформа в КНР. /С. В. Новоселова М.: «Восточная литература» РАН, 1996. –310 с.

- [74]. Облокулов В.М. Хусусиятҳои рушд ва танзими хизматрасониҳо оид ба ҳифзи саломатии аҳоли: дисс. ... барои дарёфти дараҷаи номзади илмҳои иқтисодӣ аз рӯи ихтисоси 08.00.05 / В.М. Облокулов Д., 2019. – С. 105.
- [74]. Ольсевич Ю.Я. Социальная переориентация экономики /Ю.Я. Ольсевич, д.э.н. М.: Знание, 1990. –64 с.
- [75]. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. // Маҷмӯаи оморӣ, – Душанбе, АОПҚТ, 2018.
- [76]. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. // Маҷмӯаи оморӣ, – Душанбе, АОПҚТ, 2019.
- [77]. Остапенко В. Великая депрессия в США и современный российский кризис: причины и пути преодоления /В. Остапенко // Проблемы теории и практики управления. 1998. - №1. - С. 45-51.
- [78]. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Сайти расмӣ Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26 декабр Душанбе-2018 <http://www.president.tj>. сана 13. 03 2019.
- [79]. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Сайти расмӣ Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26 декабри соли 2019 <http://www.president.tj>. сана 07. 01. 2020.
- [80]. Панова М. Россия и мир на пороге 2000 года /М. Панова и др// Экономика и жизнь. 2000. - №1. - С. 1-3.
- [81]. Перламутров В.Л. Первоочередные меры по стабилизации российской экономики. Пути стабилизации экономики России / В.Л. Перламутров М.: Информэлектро, 1999. -26-45 с.
- [82]. Перова И.Т. Социально-экономические аспекты бедности в период становления рыночных отношений в России: дис. ... канд. экон. наук: 08.00.01. / И.Т. Перова М., 1996. – С. 153.
- [83]. Пивоварова Э. Диалектика решения экономических и социальных задач в ходе китайской реформы / Э. Пивоварова // Российский экономический журнал. -1998. №2. - С. 76.

- [84]. Пигулевская Е.А. Новые течения в экономической мысли Японии. / Е.А. Пигулевская М.: Наука. Издательская фирма «Восточная литература», 1992.-168 с.
- [85]. Пигулевская Е.А. Теории экономического роста в буржуазной политэкономии Японии. / Е.А. Пигулевская М.: «Наука», 1976. –294 с.
- [86]. Писарева Л.И. Аттестация педагогических кадров в Федеративной Республике Германия / Л.И. Писарева // Социально-гуманитарные знания. -1999.-№1.-С. 174-190.
- [87]. Питу А. Экономическая теория благосостояния. Т. 2. Пер. с англ. / А. Питу М.: Прогресс, 1995. –454 с.
- [88]. Погребинская В. Уровень жизни населения и структура доходов / В. Погребинская // Экономист. -1995. № 10,- С. 19.
- [89]. Полетаева Н.И. Экономическая история зарубежных стран. /Н. И. Полетаева и др.- М «Экоперспектива», 1997. –432 с.
- [90]. Подузов А.А. Измерение бедности (зарубежный опыт) / А.А. Подузов // Проблемы прогнозирования. - 1996. -№4. - С. 28-38.
- [91]. Портной М. Экономика США сегодня / Портной М. // Экономист. 1992. - №3. - С. 118-125.
- [92]. Разумов А.А., Перова Н.Т. Проблемы измерения бедности в современной России. / А.А. Разумов, Н.Т. Перова // Уровень жизни населения регионов России. 1996. - №8. - С. 4-19.
- [93]. Разумов А.А. Уровень жизни населения регионов России. / А.А. Разумов // Смещение акцентов в социальной политике 1997. №7. - С. 8.
- [94]. Разумова Т.О. Принципы и элементы социальной рыночной экономики / Т.О. Разумова // Вестник Московского университета. Серия 6. Экономика. 1998. -№3. - С. 114-117.
- [95]. Райзберг Б.М., Лозовский Л.Ш., Стародубцева Е.Б. Современный экономический словарь. / Б.М. Райзберг, Л.Ш. Лозовский, Е.Б. Стародубцева Современный М.: ИНФРА-М, 1997.-496 с.

- [96]. Райзберг Б.М., Лазовский Л.Ш., Стродубцева Е.Б. Качество жизни. / Б.М. Райзберг, Л.Ш. Лазовский, Е.Б. Стродубцева Современный экономический словарь -2 –е изд., испр.М.: ИНФРА–М, 1999. –479 с.
- [97]. Райцин В.Я. Модели планирования уровня жизни: Учеб. пособие для студентов вузов, обуч. по спец. «Экон. Кибернетика». 2-е изд., перераб. и доп. / В.Я. Райцин - М.: Экономика, 1987,-216 с.
- [98]. Ракитский Б.В. Стратегия благосостояния. / Б.В. Ракитский. М.: Мол. гвардия, 1983. –304 с.
- [99]. Римащевская Н.М., Римащевский А.А. Равенство или справедливость. / Н.М. Римащевская, А.А. Римащевский М.: Финансы и статистика, 1991. – 160 с.
- [100]. Рогов С. Россия в системе глобальной экономики на пороге XXI века / С. Рогов // Проблемы теории и практики управления. 2000. - №1. -С. 49-56.
- [101]. Российский статистический ежегодник: Стат. сб./ Госкомстат России. М., 1998. – С. 813.
- [102]. Россия в цифрах: Краткий статистический справочник. -М., 1999.- С. 416.
- [103]. Рутгайзер В.М. Социальная сфера: Проблемы планирования / В.М. Рутгайзер - М.: Экономика, 1989. –245 с.
- [104]. Савченко П., Федорова М., Шелкова Е. Уровень и качество жизни: понятия, индикаторы, современное состояние в России / П. Савченко, М. Федорова, Е. Шелкова // Российский экономический журнал. - 2002. - №7. - С. 70-73.
- [105]. Садовничий В. Проблемы образования и науки в России и стратегия на XXI век / В. Садовничий // Проблемы теории и практики управления. - 1998. -№2. -С. 75-79.
- [106]. Сажин Д. Государственная поддержка развития промышленности и технологий в США / Д. Сажин // Мировая экономика и международные отношения. 1999. - №12. - С. 58-61.
- [107]. Силин А.Н., Симонов С.Г., Шеломенцев В.П. Уровень жизни и социально – экономическая ситуация при проведении рыночных реформ в

- Республике Казахстан. /А.Н. Силин, С.Г. Симонов, В.П. Шеломенцев–
Тюмень: Изд –во Вектор Бук, -33-34 с.
- [108]. Смирнова Н.А., Мудракова Е.И. Анализ и перспективы профессиональной ориентации молодежи / Н.А. Смирнова, Е.И. Мудракова // Уровень жизни населения регионов России. -1997.- №7. С. 26-40.
- [109]. Сошникова Л.А. Многомерный статистический анализ в экономике: Учеб. пособие для вузов / Л.А. Сошникова и др; Под. ред. проф. - М.: ЮНИТИ-ДАНА, 1999 –598 с.
- [110]. Старков Р.Ф. Экономико-статистические проблемы измерения уровня жизни населения: дис. ... доктора экон. наук: 08.00.18. / Р.Ф. Старков М., 1995.-274 с.
- [111]. Стародубов В.И. О мерах по государственному регулированию лекарственного обеспечения населения Российской Федерации / В.И. Стародубов // Здравоохранение Российской Федерации. -1999. №3. - С. 3-9.
- [112]. Стародубов В.И. О состоянии здравоохранения и мерах, направленных на его улучшение / В. И. Стародубов // Здравоохранение Российской Федерации. -1999. №2. - С. 3-6.
- [113]. Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2020. -Душанбе, 2012. – С. 194.
- [114]. Струков В. Продовольственная зависимость / В. Струков // Экономика и жизнь. -2000. №8. - С. 1.
- [115]. Суетин Д. Мир ищет баланс между интересами стариков и молодых / Д. Суетин // Экономика и жизнь. -1998. 9 февраля. - С. 29.
- [116]. Сульман М. Как России реализовать экономический потенциал / М. Сульман // Проблемы теории и практики управления. 1999. - №4. -С. 32-35.
- [117]. Тандурустӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон Маҷмӯаи оморӣ, Душанбе, АОПҚТ, 2018. С. 5.

- [118]. Таъсири муҳоҷират ва интиқоли пулҳо ба некӯаҳволӣ ва камбизоатии хонаводаҳои Тоҷикистон // Натиҷаҳои тадқиқоти интиҳобӣ, Душанбе, АОПҚТ, 2010. С. 30.
- [119]. Тестов Е. Оплата труда в бюджетном секторе экономики /Е. Тестов, В. Барышев // Экономист. 1992. - №8. - С.79-82.
- [120]. Ткаченко А.А. Система социальных выплат в Германии /А.А. Ткаченко // Труд за рубежом. 1999. - №3. - С. 86-99.
- [121]. Тоҷикистон: 20 – соли истиқлолияти давлатӣ. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2011, С. 110-120.
- [122]. Тоҷикистон: 25 – соли истиқлолияти давлатӣ. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2016, С. 87-90.
- [123]. Тулегенова Э.Н. Моделирование и прогнозирование показателей уровня жизни населения. / Э.Н. Тулегенова Алматы, - 25 с.
- [124]. Уралов В. Уровень нашей жизни в 1913-1993 гг.: Аналитический справочник /В. Уралов М., 1995. –47 с.
- [125]. Факторы экономического роста в России (семинар в Отделении экономики РАН) / Проблемы теории и практики управления. -1999. -№5.- С. 122-124.
- [126]. Филд Марк Дж., Кош Дэвид М., Бухман Джин. Нелиберальная экономическая политика и кризис здравоохранения в России / Марк Дж. Филд., М. Дэвид. Кош., Джин Бухман // Проблемы теории и практики управления. 1998. - №4. - С. 62-66.
- [127]. Фишер Георг. Оценка опыта Японии для формирования рыночного механизма упр. экон. процессами в России: Макроэкон. и межфирм, аспекты: дис. ... канд. экон. наук: 08.00.05. / Георг Фишер -М., 1995. –194 с.
- [128]. Фишер С., Дорнбуш Р., Шмалензи Р. Экономика: Пер. с англ. со 2-го изд. / С. Фишер, Р. Дорнбуш, Р. Шмалензи. М.: «Дело ЛТД», 1993. –864 с.
- [129]. Фридмен М. Количественная теория денег: Пер. с англ.. /М. Фридмен - М.: Эльф-пресс, 1996. –131 с.

- [130]. Федоренко Н.П., Римашевской Н.М. Система экономико-математических моделей для анализа и прогноза уровня жизни / Н.П.Федоренко, Н.М. Римашевской. - М.: Наука, 1986. -139 с.
- [131]. Хаустов Ю.И. Ресурсы социального развития. / Ю.И. Хаустов М.: «Прогресс», 1982. –169 с.
- [132]. Хаустов Ю.И. Собственность и экономические интересы. / Ю.И. Хаустов и др. Воронеж.: Изд - во ВГУ, 2000.–302 с.
- [133]. Хаустов Ю.И., Павленко В.П. Актуальные проблемы экономической теории. / Ю.И. Хаустов, В.П. Павленко. М.: Изд. «Петит», 1997.-307 с.
- [134]. Хенвуд Дуг. Бум, задолженность и потребление: экономика США в 1999 году. / Дуг Хенвуд // Проблемы теории и практики управления. 1999. -№6. – С. 12-19.
- [135]. Черепов В.М. Основные проблемы охраны здоровья населения России / В.М. Черепов // Здравоохранение Российской Федерации. -1999. №6. -С. 3-6.
- [136]. Чернова Т.В. Экономическая статистика: Учебное пособие / Т.В. Чернова.– Таганрог: Изд – во ТРТУ, 1999. – 140 с. –130 с.
- [137]. Чиниев Ч.Б. Влияние финансового кризиса на экономику Республики Таджикистана. / Ч.Б. Чиниев // Вестник российского университета дружбы народов. Серия: Экономика №1 2010 С. 21-28.
- [138]. Шейман Н. Страховая медицина Запада и реформа здравоохранения в СССР / Н. Шейман // Мировая экономика и международные отношения. - 1990. -№8. -С. 87-95.
- [139]. Шеломенцева В.П. Управление уровнем жизни населения региона. – Тюмень: / В.П. Шеломенцева Изд –во Вектор Бук, -96 с.
- [140]. Шенаев В.Н. Западная Европа в мировом хозяйстве / В.Н. Шенаев // Мировая экономика и международные отношения. 1993. - №2. - С. 66-77.
- [141]. Шестакова Е.Е. Главные направления реформирования организации и финансирования медицинского обслуживания / Е.Е. Шестакова// Труд за рубежом. -1998. №2. - С. 57-78.

- [142]. Щетинин В. Своеобразие российского рынка образовательных услуг / В. Щетинин // Мировая экономика и международные отношения. -1997.- №11.-С. 128.
- [143]. Эрхард Людвиг. Благополучие для всех: Репринт, воспроизведение: Пер. с нем. / Эрхард Людвиг М.: Начала-Пресс, 1991. –336 с.
- [144]. Юрков Ю.А. Статистический словарь / Ю.А. Юрков и др. М.: Финстатинформ, 1996. –479 с.
- [145]. Яковлев А.А. Теневая активность предприятий и ограничения экономического роста. Пути стабилизации экономики России / А.А. Яковлев М.: Информэлектро, 1999. -175-187 с.
- [146]. Яковлев А.А. Саудовская Аравия: секрет успешных реформ / А.А. Яковлев // Азия и Африка сегодня, 1997. №8. - С. 60.
- [147]. Ярошенко С.С. Теоретические модели и социальные показатели бедности: / С.С. Ярошенко Сыктывкар, 1995. –23 с.
- [148]. Brown Clair. American standards of living, 1918-1988. Oxford, UK; Cambridge, USA: Blackwell, 1994. - 489 p.
- [149]. Foster James., J.Greer, and E.Thorbecke. A Class of Decomposable Poverty Measures, *Econometrica*, Vol. 52, 1984. PP. 761-765.
- [150]. Grosh Margaret, Glewwe Paul. A guide to living standards measurement study surveys and their data sets. Washington, D.C.: World Bank, 1995.-48 p.
- [151]. Household and family economics / Ed. by Paul L. Menchik. Boston, Mass: Kluwer Academic, 1996. 260 p.
- [152]. James Richard. The elements of economic destruction: why the American living standards is falling. Auburn, N.Y.: Third Millennium Pub., 1995. - 581 p.
- [153]. Kay A.W., Morris C.N. The reform of Social Security. Oxford, CP., 1984.-PP. 86-112.
- [154]. Risks, costs, and lives saved: getting better results from regulation/ Ed. by Robert W. Hahn. New York: Oxford Univ. Press; Washington, D.C.: AEI Press, 1996. 267 p.

- [155]. Schwartz Berry. The costs of living: how market freedom erodes the best things in life, New York: W.W. Norton, 1994. - 393 p.
- [156]. The Standard of living: The Tanner lectures, Clare Hall, Cambridge, 1985 /Amartya Sen. a. John Muellbauer et al./ Ed. by Geoffrey, Hawthorn. Cambridge etc.: Cambridge Univ. Press, 1987. - 125 p.

2. Феҳристи корҳои чопшудаи муаллиф доир ба мавзӯи диссертатсия

А) Мақолаҳо дар маҷаллаҳои тақризшаванда:

- [1-М]. Ашуров Ф.М. Методологияи таҳқиқоти омории сатҳи зиндагии аҳоли. / Э.Ш. Зарипов, Ф.М. Ашуров // Ахбори Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дониш» – Душанбе 2018, №2 (250) -С. 92-98. (0,44 ҷ.ч.) (аз муаллиф ҷ.ч. 0,24)
- [2-М]. Ашуров Ф.М. Уровень жизни и анализ изменения её показателей в Республика Таджикистан. / Ф.М. Ашуров, М.Т. Гафарова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, маркази таъбу нашр, баргардон ва тарҷума Душанбе 2018/№4 -С. 86-90. (0,3 п.л.) (в соавторстве, автором 0,2 п.л.)
- [3-М]. Ашуров Ф.М. Системаи нишондиҳандаҳои сатҳи зиндагии аҳолии деҳот дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. / Қ.Х. Барфиев, Э.Ш. Зарипов, Ф.М. Ашуров // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, маркази таъбу нашр, баргардон ва тарҷума Душанбе 2019/ №7-С. 182-187. (0,37 ҷ.ч.) (аз муаллиф 0,15 ҷ.ч.)
- [4-М]. Ашуров Ф.М. Таҳлили омории тамоюл ва динамикаи нишондиҳандаҳои сатҳи зиндагии аҳолии деҳот дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. / Қ.Х. Барфиев, Э.Ш. Зарипов, Ф.М. Ашуров // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон Душанбе «Тоҷир» 2020 / №1 (30) -С. 63-67 (0,3 ҷ.ч.) (аз муаллиф 0,1 ҷ.ч.)
- [5-М]. Ашуров Ф.М. Сатҳи зиндагии аҳоли ҳамчун категорияи иқтисодӣ-иҷтимоӣ. / Ф.М. Ашуров // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон,

маркази таъбу нашр, баргардон ва тарҷума Душанбе 2020 /№3 -С. 84-89.
(0,37 қ.қ.)

Б) Дар дигар нашрияҳо:

- [6-М]. Ашуров Ф.М. Пешгӯии хароҷот ва таъсири он ба фаъолияти корхона. / Э.Ш. Зарипов, Ф.М. Ашуров // Масоили муҳими назария ва амалияи баҳисобгирии муҳосибӣ таҳлил ва аудит Международной научно-практической конференции 23-24 мая 2014 -С. 87-89. (0,2 қ.қ.) (аз муаллиф 0,1 қ.қ.)
- [7-М]. Ашуров Ф.М. Исследование факторов влияющих на уровень развития предпринимательской деятельности в сфере услуг Республика Таджикистан. / Ф.М. Ашуров // Актуальные проблемы теории и практики бухгалтерского учета, анализа и аудита. VI Международной научно-практической конференции 19-20 мая 2017 -С. 275-278. (0,25 п.л.)
- [8-М]. Ашуров Ф.М. Статистические методы исследования уровня жизни населения. / Ф.М. Ашуров // Развитие рынка финансовых услуг в Таджикистане и Польше. Материалы международной научно-практической дистанционной конференции 26-27 декабря 2017 года -С. 293-295. (0,18 п.л.)
- [9-М]. Ашуров Ф.М. Методология статистического исследования социального развития сельской местности. / Ф.М. Ашуров // Маводҳои конференсияи илмию назариявии ҳайати илмию омӯзгорӣ бахшида ба даҳсолаи байналмилалӣ амал «Об барои рушди устувор», 2018-2028 ш. Душанбе, 18-23 июни соли 2018 -С. 244-245. (0,125 қ.қ.)
- [10-М]. Ашуров Ф.М. Роль и значение доходы трудовых мигрантов в повышении уровня жизни населения. / Г.М. Рахимов, Ф.М. Ашуров // Материалы XVIII международной научно-практической конференции Академическая наука - проблемы и достижения 28-29 января 2019 г. North Charleston, USA Том 2. -С. 101-108. (0,5 п.л.) (в соавторстве, автором 0,3 п.л.)